
TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KATONA CSABA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMXI

TARTALOM

1. Értekezések

TÓTH KRISZTINA: A Szécs nemzetség és rokoni kapcsolatai	37
MOLNÁR ANDRÁS: Zala vármegye pecsétjei 1550–1848 között	43
MÓZESSY GERGELY: Egy főpapi címer értelmezésének lehetőségei. Prohászka Ottokár címere	52

2. Kisebb cikkek

MERÉNYI-METZGER GÁBOR: Gróf Benyovszky Móric gyermekei.	65
---	----

3. Könyvismertetés

ZSOLDOS ATTILA: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (ism. CSÁKÓ JUDIT)	70
GEORG SCHEIBELREITER: Wappenbild und Verwandtschaftsgeflecht. Kultur- und mentalitätsgeschichtliche Forschungen zu Heraldik und Genealogie. (ism. GILÁNYI MAGDOLNA)	71

4. Hírek

Beszámoló a VII. Vexillológiai napról (ism. TÖRÖK RÓBERT)	69
Konferencia a szatmári béke 300. évfordulóján (ism. LACZLAVIK GYÖRGY–TROSTOVSKY GABRIELLA)	72

TURUL

LXXXIV. évfolyam

2011. 2. füzet

A Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mol.gov.hu

Olvasószerkesztő: ZSUPOS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, REISZ T. CSABA, ZSOLDOS ATTILA

Nyomdai munkák:

PALATIA Nyomda és Kiadó Kft., Győr

Felelős vezető: RADEK JÓZSEF

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

TÓTH KRISZTINA A Szécs nemzetség és rokoni kapcsolatai

A 13. században megjelenő nemzetségeink egy része az Árpád-kor végére már több ágra szakadt és jelentős birtokokkal rendelkezett, volt azonban néhány, amelynek mindössze egy-két tagját ismerjük, és az Anjou-dinasztia trónra lépésétől kezdve nem, vagy alig hallunk róluk. Ez utóbbiak közé tartozott a Szécs nemzetség, amelynek mindössze egy biztosan ismert tagja volt, Mikó fia Mikó, aki 1305-ben végrendekezett Esztergomban.¹ Pauler Gyula Árpád-korról szóló klaszikus monográfiája megjelenése óta a nemzetséghez szokták számítani a III. András uralkodása alatt jelentős szerepet játszó Komáromi Pált is.² Noha Pauler hibás adatokból nyerte ezt a következtetést, később Györffy György más források alapján ugyanezre az eredményre jutott.³ Mivel Erdélyi László és Wertner Mór műveiben a Szécs nemzetségről mindössze néhány adatot találunk,⁴ a Karácsony János által készített családfa pedig több hibát tartalmaz,⁵ nem tűnik haszontalannak a nemzetség történetének újragondolása, és a családfa mai ismereteink szerinti pontosítása.

A nemzetség neve valószínűleg nem helynévi eredetű, ugyanis birtokai szinte kizárólag Komárom és Esztergom megye területén voltak, ahol Szécs nevű településről nincs tudomásunk. Így feltehetően – több más nemzetségünkhöz hasonlóan – egy Szécs nevű személyről kapta nevét, aki két-három generációval korábban, a 12–13. század fordulója körül élhe-

tt.⁶ Mivel a nemzetség három ősi birtoka, Szőlős, Födemes és Hetény a 13. század előtt, és részben még a 13. században is királyi birtok volt,⁷ feltételezhetjük, hogy a nemzetség alapítója várjobbágy, vagy a várnép tagja volt, aki szabadságot és földet szerzett magának.⁸

A nemzetség neve először 1280-ban tűnik fel, amikor Mikó fia Mikó elcserélte a Komárom megyei födemesi és szőlősi birtokrészt Lodomér esztergomi érsekkel a szintén Komárom megyei Hetény földért.⁹ Hetényt a 12. század végén királyi vár- és szolgálónépek lakták. A komáromi és bányai vár földjén kívül a lovásznak nyolc eke, a hírnököknek hat eke, a királynéi népeknek három eke földje volt.¹⁰ Ezenkívül magánszemélyek és egyházi testületek is birtokoltak a faluban. Az esztergomi Szent István királyról nevezett ispotályos rendnek két eke földje volt, amelyet 1223-ban az esztergomi érseknek adott.¹¹ A magánszemélyek közül tudunk Folvin ispán birtokáról, aki ezt 1245-ben kapta IV. Bélától, mivel sikeresen megvédte Komárom várát a tatárok ellen.¹² Szécs nembeli Mikónak és a vele rokonságban lévő, Sixtus esztergomi kanonok apjának szintén itt terült el ősi jószág.¹³

Mikó az évek során egyre több birtokot vásárolt meg Sixtustól, aki papi pályára lépve nagy karriert futott be, és többször is képviselte a királyt külföldi uralkodók előtt. Elsőként 1258-ban Rómába, a pápai udvarba küldte őt IV. Béla.¹⁴

¹ Végrendeletének kiadása: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. (Szerk. Knauz, Ferdinandus.) I–II. k. Strigonii, 1874–1882. (a továbbiakban: MES) II. k. 600. sz., Regesta diplomatica necnon epistolaria Slovaciae. (Szerk. Vincent Sedlak.) I. k. (1301–1314.) Bratislava, 1980. 182. (a továbbiakban: Reg.Slov.)

² Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. k. Bp., 1899. 582. 363. jegyzet. Komáromi Pál nemzetségét abból következtette ki, hogy Szécs nb. Mikónak Födemesen volt az ősi birtoka, amelyet Pauler a Nyitra megyei Zsitvafödémessel azonosított, ahol volt egy Pál nevű birtokos is, akit ő Komáromi Pállal azonosított. Szécs nb. Mikónak azonban nem a Nyitra megyei, hanem a Komárom megyei Födemesen volt birtoka.

³ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. III. k. Bp., 1987. 397, 448. Az azonosítás alapja itt az 1306. évi oklevél, amelyben Pál *frater*-ének nevezi Mikót (Reg.Slov. I. 199).

⁴ Erdélyi László: A magyar lovagkor nemzetségei 1200–1408. Bp., 1932. 61. (Erdélyi a Nyitra megyei nemzetségek közé sorolja, mivel Födémest tévesen ő is a Nyitra megyei Zsitvafödémessel azonosítja.); Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. k. Temesvár, 1892. 331.

⁵ Karácsony János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp., 1900–1901. [Reprint: Bp., 1995. – ez utóbbi lapszámaira hivatkozom.] 966.

⁶ Kristó Gyula: Néhány megjegyzés a magyar nemzetségekről. *Századok*, 109 (1975) 961–963.

⁷ Györffy Gy.: i. m. 416., 421–422., 457.

⁸ Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon. Bp., 1998. 171.

⁹ MES II. k. 124. Hetény Árpád-kori történetéről több oklevél maradt fenn, ezeket többen össze is gyűjtötték. Vö. Györffy Gy.: i. m. 421–422., *Benkő Elek*: Hetény Árpád-kori története. In: „Quibus expedit universis.” Diákköri dolgozatok 1977–1979. (Szerk. Ladányi Erzsébet.) Bp., 1980. 5–22.

¹⁰ MES II. k. 195.

¹¹ MES I. k. 241.

¹² Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. k. (Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván) Bp., 1923–1987. 810. sz. (a továbbiakban Reg.Arpa.)

¹³ Sixtus életére: *Kis Péter*: „Sok éven át védett minket és koronánk jogait” Sixtus esztergomi olvasókanonok karrierje. *Fons*, 9 (2002) 7–28. A rokonságról 1285. évi oklevélből szerzünk tudomást, ahol Sixtus Mikót *carissimus cognatus et vicinus*-nak nevezi. Vö.: MES II. k. 195.

¹⁴ *Kis P.*: i. m. 18.

Mint a középkorban mindenki,¹⁵ útnak indulás előtt ő is rendelkezett ingó és ingatlan vagyonáról, annál is inkább, mivel ekkor apja már valószínűleg nem élt, és családjának ő volt az egyetlen férfi tagja.¹⁶ Az utazáshoz azonban pénzre is szüksége volt, így 1258 körül eladott örökölt hetényi földjéből négy ekét Mikónak, rokonának és szomszédjának.¹⁷ Maradék ingatlan vagyonáról úgy rendelkezett a király engedélyével, hogy az halála után legközelebbi rokonaira, azaz testvére, Johanna Szöllösi Arnold fia Lőrincetől született fiaira szálljon.¹⁸ 1264-ben Sixtus hazatért Rómából és jutalma nem maradt el. IV. Béla és Mária királyné a Hetényben lévő összes királyi és királynéi földet neki adta. Ekkor került sor a földek elhatárolására is: a Zsitva folyó által kettéosztott település északi részén voltak Sixtus adományba kapott földjei, míg a déli részén örökölt földjei a Szűz Mária tiszteletére szentelt egyházzal és lakóházával együtt.¹⁹ Valószínűleg itt volt Mikó birtoka is, hiszen azt Sixtus örökölt birtokrészből vásárolta meg.

1270-ben Sixtus ismét követségbe indult: Nápolyba kísérette V. István lányát, Máriát.²⁰ Az utazás előtt újra rendelkezett vagyonáról. Adományba kapott földje egy részét eladta hetven márkáért Mikónak,²¹ akinek tehát IV. (Kun) László trónra lépése idején több birtokrésze is volt Hetényben. Egyrészt a talán még apja által 1258-ban megvásárolt négy eke terület, amely Hetény déli részén terülhetett el, és amely mellett a saját örökölt földjei helyezkedhettek el, másrészt pedig a település északi részén is volt földbirtoka, amelyet 1270 körül hetven márkáért vásárolt Sixtustól.

Mikónak ezeket az örökölt és vásárolt birtokokat meg is kellett védenie, néha az uralkodói akarattal szemben is. 1277 nyarán IV. László elrendelte a megingott közbiztonság helyreállítását, a gonosztevők letartóztatását és elítélését. Erre a feladatra a morvamezei csatában már kitűnt Csák nembeli Mátét választotta az uralkodó. Máté 1278 őszén kezdte munkáját Sopronban, ahol kivégeztette Péter, városi polgárt.²² Ezután valószínűleg Komáromba ment, és hozzálátott a földek, köztük Hetény birtokjogának felülvizsgálatához.²³ Mikó bir-

tokait is megpróbálta elvenni, ő azonban igazolni tudta, hogy azokat Sixtus kanonoktól vásárolta meg, aki IV. Bélától és Mária királynétól kapta adományba.²⁴ Birtokjogainak megerősítése után Mikónak lehetősége nyílt hetényi földjei további gyarapítására. 1280-ban ugyanis Lodomér esztergomi érsek felajánlotta neki, hogy szöllösi és földemesi birtokrészeit elcserélheti az érsek hetényi birtokaival. Valószínűleg arról a két ekéről volt szó, amelyet még 1223-ban kapott Hogel esztergomi kanonok és az érsekség a Szent István királyról nevezett ispotályos rendtől.²⁵ A csere mindkét fél melegegésére szolgált, így 1280. október 5-én végre is hajtották az esztergomi káptalan előtt.²⁶

Mikó fia Mikó az 1280-as évek első felében nősült meg. Választottjának apja Lodomér, esztergomi érsek legbensőbb köréből került ki: Vázsony nembeli Buza fia Móric lányát vette el.²⁷ Móric az esztergomi érsek rokonságába tartozott és annak tisztartója volt.²⁸ A házasság után Mikó birtokait is megosztotta apósával: 1285. április 17-én hetényi birtokának felét ötven ezüst márkáért adta el Móricnak.²⁹ Két évvel később közösen vették meg macsalai Ompud négy eke hetényi földjét.³⁰ Ompud, Sixtus sógora volt, valószínűleg az özvegy Szöllösi Lőrincné második férje, mivel a birtokeladásnál, Szöllösi Lőrinc fiainak örökbefogadására vonatkozó okleveleket is átadta, amire azért lehetett szükség, mert az eladott föld egykor Szöllösi Lőrinc fiainak tulajdonában volt, akik azonban meghaltak, így birtokrészüket anyjuk második férjére, Ompudra szállt.³¹ A birtokvásárláshoz a megfelelő tőkét az adhatta, hogy időközben Mikó politikai karrierje is elkezdődött, mivel a királyné, Anjou Izabella udvarában méltóságot kapott veje, Vázsony nembeli Móric közbenjárására. 1287 nyarán ugyan-

Karácsonyi János: A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. [A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások...”-kal kiegészítve] (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1988. 138–139.

²⁴ MES II. k. 195.

²⁵ MES I. k. 241.

²⁶ MES II. k. 124.

²⁷ MES II. k. 194.

²⁸ Vásony nb. Móric életére: *Karácsonyi J.*: i. m. 1044–1045.; *Kis Péter:* Az esztergomi érsekek uradalomszervezése a XIII. század második felében. In: „Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. (Szerk. Piti Ferenc.) Szeged, 2000. 240–241. *Kis Péter Szécs* nb. Mikót nevezi Móric apósának, ez azonban valószínűleg csak elírás, az oklevélben egyértelműen az szerepel, hogy Móric volt Mikó apósa. (*Mauricio ... karissimo socero suo* – MES II. k. 194.)

²⁹ MES II. k. 194–196.

³⁰ MES II. k. 221.

³¹ MES II. k. 221. Hatvan évvel később Ompod leszármazottja, Ompod fia Apor fia Péter pert indított Hetény birtokért. Azt állította, hogy Ompod Sixtus kanonok anyai féltestvére (frater uterinus) volt, ezért birtokait neki kell örökölnie. Hetény ekkor egyébként Lőrinc fia Miklós fia Miklós tulajdonában volt, aki Bana-i Lőrinc leszármazottja. Bana-i Lőrinc fiai 1318. augusztus 3-án kapták meg I. Károly királytól Hetény birtokot, mivel Mikó nőrokonának Gyöngyös férjének rokonai voltak. Anjoukori okmánytár. I–VII. k. (Szerk. Nagy Imre–Nagy Gyula.) Bp., 1878–1920. (a továbbiakban: AO) I. k. 479–480. Apor fia Péter állítása azonban hamis, hiszen az 1287. évi oklevélből egyértelműen kiderül, hogy Ompod Sixtus sógora (gener) volt. Péter azért mondhatta ezt, hogy így tulajdonjogát igazolni tudja. Az örökölt birtokra való jogát el is ismerték, de Sixtus adományba kapott birtokait az esztergomi érseknek ítélték az 1272. évi végrendelet alapján (MES I. k. 607–609.). Lőrinc fia Miklós fia Miklóst eltiltották Heténytől, mivel egyetlen oklevelet sem tudott felmutatni birtokjoga igazolására. A per 1345. november 19-én zajlott Pál országbíró előtt: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. III. k. (Szerk. Dedek, Crescens Ludovicus.) Strigonii, 1924. 577–588.

¹⁵ *Csukovits Enikő:* Középkori magyar zarándokok. Bp., 2003. (História Könyvtár. Monográfiák 20.) 102–105.

¹⁶ MES I. k. 451. „neminem, prout asseruit, haberet de consanguinitate sua, qui sibi in bonis suis patrimonialibus secundum regni consuetudinem ex testamento vel ob intestato succedere debuisset”

¹⁷ MES II. k. 195. Az oklevélben nincs dátum, de valószínűleg 1264 előtt kelt, mert részletesen leírja, hogy milyen királyi földek vannak Hetényben. 1264-ben azonban IV. Béla az összes hetényi királyi földet Sixtusnak adományozta (MES I. k. 501.), így azután felesleges lett volna felsorolni azokat. Ha pedig 1264 előtt kelt, leginkább 1258 jöhet szóba, amikor az utazás miatt volt szüksége Sixtusnak készpénzre.

¹⁸ MES I. k. 451.

¹⁹ MES I. k. 501., 517., 534–536.

²⁰ *Kis P.*: i. m. 20–21.

²¹ MES II. k. 195.

²² *Pauler Gy.*: i. m. 349., Hazai okmánytár. V. k. (Szerk. Ipolyi Arnold–Nagy Imre–Véghely Dezső.) Győr, 1873. 63–64.: „cum dominus noster rex Ladislaus consideratis periculis et destruccionibus quam plurimis regni sui, volens debita pietate dissensiones et graves status sui Regni reformare et malefactores refrenare, nos de suo precepto ad condemnandos, puniendos et corrigendos malefactores per totum suum Regnum auctoritate sua Regia destinavit”

²³ 1278. december 9-én Csák Máté Komáromban keltez: Árpádkori új okmánytár. I–XII. k. (Szerk. Wenzel Gusztáv.) Pest, majd Bp., 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) IX. k. 267–268. Az oklevél pontos datálásához:

is a királyné, miután margitszigeti fogságából kiszabadult, Lodomér érsek oltalmát kereste.³² Az érsek nevében tisztartója, Vázsony nembeli Móric fogadta Izabellát, és költséget nem kímélve gondoskodott ellátásáról. Mindezt Izabella később a Zala megyei Alsóörs birtokkal hálálta meg.³³ Az Izabella körül lévő méltóságviselőket és személyzetet Lodomér a királyné egyetértésével saját emberei közül válogatta. Így kerülhetett az udvarába Vázsony nembeli Móric veje, Mikó, aki királynéi lovászmester lett.³⁴ A méltóság elnyerésének pontos dátumát nem ismerjük, egy 1290. évi oklevélből értesülünk róla. Mikó nem mozoghatott túl otthonosan a királyné környezetében. Amikor Benedek veszprémi püspök kérte a királynét, hogy egy Zala megyei földéről szóló oklevelet erősítsen meg, mert pecsétje megsérült, a királyné bárói megvizsgálták a pecsétet, és Mikónak – talán zavarában vagy ügyetlenségéből – sikerült azt még jobban szétzörnie.³⁵ Mindezek ellenére a királyné honorálta szolgálatait, mert a Zala megyei Szentvidkála és Csicsónivegy földet adta neki. A veszprémi püspök azonban tiltakozott az adomány ellen, mivel az adományozott földek a veszprémi egyház tulajdonában voltak, így a királyné végül a szintén Zala megyei Lovast és a Veszprém megyei Vámost adta Mikónak.³⁶ Valószínű azonban, hogy a birtokba iktatás nem történt meg, mert a birtokok nem szerepelnek Mikó 1305-ben készített végrendeletében.

1290. július 10-én meghalt IV. László király. Izabella királynénak így le kellett mondania királynéi javadalmairól, és bár gyermeke nem volt, mégis úgy döntött, hogy a Magyar Királyságban marad. A pápa, tiszteletben tartva Izabella döntését, megbízta Lodomér esztergomi érseket, hogy vegye gondjaiba az özvegy királynét, gondoskodjon javairól és biztonságáról.³⁷ Lodomér természetesen teljesítette a pápa óhaját, és Izabella valószínűleg továbbra is Esztergomban maradt az érsek oltalmában. Személyzete is esztergomiak, illetve az érsek emberei közül került ki. 1294-ben például Godinus, esztergomi polgár járt Nápolyban Izabella megbízásából.³⁸ Feltételezhetjük, hogy Mikó is szolgálatában maradt, mert 1305-ben végrendeletét Esztergomban írta meg, ahol valószínűleg házat bérelt és egy szőlője is volt. Szintén végrendeletéből tudjuk, hogy Godinus esztergomi polgártól, aki azonos lehet a fentebb említett Godinussal, hat márka kölcsönt vett fel.³⁹ Mikó esztergomi érsekség iránti lojalitását mutatja, hogy egy 1292 körül kelt oklevélben több más nemessel együtt a pécsi káptalan előtt tanúskodott arról, hogy az esztergomi polgárok IV. Béla halála után az érsekség esztergomi javait, valamint a prépost és két kanonok házáat megtámadták.⁴⁰

talán előtt tanúskodott arról, hogy az esztergomi polgárok IV. Béla halála után az érsekség esztergomi javait, valamint a prépost és két kanonok házáat megtámadták.⁴⁰

Szécs nembeli Mikó Lodomér érsek 1298 elején bekövetkezett halála és Izabella királyné 1299 őszi távozása után is Esztergomban maradt.⁴¹ Izabella királynét azonban nem sokkal élte túl, 1305. december 16-án betegen, de ép elmével írta le utolsó akaratát.⁴² Betegségének természetéről nem tájékoztat az oklevél, lehetséges, hogy hadi sebesülésről van szó. Esztergom ugyanis a 14. század első éveiben, a két trónigénylő, Anjou Károly és a cseh Vencel csatározásainak színhelyévé vált. Mikó halála évében Kőszegi János és Henrik megtámadta és elfoglalta a várat, több foglyot ejtettek, akiket válogatott módon megkínáltak, az esztergomi egyház több mint százötven jobbágyát megölték, az érsekség több birtokát felgyújtották és kifosztották.⁴³ Mivel Mikó Lodomér érseket híven szolgálta, valószínű, hogy unokaöccsének, Tamásnak – aki 1305 eleje óta választott esztergomi érsek volt – is felajánlotta szolgálatait. Így a Kőszegiek elleni védekezésben is részt vehetett, halálos sebet is szerezhetett.

A hadi helyzet magyarázza azt is, hogy a végrendelet nem „szabályos” hiteleshelyi kiadványként készült el. Kiállítója ugyanis maga a végrendelező, Mikó fia Mikó, de mivel neki nem volt pecsétje, így a Szent István kereszties konvent pecsétjével látták el. A végrendeletnél az esztergomi káptalan három tagja is jelen volt, bár a káptalan ebben az időben nem működött. A vár elfoglalása és kifosztása miatt a kanonokok szétszóródtak, és más-más helyen kerestek védelmet. A prépost, Teofil Egerbe menekült, a káptalan 1305 februárja és 1306 májusa között nem adott ki oklevelet.⁴⁴ Márton szentgyörgyi prépost, Fulkmar kanonok és Péter prebendárius Mikónál tartózkodott a végrendelet kiadása időpontjában. 1305 második felében és 1306 folyamán az Esztergom területén működő másik hiteleshely, a Szent István királyról nevezett kereszties konventje sem adott ki oklevelet.⁴⁵ Ennek képviselőjében Bálint volt jelen a végrendelet kiállításakor, ő erősítette azt meg a konvent pecsétjével.

³² *Pauler Gy.*: i. m. 393., 397.

³³ Hazai okmánytár. IV. k. (Szerk. Ipolyi Arnold–Nagy Imre–Véghely Dezső.) Győr, 1873. 73–74.

³⁴ *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 36.) 99.

³⁵ Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. (Szerk. Zsoldos Attila.) Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok, 45.) 239. sz.

³⁶ Hazai oklevéltár 1234–1536. (Szerk. Nagy Imre–Deák Farkas–Nagy Gyula.) Bp., 1879. 122.

³⁷ *Vetera monumenta historica Hungariorum sacram illustrantia*. I. k. (Szerk. Theiner, Augustinus.) Romae, 1859. 368.

³⁸ Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. I. k. (Szerk. Wenzel Gusztáv.) Bp., 1874. 113. (a továbbiakban: Anj.dipl.) Az oklevélben Sodinus név szerepel, ezt javítja Godinusra *Pauler Gy.*: i. m. 443.

³⁹ MES II. k. 560–562.

⁴⁰ MES II. k. 474. Az oklevélen nem szerepel dátum, de hivatkozik Pál esztergomi prépost utasítására. Pál 1287 és 1293 közt volt esztergomi prépost és pécsi adminisztrátor (az oklevelet valószínűleg ezért a pécsi káptalan állította ki). Az 1292 körüli dátumot az indokolja, hogy az esztergomi polgárok ekkortájt foglalták le az érsekség esztergomi tizedeit, amelynek következtében hosszú per indult. Vö. *Pór Antal*: Háborúság Esztergom város és az esztergomi káptalan között a vám miatt. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 11 (1904) 161–205.

⁴¹ Izabella Lodomér érsek halála után kezdte el szervezni Nápolyba való visszatérését. Testvére, II. Károly utasítására Petrus de Suria és Petrus Pilectus érkezett Magyarországra, hogy a királyné utazását előkészítse, és a királynét Spalatóba kísérje. (Anj.dipl. 138.) Izabella 1299 őszi távozását a Magyar Királyság területét. Nápolyba ment, és itt fejezte be boldogtalan életét 1304 novemberében. (Anj.dipl. 172.)

⁴² MES II. k. 560–562.

⁴³ MES II. k. 558. Tamás érsek mindezt 1305. július 31-én kiközösítette a Kőszegieket.

⁴⁴ Teofil és az esztergomi káptalan 1304. november 1-jén az egri káptalan előtt tesz bevallást. (MES II. k. 544–545.) Az 1305. február 17-i oklevél: Anjou-kori oklevéltár. I–IV. k. (Szerk. Kristó Gyula.) Bp.–Szeged, 1990–1996. (a továbbiakban: Anj.reg.) I. k. 710. sz., 1306. május 8.: Anj.reg. II. k. 32. sz.

⁴⁵ 1305. április 11.: Anj.reg. I. k. 721. sz., 1307. április 27.: Anj.reg. II. k. 147. sz.

Mikó utolsó akarata is azt bizonyítja, hogy nagyon szoros kapcsolatban állt az Esztergom területén lévő egyházakkal. Szinte mindegyikre hagyott valamit, bár a legnagyobb kedvezményezett az ágostonos remeték Szent Anna egyháza volt, amelyben Mikó már korábban megkezdte a Szűz Mária tiszteletére szentelt kápolna építését. Az esztergomi ágostonosok Szent Anna-templomának építését Sixtus kanonok is támogatta, 1272-ben kelt végrendeletében húsz márkát hagyott Hetény birtok jövedelméből annak befejezésére.⁴⁶ Mivel tudunk Mikó és Sixtus rokon kapcsolatáról, és láttuk, hogy Mikó földjei többségét Sixtustól vásárolta, nem elképzelhetetlen, hogy az ágostonosok iránti ragaszkodásában is Sixtus példáját követte.

Mikó Komárom megyei Hetény és Örs földjét az esztergomi érseknek adományozta azzal a feltétellel, hogy ezek árát a Szent Anna kolostor kapja meg, és ezt részben a már említett kápolna építésére, részben pedig Mikó lelki üdvéért tartandó misékre fordítsák. Hetény birtok árából továbbá az esztergomi káptalan, a Szent István ispotályos rend, a domonkosok, a ferencesek és az Esztergom-szigeti apácák is részesültek. Ezenkívül Mikó, korábban elhunyt felesége lelki üdvéért, a Szent Anna egyházra hagyta még az Esztergom területén lévő szőlőjét, és az Esztergom megyei Hort sziget felét. Ez utóbbit az ágostonos remeték birtokba is vették, mivel 1320-ban az ő tulajdonukban volt.⁴⁷ Családtagjai közül nővérére, Mohor comes feleségére az említett Hort negyedét hagyta. Másik nőrokonára, Gyöngyösre, aki talán anyai mostohatestvére vagy unokahúga lehetett,⁴⁸ Hort birtok maradék háromnegyed részét és a szintén Esztergom megyei Kistata birtokot hagyta. Ez a két birtok egyébként korábban Gyöngyös apjáié, Donk fia Jakabé volt.

Végrendeletében ingó vagyónáról is rendelkezett Mikó. Késpénz vagyona ugyan nem volt, sőt úgy tűnik, hogy életében folyamatos pénzzavarral küzdött. A hetényi egyház mikönyvét és egyéb felszerelési tárgyait is elzalogosította, és kölcsönt vett fel esztergomi polgároktól. Esztergomi szőlőjében termett borát részben nőrokonaira, részben a Szent Anna egyházra hagyta házában lévő többi használati eszközével együtt. Mivel házáról nem rendelkezett, valószínűleg bérelte azt.⁴⁹ Mikónak mindennapjai megkönnyítésére tizenhat szolgálta állt rendelkezésére. Ők talán Mikó közvetlen környezetében éltek és házában teljesítettek szolgálatot. Nagy részük szabadságot kapott gazdjuk halála után, de néhány Gyöngyös nevű rokonához került.⁵⁰

A végrendelet megírása után nem sokkal Mikó meghalt, mivel 1306-ban rokona, Komáromi Pál már néhaiként említi.⁵¹ Komáromi Pál származását már több genealógusunk és történetírónk megpróbálta tisztázni. Elsőként Ráth Károly fog-

lalkozott vele, és megállapította, hogy apja a Nagymartoni családba tartozó Simon volt.⁵² Elmélete azon alapult, hogy I. Károly uralkodása első felében Nagymartoni Pál volt Győr megye ispánja, akit Ráth azonosított az Árpád-kor végén működő Pál győri ispánnal. Mivel azonban biztosan tudjuk, hogy Komáromi Pál 1307-ben meghalt,⁵³ Ráth teóriája nem tartható. Jó néhány évtizeddel később Wertner Mór foglalkozott Pál személyével.⁵⁴ Ő a Koppány vagy másképp Katapán nemzetség tagjának tartotta. Ennek alátámasztására azonban semmilyen adatot nem tudott felmutatni, állítása csupán azon alapult, hogy Komárom megyében a Katapán nemzetségnek volt a legtöbb birtoka. A Szécs nemzetséghez elsőként Pauler Gyula sorolta a fentebb már idézett tévedés alapján,⁵⁵ majd az 1306. október 6-án kelt oklevél ismeretében Györffy György ugyanerre a következtetésre jutott.⁵⁶ Pál azonban valószínűleg csak lányágon kapcsolódott a nemzetséghez. Ez megmagyarázza, hogy miért nem szerepelt Mikó végrendeletében és miért nem említik a források soha Pál nemzetségét. A rokonságra utaló egyetlen adatunk, az 1306. október 6-án kelt oklevél, Pál Mikót frater-ének nevezi.⁵⁷ Minthogy azonban a frater szavunk nemcsak testvért jelent, hanem rokont is,⁵⁸ valószínűbb, hogy Pál inkább csak közeli rokona volt Mikónak. A kapocs kettőjük családjá között Mikó Gyöngyös nevű nőrokonra lehetett, aki Mikó halála után Pálnál talált menedéket és ő gondoskodott férjhez adásáról is. Gyöngyös apja Donk fia Jakab volt, akinek az Esztergom megyei Kistatán és Horton voltak birtokai.⁵⁹ További adatok hiányában nem állíthatjuk biztosan, de feltételezhető, hogy Donk azonos azzal a Pál fia Donkkal, aki 1266-ban Hetényben az esztergomi érsek tisztartója volt.⁶⁰

Pál a forrásokban először IV. László uralkodása végén egy Miklós nevű személlyel, talán testvérel fordul elő. Egy keltezetlen, 1286 körül kiállított oklevél szerint IV. László meghagyta Lodomér érseknek, hogy sújtsa egyházi fenytékkal Komáromi Pált és Miklóst, ha a bakonybéli apátságot illető komáromi vám- és vásárvám kétharmadát lefoglalták.⁶¹

Nincs adatunk arra, hogyan került Pál és Miklós Komáromba. A várat 1276-tól Hontpázmány nembeli Tamás irányította, aki valószínűleg a csatamezőn, az 1278 augusztusában lezajlott morvamezei csatában halt meg.⁶² Ahogy fentebb már

⁴⁶ MES I. k. 608.

⁴⁷ MES II. k. 779.

⁴⁸ A végrendeletből kiderül, hogy Gyöngyös apja Jakab volt. Az 1306. október 6-án kiadott oklevélből derül ki, hogy Donk fia Jakabról van szó: Reg.Slov. I. k. 199.

⁴⁹ Városi házak bérlése már a 13. század közepétől szokás volt. Vö.: *Lederer Emma: A középkori pénzügyek története Magyarországon (1000–1458)*. Bp., 1932. 48–49.

⁵⁰ *Pór Antal–Schönherr Gyula: Az Anjou ház és örökösei (1301–1439)*. Bp., 1895. (A magyar nemzet története, 3. k.) 141.

⁵¹ Reg.Slov. I. k. 199.

⁵² *Ráth Károly: Győr megye főispánjai az Árpád-s vegyes házbeli királyaink alatt. Új Magyar Múzeum*, 3 (1853) 146–148.

⁵³ Reg.Slov. I. k. 227. Az 1307. augusztus 6-án kelt oklevélben már özvegye szerepel.

⁵⁴ *Wertner Mór: Újabb adalékok az Árpád-kori megyei tisztviselők ismertetéhez. Történelmi Tár (Új Folyam)* (1905) 52.

⁵⁵ Vö. 2. számú jegyzet; *Pauler Gy.:* i. m. 582.

⁵⁶ *Györffy Gy.:* i. m., 397., 448.

⁵⁷ Reg.Slov. I. k. 199.

⁵⁸ A frater szó értelmezésére: *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. A magyarországi középkori latinság szótára*. IV. k. (Főszerk. Harmatta János. Szerk. Boronkai Iván–Szovák Kornél) Bp., 1993. 142.

⁵⁹ Reg.Slov. I. k. 199.

⁶⁰ MES I. k. 535.

⁶¹ MES II. k. 214. A regeszta és a keltezésére vonatkozó bizonytalanság: *Reg.Arp.* 3600. sz.

⁶² Hontpázmány nb. Tamás személyéről nincs egységes álláspont a szakirodalomban. Valószínű azonban, hogy a nemzetség szentgyörgyi ágához tartozott, apja Ehellős volt. Komáromi ispánként elsőként 1277. április 15-én említik: *Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: CD) VI/2. k. 401. Utolsó említ-

volt róla szó, 1278 őszén IV. László Csák Máté nádort teljhatalommal ruházta fel, és megbízta a gonosztevők felkutatásával, valamint a közrend helyreállításával. A nádor 1278 végén Komáromban ítélték. ⁶³ Bár Kristó Gyula szerint Komárom ekkor a Csákok kezére került, ⁶⁴ ez valószínűleg nem történt meg. A Csákok ugyanis ekkor még nem törekedtek tartományúri jellegű hatalom kiépítésére, hatalmukat az uralkodótól elnyert méltóságok biztosították. ⁶⁵ Az 1283-ban kiadott oklevél is bizonyítja, hogy Komárom nem volt a Csákok birtokában. Ekkor ugyanis a király tárnokmestere, Aba nembeli Péter familiárisa irányította. ⁶⁶ Egy évvel később a király saját váraként említi. ⁶⁷ 1284 körül a Csák nemzetség felnőtt férfitagjai, Máté és Péter meghaltak, a későbbi nagy hatalmú tartományúr, Csák Máté pedig valószínűleg még gyermek volt, hiszen csak az 1290-es évek elején tűnik fel a politika porondján. ⁶⁸ 1284 után tehát a Csákok semmiképpen sem foglalhatták el Komáromot. Elfoglalhatták viszont a Kőszegiek, akik erős ellenfél nélkül maradván az 1280-as években erőszakos birtokszerzésbe kezdtek. A Sopron megyei Osl nemzetséget például ekkor kényszerítették familiájukba, és valószínűleg nem ők voltak az egyetlenek. ⁶⁹ A vár békés úton is a kezükbe kerülhetett. 1284 nyarán a Kőszegiek és szövetségeseik kerültek az összes fontos méltóságba, ⁷⁰ és országos tisztségeik gyakran összekapcsolódtak egy vagy több ispánságával. ⁷¹ Így lehetséges, hogy Sopron, Pozsony, Somogy, Vas, Fejér megyei ispánságuk mellé egy időre a komáromit is megszerezték. Ez lehet talán a magyarázata annak, hogy amikor 1285-ben IV. László a Komárom megyei Szakállas birtokot Lodomér esztergomi érseknek adományozta, külön megemlítette, hogy megvédi őt a komáromi ispán ellen. ⁷²

Ha valóban a Kőszegiek kezébe került Komárom vára, annak irányítását familiárisaikra bízták. Így kerülhetett a vár élére Pál és Miklós, akik híven képviselték uraikat, erre utal a bakonybéli apátsággal szembeni viselkedésük. Az 1280-as években a Kőszegiek kisebb „hadjáratot” indítottak az apátság

ellen: a kolostort felgyújtották, ⁷³ birtokai nagy részét elfoglalták. Birtokukba került a Győr megyei Várasyúl falu, ennek visszaadására az érsek fel is szólította Kőszegi Jánost. ⁷⁴ Valószínűleg ekkor került sor az apátság komáromi vám- és révjövedelmeinek lefoglalására is, amelyet Pál és Miklós hajtottak végre. Bár az uralkodó felszólította őket a jövedelmek visszaadására, Lodomér érseket is fel kellett kérnie közbenjárásra. ⁷⁵ Úgy tűnik azonban, hogy az érsek sem járt sikerrel, mert 1297-ben még a bencés apátság javainak bitorlói közt említik Pált. ⁷⁶

1296-tól egyre feszültebbé vált az uralkodó és Csák Máté viszonya. Máté ugyanis független úrként kezdett viselkedni, egyre több területet foglalt el erőszakosan a maga számára. Az uralkodó egy főúri szövetséget kívánt létrehozni ellene, amely a Máté tartományával szomszédos birtokosokból állt. ⁷⁷ Így III. András a Csák területek határán lévő, kulcsfontosságú komáromi vár irányítóival, Pállal és Miklóssal is tárgyalásokat kezdett, amelyek eredményesek voltak. Pál és Miklós – több más familiárishoz hasonlóan – kivált a Kőszegiek familiájából, és az uralkodóhoz csatlakozott. ⁷⁸ III. András ezért természetesen megjutalmazta őket, ispáni méltóságokat kaptak és az uralkodó legbensőbb körébe kerültek. 1297 januárjában már Pál fia Miklós volt a győri ispán, ⁷⁹ aki nagy valószínűség szerint azonos Komáromi Miklóssal. Miklós apja tehát Pál volt, és ha valóban testvérek voltak Pállal, az ő apját is ugyanígy hívták. Miklós 1297. június 27-én Imre váradi püspökkel, Domonkos tárnokmesterrel, Ernye fia István bánnal és Loránd vajdával együtt Becse birtok perében ítélték. ⁸⁰ A bíróság összetétele azért különösen érdekes, mert a Csák Máté ellen létrejövő főúri szövetség tagjai alkotják. A szövetség a következő évben, 1298-ban jött létre, tagja volt Rátót nembeli Domonkos tárnokmester, Aba nembeli Amádé nádor, Balassa Demeter pozsonyi és zólyomi ispán, valamint Pál komáromi, győri és mosoni ispán. ⁸¹ Valószínűleg azért nem Miklóssal kötött szerződést a király, mert ő időközben meghalt, 1297 után nem említi oklevél. A szövetség tagjai a királyhoz való tartozásukat pecsétjükkel is kifejezték, pecsétjükön a királyi címerből ismert sávozott pajzs szerepelt. ⁸² 1299-ben több he-

tése 1277. november 10. (MES II. k. 76.), és mivel tudjuk, hogy a komáromi várjobbágyok is részt vettek a morvamezei csatában (MES II. k. 177–178.), valószínű, hogy a komáromi ispán, Tamás vezette őket, aki ott meg is halt.

⁶³ Vö. 22. és 23. jegyzet

⁶⁴ *Kristó Gyula*: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp., 1973. 24. Kristó az 1307. augusztus 14-én kiadott oklevélre alapozza megállapítását (Anj. reg. II. k. 224. sz.), amelyben Csák Máté Komáromot örökös birtokának tekinti. Csák Máténak valószínűleg tudomása volt arról, hogy Komárom privilégiumát 1278-ban nagybátyja, Csák Máté is megerősítette (CD VI/2. 402–403.). Bár ezt ő akkor még a király megbízásából tette, unokaöccse ez alapján örökös birtokának tekintette a várat és a hozzátartozó birtokokat, köztük Komárom települést.

⁶⁵ *Zsoldos Attila*: Sopron város és megye a 13. század utolsó harmadában. In: A város térben és időben. Sopron kapcsolatrendszerének változásai. (Szerk. Turbuly Éva.) Sopron, 2002. 23.

⁶⁶ ÁÚO IX. k. 370–71.

⁶⁷ MES II. k. 177. „iobagionatu castri nostri de Camarun”

⁶⁸ *Kristó Gy.*: Csák Máté i. m. 25.

⁶⁹ Az Osl nemzetséggel kapcsolatos erőszakos kényszerítésekre: *Kristó Gyula*: A Csákok és Kőszegiek harca Sopron megyében. *Soproni Szemle*, 20 (1966) 331–340.

⁷⁰ *Pauler Gy.*: i. m. 384.

⁷¹ *Kristó Gyula*: A Kőszegiek kiskirálysága. In: *Kristó Gyula*: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1983. 251–252.

⁷² Reg.Arp. 3376.

⁷³ *Sörös Pongrácz*: A bakonybéli apátság története. Bp., 1903. (A pannonhalmi Szent Benedek rend története. VIII. k.) 63. A kolostor leégéséről egy 1348. április 6-án kiállított oklevél tanúskodik (u. o. 325.). Az oklevél sajnos csak azt említi, hogy a tűzvész IV. László uralkodása idején történt, pontos évszámot nem ad meg.

⁷⁴ MES II. k. 426–427.

⁷⁵ MES II. k. 214.

⁷⁶ ÁÚO X. k. 273–274.

⁷⁷ *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp., 1993. (História Könyvtár. Monográfiák I.) 331–332.; 337–340.

⁷⁸ Az Osl-ok kiválása a Kőszegiek familiájából 1297-ben: *Kristó Gyula*: A Csákok és Kőszegiek harca Sopron megyében. *Soproni Szemle*, 20 (1966) 336.

⁷⁹ ÁÚO V. k. 168. *Györffy Gy.*: i. m. III. k. 438. szintén Komáromi Miklóssal azonosítja.

⁸⁰ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár 86918.

⁸¹ A szövetség céljára és tagjaira: *Szűcs J.*: i. m. 337–340.; Ákos nb. Ernye fia István személyére: *Kis Péter*: Ákos nembeli István. Egy magyar előkelő életútja a 13–14. század fordulóján. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyve. (Szerk. Tumor Péter.) Bp., 1998. 57–78.

⁸² *Rác György*: Az Árpádok sávozott címere egyes főúri pecsétteken a XIII–XIV. században. *Levéltári Közlemények*, 63 (1992) 131–132.

lyen is együtt ítélték, ⁸³ és Pál fontos szerepére utal, hogy amikor 1299 júliusában személyesen nem tudott megjelenni a pesti gyűlésen, a Sopron megyei Rőjtők birtokkal megadómanóyozott Nagymarton Simon és Pál kérte, hogy Pál pecsétjét is helyezzék rá az oklevélre, így jelezve annak egyetértését. ⁸⁴ Ezt az is indokolta, hogy Pál ekkor már Sopron megye ispáni tisztét is viselte. ⁸⁵

1301. január 14-én meghalt az utolsó Árpád-házi király, III. András. Halála napján az uralkodó mellett tartózkodott Komáromi Pál is, majd másnap több más báróval és egyházi személlyel együtt az özvegy királyné társaságában az óbudai királyi palotáról intézkedett. ⁸⁶

A III. András halála után jelentkező trónkövetelők közül Pál – úgy tűnik – a cseh Vencel pártjára állt. Valószínűleg ez az oka, hogy 1304 körül Csák nembeli István, akiről biztosan tudjuk, hogy kezdettől fogva Anjou Károlyt támogatta, ⁸⁷ fogásba ejtette, ahonnan csak Pápa nembeli Pál fia Márk kezeségével tudott kiszabadulni. ⁸⁸ Hazatérése után Pál megalapította Komáromban a Szűz Mária tiszteletére szentelt egyházat, amelynek gondozását a domonkos rendre bízta. A kolostor el-látására a halpiac vámjának egy részét adta. ⁸⁹

1305-ben Vencel lemondott a magyar trónról és a koronát a bajor Ottónak adta át. Komáromi Pál csatlakozott Ottóhoz és támogatásáért cserébe birtokokat kért. ⁹⁰ Elhunyt rokona, Mikó birtokait szemelte ki, noha azokról – ahogy fentebb volt róla szó – Mikó halála előtt végrendelkezett. Erről azonban Pál vagy nem tudott, vagy nem tekintette azt érvényesnek. Az adományba kért birtokok között szerepelt a Komárom megyei Hetény és Örs, valamint az Esztergom megyei Kistata és Hort. Nem sokkal az adományozó oklevél kiállítását követően Pál – talán közelgő halálát érezve – átadta az összes birtokot Banai Lőrinc fia Miklósnak, aki Gyöngyös nevű rokonát vette feleségül. ⁹¹

A fent említett birtokokon kívül nem tudunk róla, hogy Pálnak lett volna más ingatlan vagyona. De ha tekintetbe vesszük, hogy III. András utolsó éveiben milyen befolyásos szerepet játszott a királyi udvarban, és néha egyszerre négy megye ispánját viselte, feltételeznünk kell, hogy birtokadományok-

ban is részesült. Biztosan volt Komáromban is háza, hiszen okleveleink mindannyiszor komáromi előnévvel illetik. Ezekről azonban forrásaink hallgatnak.

Pált utoljára 1306. október 6-án említik, amikor saját pecsétjével megerősített oklevelet adott ki Komáromban. ⁹² Bár a pecsét nem maradt fenn, valószínűleg megegyezett azzal, amelyet III. András idején használt, és amelynek pecsétképe az Árpád-ház sávozott pajzsát ábrázolta. ⁹³ 1307. augusztus 6-án már özvegye íratta át a fenti oklevelet a győri káptalan előtt. ⁹⁴ Pál tehát 1306 második felében vagy 1307 elején halt meg. Gyermekeiről nem tudunk, de 1318. augusztus 3-án I. Károly úgy rendelkezett Hetény, Örs, Kistata és Hort birtokokról, hogy azokat Banai Lőrinc fiainak adja, mivel Pál fia István, aki korábban a királytól adományt nyert a birtokokra, az uralkodó ellenségeihez csatlakozott. ⁹⁵ 1308-ban a kékesi találkozón Csák Máté főemberei közt szerepel Pál fia István, akiről semmi közelebbit nem tudunk. ⁹⁶ Előfordulhat, hogy ő Komáromi Pál fia volt, így tartott igényt apja halála után a fentírt birtokokra. Mivel azonban kitarított Csák Máté mellett, I. Károly később megfosztotta birtokaitól. Ez talán arra is magyarázatot ad, hogy Máté miért nem foglalta el már korábban Komárom várát, miért várt Pál haláláig. Bár Komárom rendkívül jól védhető volt, de a trencsényi tartományúr sokszoros túlerejével szemben nem sokáig állt volna ellen. Ha viszont Pál fia István Máté szűkebb köréhez tartozott, elérhette, hogy apja haláláig Komáromot ne támadják meg. Ahogy azonban Pál meghalt, Máté azonnal igényt tartott a várra. 1307. augusztus 14-én már Komáromban keltezte a komáromiak megerősített kiváltságait. ⁹⁷

A Szécs nemzetség ismert tagja, valamint rokona, azaz Mikó és Pál nem tudta biztosítani a család fennmaradását. Ez nyilván nem az ő hibájuk volt, lehetőségeikhez mérten szép karriert futottak be és viszonylag nagy vagyont szereztek. Az utolsó Árpád-házi király, III. András halála után azonban már nem jutottak nagy szerephez. Mikó fiúörökös híján nem tudta a nemzetséget fenntartani, Pál pedig nem ismerve fel I. Károly tehetségét, nem jó oldalra állt. Így – noha csak néhány évtizeddel korábban kezdődött – 1307-ben, Pál halálával a nemzetség története véget ért.

⁸³ Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–V. k. (Szerk. Hans Wagner–Irmtraut Lindeck-Pozza et alii.) Graz–Köln–Wien, 1955–1999. (a továbbiakban: Burgenland) II. k. 327–328., HO VII. k. 281–282.

⁸⁴ Burgenland II. k. 327–328.

⁸⁵ HO VII. k. 281.

⁸⁶ Anj.reg. I. k. 7. sz. Mivel Pál ekkor a királyné környezetében tartózkodott, Szűcs Jenő azt a következtetést vonta le, hogy Ágnes királyné köréhez tartozott. (Szűcs J.: i. m. 339.) A királyné mellett azonban ugyanakkor ott volt Rátót nb. Domonkos tárnokmester, Honpázmány nb. Tamás nyitrai és barsi ispán is, akik szintén nem tartoztak a királyné köréhez. A palota felügyeletét Soproni Istvánra bízták, akinek életére: *Házi Jenő*: A városi kancellária kialakulása Sopronban. *Soproni Szemle*, 10 (1956) 205–206.

⁸⁷ Csák István részt vett például I. Károly mellett 1302-ben Buda ostromában is: Anj.reg. I. k. 508. sz.

⁸⁸ Anj.reg. I. k. 587. sz.

⁸⁹ *Sörös P.*: i. m. 355. A következő évben I. Károly vizsgálatot rendelt el a halpiac kolostornak adott vámjá ügyében. (AO I. k. 399–400.) Az oklevél azonban valószínűleg hamisítvány, mivel Visegrádon kelt, és I. Károly 1323 előtt nem adott ki ott oklevelet. Vö. *Karácsonyi János*: A hamis i. m. 86–87.; *Iván László*: A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig. Visegrád, 2004. 128.

⁹⁰ Reg.Slov. I. k. 199.

⁹¹ Reg.Slov. I. k. 199.

⁹² Reg.Slov. I. k. 199.

⁹³ A pecsétet korábban nem Pálnak tulajdonították, legutóbb Rác György érvelt amellett, hogy Pál pecsétjéről van szó. vö. *Rác Gy.*: i. m. 132.

⁹⁴ Reg.Slov. I. k. 227.

⁹⁵ AO I. k. 479–480.

⁹⁶ Anj.reg. II. k. 482. sz. (1308. november 10.)

⁹⁷ Anj.reg. II. k. 224. sz.

MOLNÁR ANDRÁS:
Zala vármegye pecsétjei 1550–1848 között

Zala vármegye pecsétje egyike Magyarország legrégebbi területi önkormányzati jelképeinek.¹ Bár e pecsétnek nem szerves előzménye, említést érdemel, hogy a 17–18. század fordulóján – állítólag – még megfigyelhető volt az 1232. évi, nevezetes kehidai oklevél (azóta elveszett) pecsétjei között a „zalai serviensek pecsétje” is, mely formátlan kettős keresztet ábrázolt, s amelyet általában a vármegyei címerek legkorábbi előzményeként emleget a szakirodalom.²

Magyarországon a 16. század közepéig általában az volt a szokás, hogy a nemesi vármegyék nevében kiállított okleveleket az illető vármegyei tisztségviselők – főispánok, alispánok és szolgabírók – családi címerekkel díszített magánpecsétjeivel hitelesítették.³ A legkorábbi vármegyei címeres pecsétet – jelenlegi ismereteink szerint – Hunyad vármegye használta 1490-től, Somogy vármegye pedig 1498-ban nyert – máig fennmaradt – címeradómozó oklevelet.⁴ A vármegyei címerhasználat szélesebb körű elterjedését az 1550. évi 62. törvénycikk tette lehetővé, amikor elrendelte, hogy az egyes megyék nevében kiállítandó leveleket a jövőben a király által adományozandó, egyetlen pecsét alatt adják ki, amint ez Somogy vármegyében történik. A törvény arról is rendelkezett, hogy e pecsétet, miután azokat elnyerték és elkészítették, a vármegyei alispánok, szolgabírák és esküdtek pecsétjeivel ellátott szekrényben vagy ládában tartsák, és onnan csak akkor vegyék ki, amikor a törvényszék tartása alkalmával meg kell pecsételni a vármegye valamely kiadmányát.⁵

¹ Írásom kivonat „Zala megye pecsétje és címere 1550–2010” címmel készül, a Zala Megyei Levéltár által 2011-ben kiadni tervezett kismonográfiám első két fejezetéből.

² Bertényi Iván: Kis magyar címertan. Bp., 1983. 91.; Borsos Iván: Somogy vármegye címereslevele és első pecsétje. In: Somogy megye múltjából. (Levéltári évkönyv 15.) (Szerk. Kanyar József) Kaposvár, 1984. 60.; Bertényi Iván: Új magyar címertan. [Bp., 1993.] 86.; Csáky Imre: A magyar királyság vármegyéinek címerei a XVIII–XIX. században. Bp., 1995. 71–72.; Bertényi Iván: Magyar címertan. Bp., 2003. 81.; Vitek Gábor: Sigillum Comitatus Albensis. Fejezetek Fejér vármegye szimbólumainak történetéből. Székesfehérvár, 2009. 11., 87. (Egyes kutatók nem látják bizonyítottnak e pecsét egykori létezését. Vö. Nyulásziné dr. Straub Éva: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886. 84.; Nyulásziné dr. Straub Éva: Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai. Bp., 2001. 166.)

³ Holub József: Zala megye története a középkorban. Első kötet. A megyei és egyházi közigazgatás története. [Pécs], 1929. 317–319.; Borsos I.: i. m. 60–61.

⁴ Borsos I.: i. m. 53–69.

⁵ Magyar törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. Bp., 1899. 291.; vö. Bertényi I.: Kis magyar i. m. 91–92.; Bertényi I.: Új magyar i. m. 87.; Csáky

E törvény keletkezésének hátterét is megvilágítja a vármegyék (köztük Zala) 1550-es évekbeli címeradómozványainak mintájául szolgáló – az ilyen típusú adománylevél általános formuláját tartalmazó – oklevél, amelyet I. Ferdinánd király a törvény szentesítése előtti napon, 1550. február 12-én állított ki Pozsonyban.⁶ A vármegyék címerhasználatára szempontjából alapvető fontosságú forrás szerint a Pozsonyban ülésező országgyűlés résztvevői a királyhoz fordultak, hogy kegyeskedjék „minden egyes megyének címert és jelvényeket, ezen kívül egyedi pecsétet kegyelmesen adományozni, amelyeket egyrészt minden vármegye mindenféle oklevelei megpecsételésénél [...], másrészt az ellenség elleni hadi cselekményeknél, továbbá követségekben és más feladatokban jelvényként használhasson [...]. Mi pedig – fogalmaz az uralkodó nevében az oklevél – Magyar Királyságunk minden rendű és rangú hívének ezen kérését megfontolva nemcsak hozzájárulunk, hanem az alábbi módon címert és pecsétet engedélyezünk a megyéknek, tudniillik pajzsot, ami jelen oklevelünk felső részén színesen, a festő művészetével meg van festve, királyi kegyelmünkől adunk és adományozunk, meghagyva, hogy a pecsét megőrzéséről és őrizetéről mindig gondoskodni kell.” Az oklevél a továbbiakban az 1550. évi 62. törvénycikkben előírt pecsét tárolási és használati követelményeket ismételte meg, majd a címeradómozvány széleskörű használatára jogosította fel a vármegyét.⁷

Zala vármegye a fenti oklevél mintájára – Hont és Zemplén mellett – az elsők között kérhetett és kaphatott 1550-ben királyi címeradómozványt.⁸ Noha az adományozó oklevél nem

I.: i. m. 72.; Halász Imre: Megyei jelképek, címerek. In: Zala megye ezer éve. (Szerk. Kostyál László) [Zalaegerszeg, 2000.] 349.; Nyulásziné dr. Straub É.: i. m. 166.; Bertényi I.: Magyar i. m. 82.

⁶ Libri Regii. Királyi Könyvek 1527–1918. DVD-ROM. Bp., 2006. (Királyi Könyvek II. k. 452–453. Forma Armorum Comitatu[m] in Regno Hungariae existen[tium]. Vö. Nyulásziné dr. Straub É.: i. m. 166.) Korábbi, elnagyolt tartalmi fordítása: Hattyuffy Dezső: A hazai vármegyék és városok czímerei. Erdélyi Múzeum, 8 (1881) 10–12. A törvény végrehajtási rendelkezéseként értelmezett oklevél egyes részleteinek fordítását közli: Vitek G.: i. m. 12., 90–91.

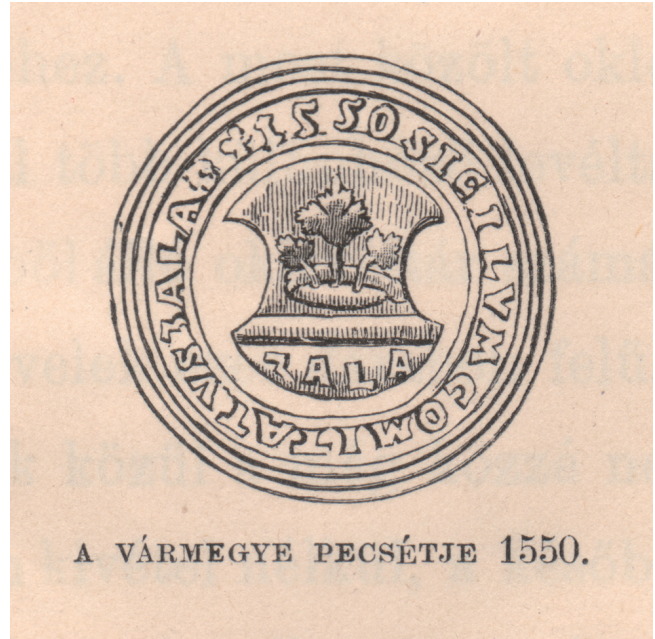
⁷ Az oklevelet – és Zala vármegye 18. századi közgyűlési jegyzőkönyveinek latin nyelvű szövegeit – Bilkei Irén főlevéltáros fordította, amiért Neki ezúton is köszönetet mondok!

⁸ Nyulásziné dr. Straub É.: i. m. 166–167. Hont és Zemplén 1550. február 12-ei címeradómozványának leírását közli: Áldásy Antal: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. II. k. 1092–1600. Bp., 1923. 115.

maradt fenn a vármegye levéltárában (a legkorábbi közgyűlési jegyzőkönyvek és iratok 1555-tel kezdődnek), és annak másolatát nem jegyezték be a királyi kancellárián vezetett Királyi Könyvekbe sem,⁹ az adományozás megtörténte utal, hogy Zala vármegye már 1550-ben címeres pecsétnyomót vésett magának.¹⁰

Zala vármegye legkorábbi, 1550. évi pecsétjének eredeti lenyomatát sajnos nem ismerjük,¹¹ arról csak egy 1880-as évekbeli rajz és egy 1929-ben készített leírás maradt fenn. Zala megye 1886-ban kiadott középkori oklevéltárának címdalán az alábbi címeres pecsét rajza látható (a lenyomat lelőhelyének megnevezése nélkül): kerek talpú, kétoldalt szimmetrikusan ívelt tárcsapajzs (reneszánsz pajzs), melyet az alsó harmadában pólya oszt ketté. A pólya felett háromágú, nyílt, lombot formázó korona (vagy gyűrűből kinövő, három, széthajló törzsű fa?) lebeg, a pólya alatt pedig a „ZALA” szó (a megyét kettészelő, névadójául szolgáló folyó neve) olvasható. A pecsét körirata: „SIGILUM COMITATUS ZALAD[IIENSIS] + 1550”, azaz „Zala vármegye pecsétje 1550”. (Lásd az 1. képet!)¹²

Zala vármegye legrégebbi pecsétjének egyik eredeti lenyomatát az 1920-as években – állítólag – még az Országos Levéltár pecsétgyűjteménye őrizte.¹³ Az intézmény főigazgatójának, dr. Csánki Dezsőnek 1929. május 13-ai levele a pecsét rajzát a következőképpen írta le, illetve értelmezte: a „»Sigillum Comitatus Zala 1550« köriraton belül címerül pajzsot mutat, amelyet alsó harmadában pólya oszt ketté. A felső nagyobb mezőben ötágú korona lebeg, az alsó keskenyebb mezőben a »ZALA« szó – mindenesetre a pólya magyarázata – olvasható.”¹⁴ (Ez utóbbi feltételezéssel – hogy tudniillik a pólya a Zala

1. Zala vármegye 1550. évi pecsétjének rajza, 1886.

folyót jelképezi, és ezt erősíti meg a felirat is – a kutatók általában egyetértenek.)¹⁵

Az első pecsétnyomó a háborús időkben elkallódhatott, mert 1559-ben már egy másik, az előzővel alapvetően megegyező, ám a koronát felismerhetőbben ábrázoló, kissé eltérő köriratú pecsétet vésett Zala vármegye. E pecsét legrégebbi, 1568. évi lenyomata ma is a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményében található.¹⁶ Az Országos Levéltár 1929-ben kiállított szakvéleménye szerint Zala vármegye 1570 és 1600 közötti rovásadó-összeírásait ezzel a pecséttel hitelesítették,¹⁷ ám napjainkban már hiányoznak a pecsétek ezekről az összeírásokról (a viasz kiszáradása miatt időközben leváltak, elvesztek).¹⁸ A Zala Megyei Levéltár ellenben napjainkban is őrzi e mintegy 30 mm átmérőjű, kerek pecsétlenyomat két, egy 1591. és egy 1598. évi iraton fennmaradt példányát.¹⁹ Ezek a pajzs formája és a pólya elhelyezkedése, valamint a pajzs alatti „ZALA” felirat az 1550. évi pecsétével megegye-

⁹ A Királyi Könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, cím, címér, előnév és honosság adományozásoknak 1527–1867. (Összeáll. Illéssy János, Pettkó Béla) Bp., 1895. [Hasonmás kiadása: Bp., 1998.]; Libri Regii. Királyi Könyvek 1527–1918. DVD-ROM. Bp., 2006.

¹⁰ Holub J.: i. m. 317.; Bertényi I.: Kis magyar i. m. 92.; Bertényi I.: Új magyar i. m. 87.; Bertényi I.: Magyar i. m. 82.

¹¹ Dézsi Lajos 1907-ben még azt írta, hogy egy „1558-ban kelt megyei kiadványon” látható „az első megyei pecsét”. Zala Megyei Levéltár (a továbbiakban: ZML) Zala vármegye alispánjának iratai. Külön kezelt iratok. A Zala vármegye címerére vonatkozó alispáni iratok, 1907–1937. (a továbbiakban: Alisp. ir. Zala vármegye címere) Dr. Dézsi Lajos levele az alispánhoz. Kolozsvár, 1907. április 29.

¹² Zala vármegye története. Oklevéltár. Első kötet 1024–1363. (Szerk. Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula.) Bp., 1886. I. k. (a továbbiakban: ZO) I. Ld. még: Halász Imre: Zala vármegye és székhelyének címere. In: A Dunántúl településtörténete V. 1900–1944. II. k. Veszprém, 1982. 524.; Halász Imre: Zala vármegye címerai. *Levéltári Szemle*, 32 (1982) 195., 198.; Halász I.: Megyei jelképek i. m. 349.; Hoppál Dezső: A történelmi Magyarország vármegyéinek címerai. Bp., 2001. [Első kiadása: Bp., 1899.] 151. (A pecséten elmosódottan látható véset nagyobb valószínűséggel egy kezdetleges lombos koronát ábrázolhat, melyen a három, fát formázó lombdísz pántokkal szögecselték rá előlről a korona gyűrű alakú abroncsára.)

¹³ Ilyen lenyomat napjainkban nem található a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményében (MOL V 5. Altenburger Gusztáv és Réső Ensel Sándor címer- és pecsétgyűjteménye. III/e. 27. doboz, 61. tétel. Zala megye pecsétjei, címerai [a továbbiakban: MOL V 5. 27. d. 61. t. Zala megye pecsétjei]), és a levéltár munkatársai 2010-ben más iratanyagban sem találták meg Zala megye 1550. évi pecsétjének eredeti lenyomatát.

¹⁴ ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. Az Országos Levéltár főigazgatójának levele Zala vármegye alispáni hivatalához. Budapest, 1929. május 13.

¹⁵ ZML Kézirattár. Nagy Imre–Rómer Flóris–Véghely Dezső: Zala megye története. Kézirat, 1881. I. k. 17–20. 17. („A közvélemény szerint – bár a heraldikai folyók hullámzó vonalokkal jelelteknek, – az ezüst pólya Zala folyóját jelentené”); Feiszt György: Vas és Zala vármegyék címerének kialakulása. Előadás a „Címer és társadalom a középkor és kora újkorban” című nemzetközi konferencián, Budapesten, 2011. január 19-én. Kézirat, 3. (Kéziratát az Előadó bocsátotta rendelkezésemre, amiért Neki ezúton is köszönetet mondok!)

¹⁶ MOL V 5. 27. d. 61. t. (1568. évi lenyomat Zala megye 1559. évi pecsétjével.)

¹⁷ ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. Az Országos Levéltár 1138/1929. sz. szakvéleménye.

¹⁸ MOL E 158. Magyar Kamara archívuma. Conscriptio portarum 1529–1774. Tomus 53. Ezúton mondok köszönetet Szepesiné Simon Évának a MOL-ban végzett kutatáshoz nyújtott segítségéért!

¹⁹ ZML Zala vármegye törvénytörvények iratai. Polgári perek. Fasc. 1. No. 8. (1591.); ZML Egyedi vegyes iratok gyűjteménye, 1. sz. (1598.)

2. Zala vármegye 1559. évi pecsétjének rajza, 1886.

z, míg a lebegő leveles korona határozottan felismerhető. A pecsét körirata a következő: „SIGILUM + COMITATUS + ZALA + 1559.” (Lásd a 2–3. képet!)²⁰

3. Zala vármegye 1559. évi pecsétje. (Lenyomat, 1591.)

²⁰ E pecsét rajzát közli: ZO I. k. 640.; vö. ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. Az Országos Levéltár 1138/1929. sz. szakvéleménye.; *Halász I.*: 1982/a i. m. 525.; *Halász I.*: 1982/b i. m. 198.; *Halász I.*: Megyei jelképek i. m. 2000. 349. (Halász Imre még e pecsét esetében is inkább lombos fákról, semmint leveles koronáról ír, jóllehet ez utóbbit sem tartja kizárhatónak, míg *Csáky I.*: i. m. 144. kifejezetten koronáról beszél.)

E pecsétnyomó használatát legkorábban az 1590-es évek közepén említi Zala vármegye hiányosan fennmaradt közgyűlési jegyzőkönyve. Az 1595. január 29-i közgyűlésen elismervényt adtak ki a vármegye pecsétjével bizonyos beszédett pénzekről, 1596. november 11-én panaszos ügyekben írtak levelet a vármegye pecsétje alatt a főispánnak, 1598. június 11-én a vármegye pecsétjével hitelesítették a dicális összeírás módosítását, majd ugyanazon év szeptember 26-án a vármegye pecsétes levélben kérte Nádasdy Ferencet, hogy mentse fel jegyzőjét a hadba vonulás alól. Az 1599. április 21-i közgyűlésen egy összeírás vármegyei pecséttel való hitelesítését rendelték el, 1600. június 21-én pedig a házak összeírását adták át az adószedőnek a vármegye pecsétjével.²¹

E pecsétnyomót az 1600-as évek elejétől egy harmadik váltotta fel, amelyet azután folyamatosan használtak a 17. és 18. században,²² egészen 1786-ig.²³ A harmadik pecsétváltozatot az Országos Levéltár 1929. évi szakvéleménye szerint legkorábban 1609-ben használták a rovásadó-összeírásokon,²⁴ a Zala Megyei Levéltárban pedig egy 1610. évi polgári peres iraton bukkan fel először.²⁵ E harmadik, 1609/1610-től biztosan használt, évszám nélküli, 33 mm átmérőjű kerek pecsét leírása: kerek talpú, szimmetrikus, felül két domborlattal záródó tárcsapajzs, melyet alsó harmadában pólya oszt ketté. A pólya felett lebegő nyílt, leveles korona. A pecsét körirata: „* SIGILUM * COMITATUS * ZALA”, az évszám helyén pedig egy indadisz látható. (Lásd a 4. képet!)²⁶

Miként az első két pecsétnyomó esetében, e harmadik typárium elkészítéséről sem találunk bejegyzést az 1716-ig hiányosan, töredékesen fennmaradt megyegyűlési jegyzőkönyvekben. Használatáról tudjuk azonban, hogy az 1610-es években a vármegye kiadmányainak hitelesítésére pecsételő közgyűléseket hívtak össze, 1634 áprilisában a vármegye pecsétje alatt, nyolc irattartó zsákban adták át a néhai vármegyei jegyző hivatalos irathagyatékát, 1651-ben és 1652-ben a vármegye pecsétjét, illetve a pecséttel ellátott utasításokat is megkapták a törökkel való tárgyalásokra felhatalmazott vármegyei követek,²⁷ 1673-ban pedig a Muraköz ügyében üléselő bizottsághoz kirendelt vármegyei delegáltat látták el pecsétes megbízólevéllel.²⁸

²¹ *Bilkei Irén–Turbuly Éva*: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555–1711. I. k. 1555–1609. Zalaegerszeg, 1989. (Zalai Gyűjtemény 29.) 61., 78., 95., 102., 107–108., 123.

²² Lenyomatai a 17. század első feléből: MOL E 158. Conscriptioes portarum. Tom. 54. E pecsét lenyomatai az 1750-es években is megtalálhatóak az udvari kancelláriához küldött Zala megyei felterjesztéseken. Ld. MOL A 27. Magyar kancelláriai levéltár. Litterae Comitatum. Comitatus Zaladiensis 1757. No. 66.; vö. ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. Az Országos Levéltár 1138/1929. sz. szakvéleménye.

²³ ZML Catastrum Nobilium Co[m]i[t]a[tus] Zaladiensis de Anno 1786. 131. p. (A nemesi kataszter hitelesítő záradéka. Zalaegerszeg, 1786. július 14.)

²⁴ ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. Az Országos Levéltár 1138/1929. sz. szakvéleménye.

²⁵ ZML Polgári perek. Fasc. 2. No. 11. (1610.)

²⁶ Reprodukcióját közli: *Halász I.*: 1982/a i. m. 526.; *Halász I.*: 1982/b i. m. 198.

²⁷ *Turbuly Éva*: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1611–1655. Zalaegerszeg, 1996. (Zalai Gyűjtemény 39.) 26., 31., 66., 110., 119.

²⁸ ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek kgy. jkv.) 1673. június 12–14. Vö. <http://www.archivportal.arcanum>.

4. Zala vármegye pecsétje az 1600-as évek elejéről.
(Lenyomat, 1610.)

5. Metszet Zala vármegye 1600-as évek elejéről származó
pecsétjéről, 1734.

E pecséttel párhuzamosan, a Rákóczi-szabadságharc idején, 1706-tól rövid ideig – állítólag – egy másik pecsétnyomót is használt Zala vármegye Rákóczi-párti vezetése. Az Országos Levéltár 1929. évi szakvéleménye szerint az 1920-as években a levéltár Missiles-gyűjteményében őrizték ennek egyetlen ismert, Zala vármegye 1707. május 2-án II. Rákóczi Ferenchez intézett levelén látható lenyomatát (melyet napjainkban a MOL munkatársai nem tudtak fellelni). Ezen a kezdetlegesebb vésetű pecséten „kerektalpi, karélyos pajzsban” ugyanaz a címer volt látható, mint az 1600-as évek elejéről származó Zala vármegyei pecséten, a koronát azonban kilencágúnak ábrázolták, a pajzs mellé kettéosztva pedig az 1706-os évszám került. E pecsét körirata a következő volt: „SIGILLUM * COMITATUS * DE * ZALA *”.²⁹

Zala vármegye közgyűlése a 18. század elején már nem tudta tisztázni pecsétjének eredetét. Amikor ugyanis a helytartótanács 1728. január 30-án kelt körrendeletében felszólította a vármegyéket, hogy jelentsék be, mikor és melyik uralkodótól kapták pecséthasználati kiváltságukat, Zala vármegye 1728. április 26-i közgyűlése a felolvasás után egyszerűen elfektette az aktát, arra semmilyen választ nem adott.³⁰

Zala vármegye pecsétjének legkorábbi rajza és leírása a Nagyszombatban 1734-ben kiadott, „Cerographia Hun-

gariae...” című könyvben látható, illetve olvasható. A rajz hűen követi Zala vármegye 1600-as évek elejétől használt pecsétjének ábrázolását, a címerpajzson nem jelöl színeket. A leírás szerint Zala vármegye pecsétjének (meg nem nevezett színű) mezejét fehér (tehát ezüst) pólya szeli át, ami a Zala folyót, „a föld nemes díszét” jelenti, a pajzsfőben pedig királyi korona látható. (Lásd az 5. képet!)³¹

II. József abszolutista uralkodása idején, 1786 és 1790 között Zala vármegye sem használhatta saját korábbi címeres pecsétjét, miután az uralkodó elrendelte, hogy csak az ország (a magyar királyság) címerét lehet alkalmazni a vármegyei pecsétnyomókon is.³² Az uralkodói akaratot a helytartótanács 1786. augusztus 1-jei nyomtatott körrendelete közvetítette a vármegyék felé: ne használják tovább eddigi pecsétjeiket, hanem küldjék be, helyettük készíttessenek megfelelő körirattal ellátott új pecséteket. Zala vármegye alispánja e rendelet végrehajtásaként augusztus 28-án intézkedett az egyetlen régi pecsét (pecsétnyomó?) felküldéséről,³³ a helytartótanács által vésetett új pecsétnyomó elkészítéséért pedig szeptember 19-én 13 forint 57 krajcárt fizetett ki Zala vármegye.³⁴ Az ekkor használatba vett új pecsétnyomók közül a vármegyei törvényszék háromféle pecsétnyomója (a jegyzői, a ki-

hu/lear/opt/ (Letöltve: 2011. február 8. Turbuly Éva kéziratú regesztája, 2019. sz.)

²⁹ ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. Az Országos Levéltár 1138/1929. sz. szakvéleménye.

³⁰ ZML kgy. jkv. 1728. április 26. 522–524. p. A helytartótanács leírata: ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (kgy. ir.) 1728. április 26. No. 173.; vö. *Borsa Iván*: Vas vármegye címere. In: Vas megye múltjából III. Levéltári évkönyv. (Szerk. Kiss Mária.) Szombathely, 1986. 8.; ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. 10554/1930. Vö. *Halász I.*: 1982/a i. m. 528.; *Halász I.*: 1982/b i. m. 196.

³¹ *Josephus Koller–Joannes Szegedi*: Cerographia Hungariae, Seu Notitia De Insignibus, Et Sigillis Regni Marian Apostolici. [Nagyszombat, 1734.] 151. (Vö. *Halász I.*: 1982/b i. m. 196.) A pecsét rajza: Uo. II. tábla XXVII. sz. (A képért Katona Csabának tartozom köszönettel!)

³² ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. Az Országos Levéltár 1138/1929. sz. szakvéleménye.; *Tagányi Károly*: Magyarország címertára. Bp., 1880. I. k. 22.; vö. *Nyulásziné dr. Straub É.*: i. m. 168.; *Vitek G.*: i. m. 16., 95.

³³ ZML Zala megye II. József-kori közigazgatási iratai. Diarium Anno 1786. No. 1. 1786. augusztus 28. 352. sz., és ugyanott Iratok 1786:352. sz.

³⁴ ZML Zala megye II. József-kori közigazgatási iratai. Diarium Anno 1786. No. 1. 1786. szeptember 19. 558. sz. (184–185. p.); *Vitek G.*: i. m. 16., 95.

6. Zala vármegye 1600-as évek elejéről származó pecsétjének lenyomata, 1790.

adói és a taksáló hivatal egy-egy typáriumum) is fennmaradt a vármegyei levéltárban. Mindegyiken Magyarország koronás címere látható, körirataik: „SIGIL:ACTUARIATUS OFFICII JUD:SUBALT:SZALAD:*”, „SIGIL:EXPED:&PROT:EXH IUD:SUBALT: SZALAD *”, „SIGIL:TAXATORAT:OFFII IUD:SUBALT: SZALADIENSIS: *”.³⁵

II. József halálát követően, 1790 januárjában az új uralkodó május elsejei hatállyal visszaállította a magyar alkotmányt és a vármegyék önkormányzatát.³⁶ A helytartótanács 1790. február 9-ei leiratában értesítette Zala megyét, hogy helyreállították a vármegye korábbi pecsétjének törvényes használatát.³⁷ Zala vármegye 1790. március 3-ai közgyűlése arról rendelkezett, hogy miután újból használatba vették a régi, 1600-as évek elejétől alkalmazott vármegyei pecsétnyomót, az 1786-ban készített (országcímeres) pecsétet törjék össze, hogy ne lehessen őket később használni.³⁸ 1790-ben ezt a pecsétnyomót – legalábbis a vármegyei törvényszék kiadványainak hitelesítésekor – vörös viaszba nyomva, papírfelzet nélkül alkalmazták, talán azért, hogy a pecsét rajzolata jobban látható legyen. (Lásd a 6. képet!)³⁹ A vármegye 1790. július 12-i köz-

gyűlésén azonban arról számolt be Mlinarits Lajos másodalispán, hogy a régi pecsétnyomó elkopott, alig lehet használni, ezért azzal bízták meg az alispánt, hogy a typárium viaszba nyomott lenyomatát küldje el a vármegye Pozsonyban tartózkodó országgyűlési követeinek, hogy azok egy új pecsétnyomót készíttessenek.⁴⁰

Pavich József udvari tanácsos Bécsben, 1790. december 13-án kelt levelében arról értesítette Zala megyét, miszerint örömmel fogadta a zalai másodalispántól kapott megbízást, hogy készíttesse el a vármegye pecsétjét. „Azt én nagyobb formában a vármegye dicsőségére és díszére megcsináltattam a heraldika mesterségének szabályai szerint” – Pavich e sorok kíséretében jelentette a megyének, hogy a napokban elkészült az új pecsétnyomó, s csatolta leveléhez a vésnök számláját.⁴¹ E közgyűlésen jóváhagyták, hogy a vésnöknek 27 forint 3 krajcárt fizessenek az elvégzett munkáért, és elrendelték, hogy a főadószedő utalványozza a szóban forgó összeget.⁴² Zala vármegye új, ezüstözött (vagy ezüst?) pecsétnyomóját Wenzel Hibner (vagy Hibeer?) udvari pecsétmetsző készítette el Bécsben, és 1791. január 10-én vette kézhez az érte járó összeget.⁴³

Zala vármegye új pecsétnyomóját az 1791. február 22-én kezdődött megyegyűlés második napján vették használatba: Mlinarits Lajos másodalispán bemutatta az új typáriumot, jegyzőkönyvbe vették annak érvényességét, a régi pecsétnyomót pedig ugyanekkor nyilvánosan összetörték.⁴⁴ Az új, 50x45 mm-es, ovális alakú pecsétnyomón a pajzs alakja és a címeralakok rajza gyakorlatilag megegyezett az 1609/1610-es pecsétével, a pajzs színét azonban egyértelműen kéknek jelölték a heraldikában ismert, egyezményes grafikai jellel, vízszintes, sűrű vonalazással. A pajzsőben lebegő aranykorona bélését vörösnek (bíbornak) jelzi a függőleges vonalazás. A pajzs alá bevették az 1790-es évszámot, a pecsét körirata pedig a következő lett: „SIGILLUM COMITATUS DE ZALA”. Zala vármegye közgyűlése folyamatosan ezt a pecsétet használta 1836-ig. (Lásd a 7. képet!)⁴⁵

A nemesi vármegyék címer, illetve pecsétjének használatában országszerte változásokra került sor, amikor az 1836. évi 3. törvénycikk értelmében a magyar lett a hivatalos nyelv, ezért a megyék magyar nyelvű körirattal ellátott új pecsétnyomókkal váltották fel régi, latin nyelvű typáriumait. A vármegyék egy része – több mint a fele – az uralkodóhoz folyamodva kért engedélyt, hogy régi, latin köriratú pecsétnyomóját – a címer változatlanul hagyásával – magyar nyelvű körirattal láthassa el. E megyék királyi adománylevelet nyertek, melyben az uralkodó megerősítette címer, illetve pecsétjének használati jogu-

³⁵ ZML Pecsétnyomók gyűjteménye 840., 895., 960. sz. (Ezek a typáriumok a véletlen folytán épségben maradtak, nem törték össze őket.)

³⁶ *Vitek G.*: i. m. 17., 95.

³⁷ ZML kgy. jkv. 1790. március 3. 1. sz. (56–57. p.)

³⁸ ZML kgy. jkv. 1790. március 15. Szám nélkül. (107. p.) Zala vármegyében e rendelkezést nem hajtották végre maradéktalanul, mert – mint láttuk – a törvényszék ország-címeres pecsétnyomói épségben maradtak.

³⁹ A régi pecsét 1790. évi viaszlenyomatai: Veszprém Megyei Levéltár (a továbbiakban: VeML) Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési iratok (kgy. ir.) 1790:38. (Az iratot 1790. július 13-án pecsételték meg. A pecsét fotóját Jakab Réka bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton is köszönetet mondok!), Somogy Megyei Levéltár. Somogy vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Kisgyűlés, 1791. február 12. No. 14. (A pecsét fotójáért Polgár Tamásnak tartozom köszönettel!)

⁴⁰ ZML kgy. jkv. 1790. július 12. 82/20. sz. (377–378.)

⁴¹ ZML kgy. ir. 1790. december 16. 18. sz.

⁴² ZML kgy. jkv. 1790. december 7. 18. sz. (571–572. p.); ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. 10554/1930.

⁴³ ZML kgy. ir. 1790. december 17. 18. sz. (A levél melléklete, a vésnök árkalkulációja.); ZML Zala vármegye főadószedőjének iratai. Az éves számadások iratmellékletei (Főadószedői számadások iratmellékletei) 1790. 474. sz. (A vésnök német nyelvű számlája. Bécs, 1791. január 10.)

⁴⁴ ZML kgy. jkv. 1791. február 22. 21/21. sz. (620. p.)

⁴⁵ E pecsét egy-egy nagyon jó minőségű lenyomata: ZML A zalavári apátság hiteleshelyi levéltárának iratai (Zalavári hhl.) Fasc. 157. No. 11.425.; ZML kgy. ir. 1837:3. Ld. még: ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. Az Országos Levéltár 1138/1929. sz. szakvéleménye, és ugyanott 10554/1930. sz. Vö. *Halász I.*: 1982/b i. m. 196.; *Csáky I.*: i. m. 144.

7. Zala vármegye 1790. évi pecsétje. (Lenyomat, 1836.)

kat. 1836 és 1839 között 29 ilyen, a magyar nyelvű körirattal ellátott pecsét használatát engedélyező oklevelet jegyeztek be a Királyi Könyvekbe.⁴⁶ A vármegyék egy része azonban másként gondolkodott: meggyőződésük volt, hogy a magyar nyelvű körirat használatba vételéhez nem szükséges királyi hozzájárulás, ezért saját hatáskörben vezették be az új pecsétnyomó alkalmazását. Ez utóbbiak közé tartozott Zala vármegye is.

Zala vármegye 1836. június 20-ai közgyűlésén olvasták fel a volt országgyűlési követek Deák Ferenc által fogalmazott záró követjelentését. Ennek elfogadásakor többek között arról hoztak határozatot, hogy a nemzeti nyelv törvénybe iktatásának következtében „a vármegyének deák körülírással lévő pecsétje helyébe egy új és magyar körülírású metszettség”. Az első alispánt felhatalmazták, hogy a „vármegye eddigi hiteles pecsétje helyett egy újat, e körülírással, *Zala vármegye pecsétje 1837, készíttessen*”, egyúttal pedig elhatározták, hogy 1837. január elsejétől kezdve „minden hiteles, s a nemes vármegye nevében teendő levelezésekben, felírásokban s kiadásokban egyedül csak ez használtassék”.⁴⁷ A közgyűlés ezek után kérelmezte a helytartótanácsnál, hogy a kormányzók tegye közzé Zala vármegye hiteles pecsétjének „magyarul leendő körülírását”.⁴⁸

A helytartótanács 1836. augusztus 2-i válaszában, az 1550. évi 62. és az 1600. évi 25. törvénycikkre hivatkozva arra utasít-

totta Zala vármegyét, hogy a pecsét használatához kérjen engedélyt az uralkodótól.⁴⁹ E leiratot 1837. január 9-én vette tárgyalás alá Zala vármegye közgyűlése, amely az alábbi álláspontra helyezkedett: a leiratban hivatkozott törvények arról szólnak, hogy azok a megyék, amelyek előbb nem rendelkeztek hiteles pecséttel, ám új címerrel és pecséttel szándékoznak élni, erre az uralkodótól kérjenek engedélyt, Zala vármegye azonban „előbbi hiteles pecséttel a maga tulajdon címerével századok óta bírván, nem címerét változtatni, mely a pecsétnek hitelességét adja, és magát a pecsétet teszi is, hanem egyedül csak a körülírást, mely a felhívott törvények rendelkezése alá éppen nem esik, kívánná magyarul tétetni, erre pedig a királyi engedelem megnyerése egy törvény által sem kívántatnék, mindezekért tehát valamint a nemes vármegye az 1790. esztendőben minden előre való bejelentés nélkül előbbi címere megtartása mellett új pecsétet az esztendőnek reá metszésével készíttetett, s avval törvényesen élt is, úgy jelen esetben is a[z] 1836. esztendei június 20-ai közgyűlésen 1018. szám alatt hozott végzés következtében készített s jelenleg bemutatott, s e magyar körülírással: »Zala vármegye pecsétje [1837]« ellátott pecséttel való élest a máj naptól kezdve elhatározta, s egyúttal az előbbi hiteles pecsétet tüstént ösztvetőrettetvén, s azt ösztvetőre a levéltárba betenni határozta”. Egyúttal arról is döntöttek, hogy e végzésükről értesítik a helytartótanácsot, az ország törvényhatóságainak pedig közvetlenül, körlevélben hozzák tudomására, hogy Zala vármegye „e körülírással lévő pecséttel fog élni”.⁵⁰

Ugyanezen a közgyűlésen hoztak határozatot arról is, hogy a vármegye házipénztárából fizessék ki az új pecsétnyomó és a régi, elromlott pecsétprés helyett csináltatott új prés elkészítéséért járó összeget, összesen 60 ezüstforintot.⁵¹ Az ekkor benyújtott számlákból kiderül, hogy Zala vármegye új, magyar köriratú pecsétnyomóját és a használatához szükséges prést a „Rollé & Schwilgué” cég készítette el Bécsben 1836 júliusában 57 pengőforintért, Joseph Radnitzky bécsi udvari címermetsző pedig 1836 októberében 3 forintot kért „egy megyei pecsét megváltoztatásáért” (valószínűleg a régi pecsétnyomó kettőtöréséért).⁵²

Zala vármegye új, acélból készített, méretében az előzővel megegyező (ovális alakú, 50x45 mm-es), „ZALA VÁRMEGYE PECSÉTJE” köriratú pecsétnyomóján az évszám (1837) a körirat és a reneszánsz címerpajzs kerek talpa közé került, a címer rajza (és a pajzs vízszintes vonalazással jelölt kék színe) viszont alapvetően megegyezett az 1790. évi pecsétével, egyetlen lényeges eltéréssel: a pajzsot kettészelő pályát itt sűrű pontozással (poncolással) aranyszínűnek jelölték. (*Lásd a 8. képet!*)⁵³ Mivel a vármegye közgyűlése nem rendel-

⁴⁶ *Nyulászíné dr. Straub É.*: i. m. 168.

⁴⁷ ZML kgy. jkv. 1836:1018. (20–22. p.); vö. Kossuth Lajos: *Ifjúkori iratok. Törvényhatósági Tudósítások.* (Kossuth Lajos Összes Munkái VI. k.) (Sajtó alá rend. Barta István) Bp., 1966. 747.; ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. 10554/1930. sz.

⁴⁸ ZML kgy. ir. 1836:1018. (A helytartótanácsokhoz intézett kérvény fogalmazványa.)

⁴⁹ ZML kgy. ir. 1837:24.

⁵⁰ ZML kgy. jkv. 1837:24. (45. p.) A helytartótanácsokhoz intézett felirat és a vármegyékhez címzett körlevél fogalmazványai: ZML kgy. ir. 1837:24.

⁵¹ ZML kgy. jkv. 1837:119. (115–116. p.)

⁵² ZML Főadószedői számadások iratmellékletei. 1837. V. Írószerekre tett költségek, 267. sz.

⁵³ Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg. Történeti gyűjtemény. Leltári szám: 81.65.1. Vö. Központok a Zala mentén. A Göcseji Múzeum állandó kiállítása. Katalógus. (Szerk. Béres Katalin.) Zalaegerszeg, 2002. 166. A pecsétnyomó fényképét közli: Zala megye történelmi olvasókönyve. Helytörténeti szöveggyűjtemény. (Szerk. Molnár András.) Zalaegerszeg, 1996. 426.; Ezer év. Zala megye történelme. (Szerk. Virrasztó Zsolt–Molnár András.) Zalaegerszeg, 2009. 38. A pecsét leírását és címerének színes rekonstrukcióját a MOL

8. Zala vármegye pecsétnyomója, 1837.

9. Zala vármegye pecsétje, 1837. (Lenyomat, 1838.)

kezett a pólya színének megváltoztatásáról, és más, egykorú forrásokban sem esik szó e módosításról, önkényesnek tűnik a pólya ezüstjének – a feltehetőleg előkelőbbnek, rangosabbnak vélt – aranyra cserélése.⁵⁴

Zala vármegye tehát 1837 januárjától királyi engedély nélkül is használatba vette az új pecsétnyomót, s közel két éven át ezzel hitelesítette kiadmányait. (*Lásd a 9. képet!*)⁵⁵ Közben azonban jogvita bontakozott ki a kormányzat és a vármegye között arról, hogy a pecsét feliratának magyar nyelvre történő lefordítása miatt szükséges-e királyi engedélyt kérni az új pecsét használatához. Zala vármegye – Deák Ferenc javaslatára – mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy ehhez nincs szükség királyi jóváhagyásra, mert a vármegye már évszázadok óta gyakorolja e pecsét használatának jogát, ezért a zalai közgyűlés nem volt hajlandó királyi engedélyt kérni.⁵⁶ A vitát végül az uralkodó 1838. szeptember 27-ei rendelete zárta le, mely megtiltotta Zala vármegyének a magyar köriratú pecsét engedély nélküli használatát.⁵⁷

pecsétgyűjteményében lévő festmény (MOL V 5. 27. d. 61. t. Zala megye pecsétjei) alapján közli: Csáky I.: i. m. 144.

⁵⁴ Vö. Halász I.: 1982/a i. m. 528.; Halász I.: 1982/b i. m. 197.; Halász I.: Megyei jelképek i. m. 350.

⁵⁵ A pecsét egyik legépebb lenyomata: ZML Zalavári hht. Fasc. 187. No. 14.447.

⁵⁶ Ld. Deák Ferenc Kossuth Lajoshoz 1837. január 27-én írt levelét: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár. Ms 4849/168. Közli: Váczy János: Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822–1875. Bp., 1890. 35–36.; Deák Ferenc: Válogatott politikai írások és beszédek I. k. 1825–1849. (Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Molnár András) Bp., 2001. 185–186.

⁵⁷ ZML kgy. ir. 1838:2337. Téves tehát az a korábbi nézet, hogy Zala vármegye pecsétjét V. Ferdinánd látta volna el magyar körirattal (Tagányi K.: i. m.

Zala vármegye 1838. november 5-i közgyűlése a következő határozatot hozta: mivel a király parancslevelével a „magyar körírású vármegyei pecsétől minden törvényes erő és hitelesség megtagadtatik, a rendek e hatalomnak ellent nem állhatván, kényszerítve látják magokat ezen pecsét használatával fenthagyni”. Addig tehát, amíg ügyüket nem orvosolja a következő országgyűlés – ahova azt sérelemként terjesztik elő –, „volt deák körírású pecsétjeket veszik használatba, és mivel e pecsét [...] kettétörtetett, és jegyzői pecsét alatt kettétörve a levéltárba bététetett, az onnét kivétetvén”, a rangidős főszolgabírónak és esküdtjének adták át, azzal az utasítással, hogy „ezen kettétörtetett deák körírású pecsétet ahhoz értő mesteremberrel, úgy mindazonáltal, hogy a kettétörésnek jele a pecséten az összeragasztás után is személhető légyen, összeragasztassa, s azt még e gyülekezet alatt a rendeknek ismét bemutassa, a jelen időig használt magyar körírású vármegyei pecsét pedig a levéltárba bététetvén, minden, a vármegye pecsétje alatt a máj naptól teendő hiteles kiadások ezen mostan használni kezdett deák körírású pecsét alatt tétesenek”. A közgyűlés még arról is határozott, hogy ez ügyben körlevelet intézzenek a törvényhatóságokhoz, és sérelmük országgyűlésen történő orvoslásának támogatására szólítják fel őket.⁵⁸ Bertalan Pál főszolgabíró a közgyűlésen másnap bemutatta az összeszoraszott 1790. évi, latin köriratú typariumot, Kerkapoly István első alispán pedig ezt átvéve, beadta az addig használt

I. k. 38.; Hoppál D.: i. m. 150.), és az sem felel meg a valóságnak, hogy Zala vármegye az 1837. évi pecsétjét használta volna 1848-ig. (ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. Az Országos Levéltár 1138/1929. sz. szakvéleménye, vö. Halász I.: 1982/b i. m. 197.)

⁵⁸ ZML kgy. jkv. 1838:2337. (5–7. p.)

10. Zala vármegye 1790. évi pecsétje forradással.
(Lenyomat, 1839.)

magyar nyelvű pecsétnyomót, mely a közgyűlés nyilvánossága előtt „az újonnan használatban vett deák körírású pecséttel egy különös skatulyába bépecsételtetett, s a levéltárba bététtetett”.⁵⁹

Zala vármegye tehát 1838. november 6-ától kezdve 1848 tavaszáig ismét ezt az összeforrasztott, 1790. évi latin körírású pecsétnyomót használta.⁶⁰ A körirat alján, az összeillesztésnél azonban hiányzott a „COMITATUS” szó első „T” betűje, az évszámból a „9”-es, a címeren pedig (annak függőleges tengelyétől heraldikailag kissé jobbra) jól látható függőleges forrasztási heg maradt. (Lásd a 10. képet!)⁶¹ Ilyen, egyszer már kettétört, majd összeforrasztott és újból használatba vett, ráadásul rongáltak látszó pecsétnyomó alkalmazása példátlanul tűnik a vármegyék pecsételésében, és szinte érthetetlen, hogy a kormányzások nem vonták kétségbe Zala vármegye forradásos és hiányos körírású pecsétjének hitelességét.

A helyzet az áprilisi törvények (Zalaegerszegen 1848. május 8-án történt) kihirdetése után változott meg: a helyi közigazgatást irányító új testület, Zala megye Állandó Bizottmánya 1848. május 11-én az 1837. évi, addig a levéltárban őrzött magyar körírású pecsétnyomó újbóli használatba vételéről hozott határozatot. Ekkor az alábbi döntést hozták: „miután

⁵⁹ ZML kgy. jkv. 1838:2338. (7. p.)

⁶⁰ Vas Megyei Levéltár (VaML) Vas megye Képviselői Bizottmányának iratai. Iratok (KB ir.) 1848:137. Zala vármegye közgyűlésének átirata a forradásos pecséttel. Zalaegerszeg, 1848. február 21.

⁶¹ A forradásos pecsét egy-egy jó minőségű lenyomata: VeML kgy. ir. 1839:448.; ZML Zalavári hht. Fasc. 190. No. 14.701., uo. Fasc. 207. No. 16.468. A hiteleshelyi levéltár egyik forradásos pecsétjéről 1930-ban ceruzarajz is készült: ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. Pálffy László 1930. szeptember 16-i levelének melléklete.

11. Zala megye jegyzői hivatalának pecsétnyomója, 1848.

most a magyar hon kormányzási rendszere a 3. cikkely által tökéletesen megváltozott, maga helyén látja az Állandó Bizottmány, a máj naptól kezdve minden hiteles kiadásokban a magyar körírású pecséttel élést újabban életbe léptetni, amit ezennel el is határozott”. A levéltárban egy lepecsételt dobozban őrzött pecsétnyomót azonnal elővették és átadták az első alispánnak, azzal a megjegyzéssel, hogy egy ideig tartsa még magánál a latin nyelvű typáriumot is, mert a korábbi vármegyei határozatokról esetlegesen kiadandó bizonyítványokat még azzal kell hitelesíteni. Zala megye e határozatáról – a helyeslés reményében – értesítette Szemere Bertalan belügyminisztert, kérve, hogy tegye az országban közhírré, miszerint e naptól kezdve „minden hiteles kiadásokban már 1837. évben készült magyar körírású pecséttel fog élni”.⁶²

Zala megye Állandó Bizottmánya tehát 1848. május 11-étől kezdődően ismét az 1837. évi, magyar körírású pecsétet használta (általában papírfelzetre vagy ostyába nyomva) a megye „egyetemének” nevében kiadott iratokon.⁶³

A megye központi és járási tisztségviselői egészen 1848 nyaráig tulajdon nemesi címerükkel ellátott magán pecsétnyomói-

⁶² ZML Zala megye Állandó Bizottmányának iratai. Az Állandó Bizottmány jegyzőkönyvei (ÁB jkv.) 1848:9. (12–13. p.) A belügyminiszterhez küldött kérvény fogalmazványa: ZML Zala megye Állandó Bizottmányának iratai 1848:9.

⁶³ Papírfelzetes lenyomatai: VaML KB ir. 1848:1407. (Zala megye Állandó Bizottmányának átirata. Zalaegerszeg, 1848. november 22.); MOL H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány. Általános iratok. 1848:2256. (az irat kelte: 1848. október 30.), 1848:5210. (az irat kelte: 1848. december 4.), 1848:5217. (az irat kelte: 1848. december 4.); MOL N 31. Regnicoláris levéltár. István főherceg-nádor levéltára. Miniszteri iratok 22. cs. No. 1285. (Vö. ZML Alisp. ir. Zala vármegye címere. Az Országos Levéltár 1138/1929. sz. szakvéleménye.)

kat használták a saját nevükben kiadott, illetve hitelesített hivatalos iratokon.⁶⁴ A főadószedői számadásokból derül ki, hogy 1848. október 31-én 32 forintot fizettek ki bizonyos Polák Móric pecsétmetszőnek a vármegye tisztségviselői számára készített 32 darab új pecsétnyomóért.⁶⁵ E pecsétnyomók elkészítésének egyelőre nem találtuk nyomát az Állandó Bizottmány jegyzőkönyvében, 1848 októberének elejétől azonban már egészen biztosan ezeket használták a vármegye egyes tisztségviselői.⁶⁶

E tisztségviselői pecsétnyomók közül 15 darab maradt fenn a Zala Megyei Levéltár pecsétnyomó gyűjteményében. Ezek mindegyike 24x21 mm-es sárgaréz pecsétnyomó, méretük mintegy fele a megye nagypecsétjének. Valamennyi kis pecsétnyomót Zala megye címere díszíti: a kerek talpú tárcsapajzs teteje hullámos, a pajzs kék színét vízszintes vonalazás jelzi, a pajzsot alsó harmadánál ezüstöt jelölő fehér pólya szeli át, felette ötágú nyílt korona lebeg. A pólyán itt jelenik meg első alkalommal a heraldikailag jobbról balra repülő nyílveszsző a megye pecsétjein.

A fennmaradt kis pecsétnyomók egyikét a megye főorvosa, a másikat a jegyzői hivatal használta. Körirataik: „ZALA MEGYE FŐ ORVOSI PECSÉTJE” és „ZALA MEGYE JEGYZŐ HIV. PECSÉTJE”. (Lásd a 11. képet!)⁶⁷ Két főszolgabírói pecsétnyomót is ismerünk, az egyik a Tapolcai, a másik pedig az Egerszegi járás főszolgabírójé volt, e körirattal: „ZALA MEGYE FŐ BIRO PECSÉTJE *”. A járások nevének rövidítését a címerpajzs felett, a köriraton belül találjuk: „TAP. JÁR.”, illetve „EGER: JÁR.”.⁶⁸ A többi fennmaradt pecsétnyomó mindegyikét az alszolgabírók használták: az Egerszegi járásból három, a Tapolcai, a Kapornaki, a Lövői és a Muraközi járásból pedig két-két ilyen szolgabírói pecsétnyomó áll a rendelkezésünkre. Köriratuk egységesen a következő: „ZALA MEGYE SZ: BIRO PECSÉTJE”, a járások nevének rövidítése pedig ugyancsak a köriraton belül, a pajzs felett olvasható: „TAP: JÁR.” (Tapolcai járás), „KAP: JÁR.” (Kapornaki járás), „EGER: JÁR.” (Egerszegi járás), „LÖ: JÁR.” (Lövői járás), végül „MU: JÁR.” (Muraközi járás).⁶⁹

Mivel e pecsétnyomókon nincs évszám, az egykorú iratokon található lenyomataik alapján sikerült őket az 1848-ban metszetett pecsétekkel azonosítani. Legkorábban, 1848 szeptemberétől a jegyzői hivatal kis pecsétnyomóját használ-

ták,⁷⁰ és legtöbbször ennek lenyomatát találjuk meg Zala megye 1848/1849. évi iratai között.⁷¹ Az iratokon a fent ismertetett pecséteken kívül megtalálható még két további 1848-ban készített tisztségviselői pecsétnyomó lenyomata is. Egyiket a megye főadószedője, a másikat pedig a két alispán használta. Körirataik: „ZALA MEGYE FŐ ADÓSZEDŐ PECSÉT: *”,⁷² és „ZALA MEGYE ALISPÁNY PECSÉTJE”. (Lásd a 12. képet!)⁷³ Ez utóbbi, alispáni pecsétnyomó a méretét tekintve eltér a többitől, mert azoknál mintegy 5-6 mm-rel nagyobb, a rávéssett címer azonban a többi pecsétével megegyező. Az alispáni pecsétnyomóból két egyforma készülhetett, mert a lenyomatok tanúsága szerint Csillagh Lajos első, és Zalabéri Horváth Vilmos másodalispán párhuzamosan, egymástól távol is használták e pecséteket.⁷⁴

A megye pecséthasználatának további története már egy új korszak keretei között történik.

12. Zala megye alispánjának pecsétje, 1848. (Lenyomat, 1849.)

⁶⁴ Ld. például Zala megye alispánjainak Vas megye alispánjához írt leveleit: VaML Vas vármegye alispánjának iratai. Alispáni elnöki iratok. (Alisp. eln. ir.) 1848. 120-I. (1848. augusztus 14.), 205-II. (1848. augusztus 15.)

⁶⁵ ZML Zala megye főadószedőjének iratai. „Napló Könyve tekintetes nemes Zala megye Főadószedői hivatalának 1847/8-ik katonai évről” 1171. sz. Vö. ZML Főadószedői számadás az 1847/1848. katonai évről. XII. Elegyes költségek 588. sz.

⁶⁶ VaML Alisp. eln. ir. 1848. 275-II. Csillagh Lajos első alispán átirata Vas megye alispánjához. Zalaegerszeg, 1848. október 1. (Ezen az iraton alkalmazza a zalai alispán első ízben az új pecsétet.)

⁶⁷ ZML Pecsétnyomók gyűjteménye 809., 841. sz. Az előbbi lenyomata: ZML Tisztségviselők után maradt iratok. Csillagh Lajos első alispán hivatali iratai (Csillagh Lajos ir.), 1849. (Smalkovits Mihály főorvos levele az alispánhoz. Zalaegerszeg, 1849. január 5.)

⁶⁸ ZML Pecsétnyomók gyűjteménye 731., 998. sz.

⁶⁹ ZML Pecsétnyomók gyűjteménye 747., 780. (tapolcai járás), 753., 1003. (kapornaki járás), 785., 1000., 1007. (egerszegi járás), 839., 995. (lövői járás), 763., 764. (muraközi járás).

⁷⁰ ZML Tisztségviselők után maradt iratok. Thassy Lajos alszolgabíró hivatali iratai (Thassy Lajos ir.) 1848. (Részlet kiírás Zala megye Egerszegi kerületi törvényszékének 1848. szeptember 6-i jegyzőkönyvéből, és uo. részlet kiírás Zala megye Állandó Bizottmányának 1848. szeptember 13-i jegyzőkönyvéből.)

⁷¹ ZML Csillagh Lajos ir. 1848–1849.; ZML Thassy Lajos ir. 1848.

⁷² ZML Csillagh Lajos ir. 1849. (Koppány Ferenc főadószedő jelentése az alispánhoz. Zalaegerszeg, 1849. november 6.)

⁷³ VaML Alisp. eln. ir. 1848. 275-II., 276-II., 316-III., 328-III., 383-III. (Zala megye első alispánjának levelei a vasi alispánhoz); ZML Főadószedői számadások az 1848/1849. katonai évről. (A kötet hátsó borítójának belső oldalán a számadásokat lezáró, hitelesítő pecsét); ZML Tisztségviselők után maradt iratok. Koppány Ferenc főadószedő hivatali iratai, 1849. (Csillagh Lajos alispán levele a főadószedőhöz. Zalaegerszeg, 1849. április 19.)

⁷⁴ ZML Csillagh Lajos ir. 1848–1849. (Horváth Vilmos másodalispán valamennyi, itt található levelét ugyanolyan pecséttel hitelesítette, mint az első alispán.)

MÓZESSY GERGELY

Egy főpapi címer értelmezésének lehetőségei. Prohászka Ottokár címere

Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök (1905–1927) életútjának részletezésétől e helyen eltekintünk,¹ néhány karakterisztikus személyiségjegye azonban témánk számára sem közömbös. Legendás volt közvetlensége – melynek része volt a főpapi külsőségektől való ódzkodás is.² Így válik érthetővé, hogy halálának tizedik évfordulóján Schütz Antalnak szinte bizonygatnia kellett a rádióhallgatóknak, hogy egyáltalán volt a püspöknek címere.³ Prohászka tekintély volt, így halála után személye gyakorta vált politikai hivatkozási alappá. A Horthy-korszakra jellemző neobarokk reprezentáció az ő alakját sem kerülte meg. Újratemetése (1938), köztéri szobrai egyaránt alkalmat teremtettek a pajzsra emelt jelképe szerepeltetésének is.

I. Az autentikus címer keresése

Prohászka Ottokár főpapi címerének elemzésekor első feladatunk az, hogy megállapítsuk: *mi tekinthető autentikus címerének*. A fennmaradt ábrázolások száma ugyanis viszonylag nagy, a képek pedig változatosak – és egymásnak ellentmondóak. A különbségek nem nagyok, egy szándékoltnan elnagyolt leírás – csaknem – valamennyi rendelkezésünkre álló címerábrázolásra illik: „a pajzs kék mezejében zöld hármaskő halom felett lebegő, természetes színű sas keresztet tart; alatta mondatzalagon a püspök jelmondata (Dum spiro spero – azaz: Míg élek, remélek) olvasható, a pajzs körül és mögött szokásos főpapi jelvények láthatóak”. E mesterkéltnél leírás elfedi az ábrázolások különbségeit, azok azonban léteznek. Mert:

- van szálló és növekvő sas;
- a szálló sasok repülési iránya is eltérő néhány ábrázoláson;
- a címerállat a keresztet hol csőrében, hol karmaiban tartja;
- a pajzsra kívüli főpapi jelvények is eltérőek az egyes ábrázolásokon.

¹ Ld. pl.: Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927). Bp., 2007.; Gergely Jenő: Prohászka Ottokár, a napbaöltözött ember. Bp., 1994.

² Ld. Fényi Ottó: Prohászka Ottokár. In: A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben. Székesfehérvár, 1977. 132–138.

³ Schütz Antal: Turul és kereszt. Vigilia, 4 (1938) 4. („Prohászka címere? Igen, neki is volt! Mikor Fehérvár püspöke lett, ősi szokás szerint neki is kellett választani.”)

1. kép

Van olyan ábrázolás, amelyen – a fenti egységesített leírásba sem illő módon – kereszt helyett tekereszt, illetve ágat fedezhetünk fel a madár csőrében.

A hiteles címerkép körüli bizonytalanságot a fennmaradt ábrázolások kuszaságán túl egy újságcikk is illusztrálja. Dieballa Mária, egy – kissé fontoskodó – fehérvári írónő 1932 nyarán egy székesfehérvári köztéri Prohászka-émlékmű állításának gondolatát vetette fel. Ennek központi eleme a püspök címerének színezett, égetett kerámia változata lett volna, amelynek kivitelezését Márky Ödön helyi művészre akarta bízni. Azonban nehézségei támadtak: „Mikor Márky mesztet arra kértem, kísérelje meg a címer alkotását és égetését, nem tudtuk eldönteni, hogy sas vagy galamb[-]je a hármaskő halom felett az a repülő madár? Kis rajzú címer után, nekem ga-

lambnak tetszik, az olajággal; ki lehetett a cimerrajzolója jó volna tudni és azt is hegy [sic!] hol van a cimerből egy hiteles példány, mert ami a temetéskor készült és amit a Múzeum őriz, az valamilyen másolat csupán. Azon fekete sasnak látszik a madár, de hihetetlen szinte, hogy Ottokár püspök egy fekete madarat választott volna címerébe jelképként. Ez még eldöntetlen és megfajtásra váró kérdés.”⁴ – Mi korántsem tartjuk ezt lehetetlennek.

Az autentikus címer keresésekor az a döntő tényező, hogy maga a püspök milyen ábrázolást használt. Ezért meghatározó a pecsétjének képe. Prohászka után csak egyetlen körirattal is ellátott typarium maradt.⁵ A pecsétnyomó bronz fejének vésetén megfigyelhető a heraldikai színeknek megfelelő sávozás használata a pajzson és a hármashalmon. A madár oldalirányban repül, a negatív véseten jobbról balra, lenyomatán tehát balról jobbra, azaz a heraldikai jobb oldalról a heraldikai bal oldalra. Az egyértelműen nem dönthető el, hogy az állat a keresztet a karmában vagy a csőrében tartja-e. A címer felett püspöki kalap lebeg, melyről oldalt 3-3 sorban 6-6 bojt csüng alá. Figyelemreméltó elem a mondatszalg elegáns gyűrődése, és végének szakadozottsága (1. kép). Van egy kisebb fém nyomódúc is, amely csak a címet ábrázolja, körirattal nélkül (2. kép). Valószínűleg kisebb – például ereklyéket hitelesítő – viaszpecsétek készítéséhez akarták használni. A két tárgy

2. kép

⁴ Dieballa Mária: Ottokár püspök címere. *Székesfehérvári Napló*, 5 (1932) 136. sz. (június 18.) 2.

⁵ Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum (a továbbiakban: SZEM), lelt. sz.: 74.326.

képi ábrázolása lényegében megegyező, csak a színjelölő sávzás hiányzik az utóbbiról.

Az autentikus címet jeleníti meg több, a püspök halála utáni másfél évtizedben készült művészi alkotás is. Így az esztergomi prímási palota kertjében álló mellszobor talapzata (1934) (3. kép); síremléke a Székesfehérvár–Vasútvidéki plé-

3. kép

bániatemplomban (1936) (4. kép); vagy a fehérvári püspökség Prohászka-ligetre nyíló kovácsoltvas díszkapuja (1941) (5. kép). Fekete-fehér nyomtatott verziója is megjelent a püs-

4. kép

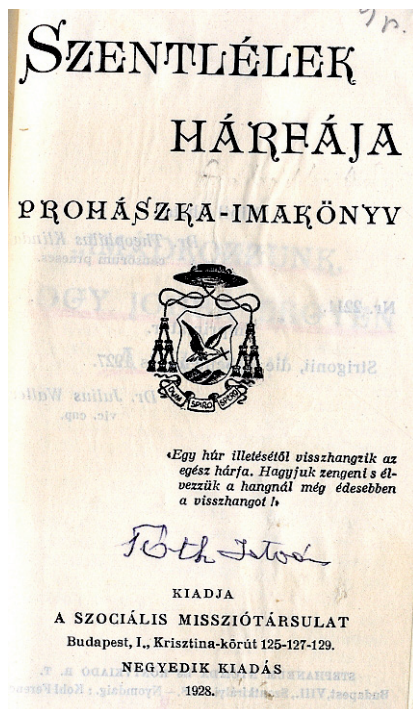

5. kép

pök műveit gondozó Szociális Missziótársulat kiadványai-
ban: imalapokon, vagy például A *Szentlélek hárfája* című ima-
könyvben (6. kép).

II. Címerváltozatok

Vizsgálunk kell, hogy az autentikus ábrázolás *torzulásai*
milyen családfákba sorolhatóak, illetve ezek története fel-
deríthető-e.

6. kép

II.1.

Az eddig bemutatott ábrázolások – jellegük szerint – színezetlenek. A tyarrium sávozása csak a pajzs kék alapszínét és a halmok zöld voltát határozza meg. Így az elsőként bemutatandó „torzulási család” még voltaképpen maga az autentikus ábrázolás is lehet – ha annak színhasználata a heraldikai kánontól eltér.

A püspöki kalap a szabályos heraldikában zöld színű, ám Prohászka címerének több olyan színes ábrázolása is fennmaradt, amelyen a kalap fekete, s csak a róla lelógó bojtok színe zöld. Ilyen a püspök textilre festett, 1927-es temetésekor kétségtelen bizonyossággal használt katafalk címere (7. kép). Ezt a székesfehérvári vasútvidéki emléktemplomban, sírja közelében őrzik. Ugyanezt a sajátosságot látjuk a püspök 1938-as újratemetésekor koporsóját fedő nemzeti színű lepelre hímzett címeren is (8. kép).⁶

7. kép

8. kép

Kérdés, hogy a katafalk címerek fekete-zöld színösszeállítása Prohászka kánontól eltérő címerhasználatából ered-e (és ekképp az hű mása a püspök eredeti címerének), avagy címertörés, eltérés az eredetitől. Az utólagos címertörés háttérben állhatna a címerkép felhasználásának módja: ez esetben a fekete, mint a gyász színe szerepelhetne. Ám a katafalk címe-

⁶ SZEM, lelt. sz.: 98.1017.

rek hagyományban ilyesfajta címerváltoztatási gyakorlat nem ismert. Maga Prohászka térne el a kánontól? Mivel egy extravagáns egyéniséggel állunk szemben, ez lehetséges. Vajon véletlen „baleset” ez a színválasztás, vagy szándékolt, tudatos lépés? Egyértelmű választ erre nem adhatunk, érvek ugyanis mindkét álláspont mellett szólnak.

Prohászka naplójában 1913. október 15-én egy hivatalos római útjára visszaemlékezve így ír fejedőjéről: „Nem volt tricipes kalapom, hanem csak puha szélesebb karimájú kalabrese-féle tökfödőm. Arra biggyesztettem rá az aranyos zöldes pántlikát, a szép kvasztlival. Hát nem föstöttem nagyon monsignore-nek, s vettem is észre, hogy a bronzkapunál a jó svájciak úgy megbámulták a kalabreset, hogy később vették észre, hogy az alatt püspök rejlik. Azután mégiscsak »Gewehr heraus« volt, de hát elkésve.”⁷ A főpapi külsőségekre nem sokat adó Prohászka számára tehát mellékes volt ez a kellék. E háttér ismeretében a hibás színválasztás mögött pusztán figyelmetlenséget gyaníthatunk.

Van azonban a püspök élettörténetének olyan mozzanata, amely miatt akár szándékosságot is sejtethetünk a kalap fekete színválasztásában. Prohászkaért esztergomi spirituális körökben rajongtak diákjai, s maguk között „fekete bíboros”-nak nevezték a címetől, rangoktól, méltóságjelvényektől mentes papot.⁸ A kalap színe utalhatna akár erre az epizódra is – hozzáátéve, hogy az már valóban szembeszökő és elképzelhetetlen lett volna, hogy a bíborosi színhez igazodó mennyiségű, azaz 5-5 sornyi bojt kerüljön rá.

9. kép

Kínálkozik egy harmadik, „középutas” magyarázat is. Bertényi Iván hangsúlyozta 2009 őszén egy Esztergomban tartott előadásában, hogy a magyar egyházi heraldika törekedett a *természethű* ábrázolásra. Márpedig egy valóságos püspöki kalap olyan, mint a címerábrázoláson látott: fekete, zöld bojtokkal (9. kép). A címerábrázolás színválasztásának hátterében állhat tehát a természetűségekre való törekvés.⁹ E véleke-

⁷ Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek 1. (Szerk. Barlay Ö. Szabolcs.) Szeged–Székesfehérvár, 1997. 347. (1997-ben a kötet két kiadást ért meg, ezek tördelése közt eltérések vannak. A jelzett az 1. kiadás oldalszáma.)

⁸ Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka, az alkotó. Székesfehérvár, 2000. 153–205.

⁹ SZEM, lelt. sz.: 98.1406.

dés mellett szól az is, hogy az autentikus pecsét vésetén csak a halmok és a mező színei jelennek meg a hagyományos heraldikai színjelölő sávozással – míg a természetes színű részek (madár, kereszt) sávozatlanok maradnak, miként a kalap is.

(A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy e címercsalád más sajátsággal is bír. Egyértelműen a madár csőrébe helyezik a keresztet – szemben az e kérdést voltaképp nyitva hagyó autentikus képpel.)

II.2.

Az autentikus címerképtől már jelentősebben eltér az az ábrázolás, melyet 1994 táján készített Polgár (Szaploneczay) Marianne, budakeszi festőművész. Ezen a *sas szárnyalásának iránya éppen fordított* (10. kép). Mintául használt forrásait sajnos nem tárta fel a művész, így csak gyaníthatjuk, hogy a probléma a pecsétnyomó-véset inverz voltának figyel-

10. kép

men kívül hagyásából ered. Mivel a festmény egy nagyobb, több mint 400 főpapi címerábrázolást rögzítő sorozat számára készült, abban a tömegesség miatt vétett hibákat a művész. A tévedés a korabeli megrendelőknek nem tűnt fel, hiszen a festő úgy lépett fel, mint aki gondosan utánajárt mindennek. (Például Székesfehérvár addigi 19 püspökének címeréből csak 17-et festett meg, kettőről jelezte, hogy a színek tekintetében bizonytalan, így ezekről csak fekete-fehér tusrajtot készített. Azóta még két fehérvári ábrázolásban vélünk hibát felfedezni: Farkas Imre és Steiner Fülöp püspökök általa megfestett címerképeit egyaránt kék alapra helyezte, miközben az általunk ismert színezett verziók – egy püspökszentelési hordón

illetve a püspöki magánkápolna falán – vörös pajzs használatáról tanúskodnak. Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy Farkas Imre püspöknek fennmaradt kék alapra helyezett katalak címere is.)

A címersorozatot 1994-ben megvásárolta a székesfehérvári egyházmegye. Több kiállításon is szerepeltek darabjai, s mivel könnyen és jól lehetett reprodukálni őket, a hibás ábrázolások önálló életre keltek. Megjelentek az egyházmegye ezredfordulón kiadott reprezentatív kiadványában,¹⁰ majd a püspökség alapításának 225. évfordulójára kiadott ünnepi kötetben is 2002-ben,¹¹ és a 2004-ben újtára indított egyházmegyei weblapon is feltűntek. Ezek nyomán Prohászka fordított címerábrázolása feltűnt egy győri, nevét viselő iskola zászlaján és a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum 2006-ban nyitott *Prohászka – püspök az emberért* című kiállításán is.

II.3.

Jelentősebb eltérést mutat a címertorzulások másik családja, melynek legelterjedtebb példája Prohászka Ottokár összegyűjtött munkáinak díszkiadású sorozatának borítóján elterjedve vált közismertté (*11a-b-c. kép*). Az 1927-ben elhunyt püspök

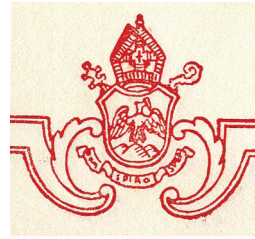

11a. kép

írásait 1928-29-ben rendezte sajtó alá és adta ki 25 kötetben Schütz Antal piarista szerzetes, egyetemi tanár. Az erősen stilizált címerábrázolás több jellegzetes eltérést tartalmaz az autentikusnak tekintett verzióhoz képest. A pajzsban a sas égbetörő (növekvő); a keresztet (vagy valami más tárgyat, e tekintetben az ábrázolás nem perdöntő) egyértelműen a csőrében tartja. Változnak a címer körítésének elemei is. Eltűnik a ha-

¹⁰ Török József–Legeza László: Székesfehérvár évezrede. Bp., 2000.

¹¹ Török József–Mózes György–Legeza László: Jubilaeum Dioecesis Albaregalensis. Bp., 2002.

11b. kép

11c. kép

gyománys püspöki kalap, helyette a pajzs közepére ültetve kétszűcsű, első szűcsán keresztben végződő mitrát látunk, a pajzs mögött pedig keresztjezi egymást egy kettős kereszt és egy pásztorbot. A püspöki kalap eltűnésével értelemszerűen el kéne tűnnie a bojtoknak, azonban ezekből kettő-kettő megmarad a hasított szélű mondatszalg végződéseként. Egy további, barokkosan tekerdő szalg is feltűnik a pajzs felett.

12. kép

Van egy olyan ábrázolás, amelyet a könyvborítón megjelenő stilizált kép archetípusának tartunk. (*12. kép*) A fehérvári püspökségen megőrzött festmény datálatlan, készítője ismeretlen.¹² Itt egyértelműen keresztet tart a címerállat. A jobb ábrázolás segít megvilágítani a furcsa szalg mibenlétét is:

¹² Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban: SzfvPL) – Prohászka Gyűjtemény.

rojtokban történő végződése miatt határozottan stólának tűnik, melynek feltűnése egy főpapi címerben logikus, ám e formában szokatlan. Elmélyedve a festmény részleteiben az az érzésünk támad, hogy egy jó kezű és esztétikai érzékű, de a heraldikához keveset konyító festőművész munkájával van dolgunk. Elegáns megoldás a mondatszalg felűzése a kereszt és a baculum szárára (a későbbi verziók többségében eltűnnek a száruk alsó részei), megkapó a stóla és a mondatszalg barokkos lendülete, miként aprólékos és stílusos a pástorbot fejének és a püspöksüvegnek a kidolgozása is. Ugyanakkor a bojtok használata tökéletes heraldikai tájékozatlanságra vall.

További érdekes eleme az ábrázolásnak, hogy a pajzs mögötti kereszt – kettős. Ez a heraldika szabályai szerint érseki méltóságjelvény, így nem járna Prohászkanak, aki soha nem került érseki székre. (Érsekjelöltnek ugyan számított 1912-ben Esztergomba, a húszas években pedig Kalocsára.) Mi indokolhatja a kettős kereszt szerepeltetését – ha nem véletlen hibáról van csak szó? Lehet ez egyfelől a tiszteletadás jele: ha a köznapri érintkezésben valakit „felül” címzünk, azzal nagy hibát nem vétünk. Másfelől kiindulhatunk abból is, hogy a kettős keresztet a magyar hagyományban „apostoli”-nak hívják. Használata lehet így a művész részéről gesztus egy olyan főpap felé, akit kora az egyik legnagyobb hitazonosoknak tartott, sírfelirata is „Magyarország apostolának és tanítómasterének” nevez. Ebben az értelemben még az is feltehető, hogy a heraldikai szabályoktól való eltérés magától Prohászkatól ered, aki számára az apostoli attitűd roppant fontos volt. Már 1902-ben – évekkel püspökké szentelése előtt – így fogalmazott főpap-ideáljáról: „Mi a püspökben azt az apostoli, azt az eszményi, azt az igazán atyai vonást akarjuk látni, melynél fogva a püspök a lelkeknek atyja, melynél fogva a szegény elhagyott népnek apostola. Ha valahol, hát a püspökben keressük a krisztusi gondolatot, az apostolt, az atyát: csupa erkölcsi vonás, mely az élet, a meggyőződés bensőségéből való, s csak a buzgalom praxisában szereshető. Apostol az, aki izzik az eszme hevétől, aki lángol meggyőződésének kiterjesztésétől, aki gyóntat, prédikál, akinek érzéke van a természetfölötti élet, bűn és erény iránt.”¹³ Ennek szellemében látott munkához püspökként később.¹⁴ Elméletileg lehetne a kettős kereszt az államcímerből vett idézet is, ám a megvalósítás módja ezt egyáltalán nem valószínűsíti.

Van egy olyan festmény, melynek ismerjük alkotóját és datálni is tudjuk – és ha nem is kidolgozottan –, de már e torzult címerábrázolást fedezhetjük fel rajta (13. kép). A Fehérváron élő építész-szobrászművész Bory Jenő felesége, Komócsin Ilona több portrét is készített a püspökről. A fehérvári palota püspökgalériájában található 1926-ban készített verzió¹⁵ jobb felső sarkában feltűnik a püspök címere, e családhoz tartozó címerábrázolással. A festmény sok tekintetben szinte fénykép-

13. kép

szerű, a püspök mellkeresztje és gyűrűje tökéletesen beazonosítható segítségével. Miképp lehet akkor, hogy a püspök életében egy torzultnak tekinthető címer jelenik meg mégis egy hivatalos portrén? Ismételtén több válasz is lehetséges. Vagy nem volt olyan fontosságú tényező a püspök számára e pontatlanság, amin fennakadt volna – hiszen nagyvonalú ember volt, akit a posztjával járó külsőségek inkább idegesítettek, mintsem küzdött volna értük. De az is előfordulhat, hogy az ekkor már 20 éve megalkotott autentikus címertől való eltérés iránya valamilyen szempontból még tetszett is neki, netán egyenesen ő maga sugallta.

A torzult ábrázolás a Schütz Antal-féle díszkiadású Prohászka-sorozat kötetei által széles körben elterjedt és közismertté vált. Sokakban ez rögzült Prohászka püspök címereként. Felidézhetjük ennek illusztrálására a Prohászka-síremlék tervpályázatának történetét. A pályázatot 1934-ben írta ki a Prohászka Ottokár Emléktemplom Építőbizottsága, s eredményeként 1936-ra ért kész alkotássá Orbán Antal műve. A szobrász ráérezett arra, mennyire stílusos, az életmű egészébe illeszkedő is volt a püspök halála,¹⁶ ezért annak pillanatát igyekezett megragadni. A tervpályázat fennmaradt, töredékes-romos ál-

¹³ *Prohászka Ottokár: A katolikus autonómiáról.* In: *Uő.: Élet igéi.* (Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái Szerk. Schütz Antal [a továbbiakban: ÖM] XIII.) Bp., 1928. 319.

¹⁴ *Mózessy Gergely: Adalékok Prohászka Ottokár egyházkormányzati munkásságának értékeléséhez.* In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért.* (Szerk. Mózsessy Gergely.) Székesfehérvár–Bp., 2006. 84. 92.

¹⁵ A püspököt a végzetesnek bizonyuló agyvérzés ígehirdetés közben, az egyetemi templom szószékén érte.

¹⁶ SZEM, lelt. sz.: 98.1135.

lapotú gipsz makettjei közül – a győztes emlékműterven túl – mindössze kettőn figyelhető meg a püspöki címer feltüntetésének szándéka. Az egyik csak jelezte annak helyét, de a pajzsot nem dolgozta ki,¹⁷ a másik egyértelműen a Schütz-féle kötet címlapját tekintette mintának.¹⁸ A harmadik terv nyomán megvalósult szobron már az autentikus címerábrázolás látható, de annak készítése során a bírálóbizottság még számtalan apróbb módosítást kért, amiről a fennmaradt makettek, fényképek és levelek tanúskodnak. Az egyik fényképen egy korai terven egy heraldikai szörnyszülöttet találunk (14. kép).¹⁹ Ez a Schütz-féle is címerre hasonlít, de még inkább idézi – főleg a hármass halom átalakulása miatt – a második fehérvári püspök, Milassin Miklós címerét, mely a püspöki palota timpanonjából közismert.

14. kép

A körötte lévő elemek pápai méltóságjelvényekre emlékeztetnek. Mivel csak egy tervről van szó, nem is érdemes tovább időznünk az ábrázolásnál; de legalább érthetővé válik számunkra az a pár sor, melyet 1936. október 9-én a templom világi elnöke, Vadász József állomásfőnök intézett a művészhez: „...értesítem, hogy a Déli vasúton átadott Prohászka-pecsét megérkezett és azt rendeltetési helyére juttattam. Tanár Uram ugyan pecsét-gyűrűt írt levelében, hát

ilyent nem kaptam, de mivel a pecsét tokjával együtt megérkezett, azt hiszem, értesítem megnyugtató, mert nyilvánvalóan csak elírás lesz a pecsétgyűrű kifejezés.”²⁰ – A történeteket úgy rekonstruálhatjuk, hogy a címerkép pontosításához mintául a szobrásznak eljuttatták a püspök pecsétnyomóját. Az így elkészült címer már csaknem tökéletes – leszámítva azt, hogy a hármass halom túlzottan geometrikussá, szinte három piramissá sikeredett (4. kép).

II.4.

Vissza kell nyúlnunk egy már jelzett problémához. A Schütz-féle kötetcímlapot szemlélve egyre inkább az az ember érzése, hogy nem is keresztet tart a madár a csőrében. Egyetlen rövid, elágazások nélküli egyenes vonalat látunk. Ha a kötetek belső címlapját, vagy korabeli reklámjait nézzük, ugyanazt tapasztaljuk (IIa-b-c. kép).

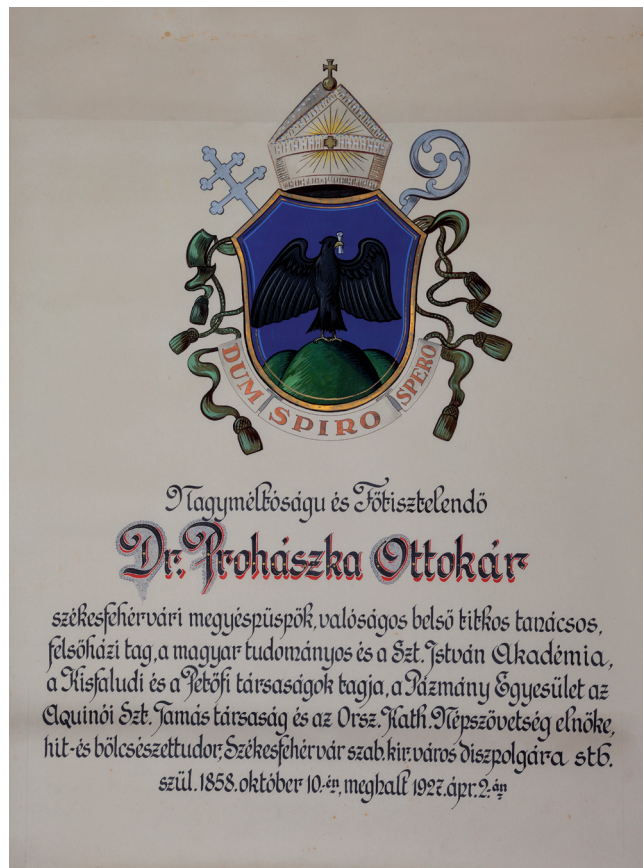
E változat archetípusát is a püspöki levéltár címergyűjteményében véljük megtalálni. Van olyan papírra festett

¹⁷ SZEM, lelt. sz.: 98.1139.

¹⁸ SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény. A templom építéstörténete.

¹⁹ SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény. A templom építéstörténete, Orbán-hagyaték. Ezúton is köszönöm Orbán Antal leszármazottainak, hogy néhai Glósz Ervin Efrém O.Cist. segítségével eljuttatták a síremlékkel kapcsolatos dokumentumokat levéltárunkhoz.

²⁰ SzfvPL – C.10a.

15. kép

Prohászka halotti címer, ahol a madár egy *tekercest* tart csőrében (15. kép).²¹ Ezt datálhatjuk 1927-re, használatáról azonban nincsenek információink. Az eltérés lehet pusztán tévedés – ami miatt esetleg számúzték is a képet a reprezentáció elemei közül –, de lehet tudatos is a változtatás. Ez esetben arra utalhat a kép, hogy a nagy püspök távoztával ígéhirdetése már csak írott műveiben él közöttünk tovább. S ha az értelmezés ekkor még erőltetettnek is látszik, a szövegkiadás valószínűsége utólag ezt az érzetet erősíti.

A sas és a tekercs együttes megjelenése más értelmezést is kínál. A sas az egyházi szimbólumrendszerben Szent János evangélista jelképe (is), a tekercs magára az írásra, az evangéliumra utalva erősíti ezt a képzetársítást. Van-e ennek az értelmezésnek esetünkben létjogosultsága? Nem túl valószínű. Szent János evangélista (illetve evangéliuma) sok Biblia-forgató emberhez áll közel, hiszen János a „szeretett tanítvány”, aki a többi evangélium kiegészítéseként írja meg sajátját, hosszasan idézve fel az utolsó vacsora bensőséges hangulatát; gyarkorta nem is krónikás, hanem a történeteken filozofikusan el-tűnődő bölcs. Prohászka írásaiban is így tűnik fel alakja – de az írott életmű 25 kötetnyi összterjedelméhez képest kifeje-

²¹ Prohászka Ottokár: Evangélista Szent János ünnepe. In: *Uő.*: Elmélkedések az evangéliumról. (ÖM VI.) 101–102.; *Uő.*: Krisztus tette és az egyház hite az utolsó vacsorán. In: *Uő.*: Élet kenyere. (ÖM XXIV.) 278.; *Uő.*: Kicsoda Krisztus az ember fia? In: *Uő.*: Hit és ész. (ÖM XV.) 73–74.

16. kép

zetten ritkán.²² Így erőltetettnek érezzük azt az értelmezést, mely a címer sasáról az evangélistára asszociál.

A teljesség kedvéért meg kell említenünk egy másik tekerccses címerverziót is. A már említett, Bory Jenőné által festett Prohászka-portréhoz több előtanulmány is készült. Egy, a fehérvári püspökségen őrzött, 1925-re datálható elnagyolt vázlat (16. kép) jobb alsó sarkában nehezen kivehetően feltűnik a címer. Itt az autentikus címer pontatlan megfogalmazásával van dolgunk: a sas nem növekvő és jó irányba száll – viszont oly elnagyolt a hármaskör, hogy szinte kivehető; a madár pedig egyértelműen tekerccset tart. A kalap és a bojtok színe sem látszik, de egyezőnek tűnik, s inkább a feketéhez közelítenek, mint a zöldhöz. Mivel ez is csak egy vázlat, önálló csoportként ezt az ábrázolást nem tüntetjük fel.

II.5.

Az imént onnan indultunk ki, hogy a Schütz-kötet ábrázolásán a madár csőrében tartott tárgy nehezen kivehető. Mi van, ha még csak nem is tekerccsel van dolgunk, hanem egy *faággal*?

Találunk ilyen ábrázolásokat is – ugyan megfogalmazásuk eltér a kötetborító egyvonalas, egyenes képétől. Egy másik papírra festett katafalk címeren kétségtelen bizonyossággal ágat tart a madár: zöldet, Y-alakút, nem lombosat. Ennek használá-

²² SZEM, lelt. sz.: 98.1361.

17. kép

tára utaló forrásaink sincsenek (17. kép).²³ Dieballa Mária korábban idézett cikke után nem csodálkozhatunk, hogy Márky Ödön 1933 novemberében elkészített egy égetett agyag címerverziót. Ezen lombos ág jelenik meg a csőrben (18. kép).²⁴ A zöldellő vagy lombos ág Noé története óta a remény szimbóluma, melyre a püspök jelmondata utal. Csakhogy az ószövetségi történetben az ágat nem sas, hanem galamb hozza, mint arra Dieballa is rámutatott. Márky nem ment egészen lépre: ő a sashoz ragaszkodott.

II.6.

Nem klasszikus címer, de érdemes felidéznünk egy olyan ábrázolást is, amely a címer elemeiből merít. Már csak azért is, mert az eddig torzulásként leírt jelenségek javarésze kusza kalkádként megjelenik rajta (19. kép).²⁵ E kép datálatlan, így az egyes elemek egymásra hatását, a torzulás folyamatát nem tudjuk rekonstruálni – akár még egymást erősítő hatású, párhuzamos létezését is feltételezhetünk.

Egy Almásy nevű grafikus készítette el a püspök ex librisét.²⁶ Nyomódúca és több lenyomata is megtalálható a

²³ SzfvPL – C.10b.

²⁴ SZEM, lelt. sz.: 74.666.

²⁵ SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény.

²⁶ A szignón a keresztnév nem olvasható ki jól. Jánosnak látszik, de ilyen nevű jegyzett művész nincs. Időben Almásy Gyula Béla (1908–1976) a leg-

18. kép

19. kép

Prohászka-gyűjteményben. Odakertülésének folyamata nem rekonstruálható. Az ex libris elenyészően kevés püspök által birtokolt kötetben található meg, és azokban is utólagos applikációnak tűnik.²⁷ Nem tudjuk mikor készült – meglehet, hogy csak a püspök halála után, tiszteletadásként. Az ábrázó-

valószerűbb, a kortárs Almásy Aladár (1946–) későinek tűnik.

²⁷ Laczkó Gábor: Prohászka Ottokár könyvtára. *Vár* [1.] (2005) 3. sz. 79.

lás ugyanis seregnyi gyászra utaló elemet tartalmaz. A korai ábrázolások közül először itt változik meg a repülés iránya: a madár balra tart, célja a lenyugvó nap. A kép jobb alsó sarkában kihunyóban lévő fáklyát látunk, a címer hangsúlyos eleme, a kereszt szintén a földre hullva, ennek ellenpárjaként jelenik meg. Eltűnik a reményre utaló jelmondat is. Helyette jelenik meg a madár karmában a lombos ág. Mivel itt nem címerről, hanem a címer elemeiből merítő grafikai ábrázolásról van szó, érthető a hármas funkciójának megváltozása is. Immár nem alapot képez, hanem előteret: mögötte még húzódik egy jól elkülöníthető, kissé ferde horizont, jobb oldalán település nyomai. A nap felé tartó madár képe felidéri Prohászka egy gondolatát: „Mi úgy tartjuk, hogy a filozófia nem marokszedő, hanem maghinto és napsugár egyben, – nem bagoly, hanem sas, mely a napba néz s a nap felé röptül”.²⁸

II.7.

A kései, poszthumusz, tisztelgő névhasználat is szült további bizarr címervariánsokat. Ezt illusztrálja a székesfehérvári szeminárium Prohászka Ottokár elnevezett önképzőkörének 1928-ban készített bélyegzője. Pajzs az autentikus címerképet mutatja, a körítés a Schütz-nél is közölt elemekre épít, ám kevesebb, immár csak egy-egy bojjtal (20. kép).²⁹

20. kép

III. Prohászka a címerekről

A püspök írásaiban címerekről sokszor beszélt; sajátjáról azonban soha sem tett említést. Érdekes azonban áttekintnünk ezeket a szövegeket, mert indirekt módon információkat hordozhatnak a főpapi címer értelmezéséhez.

Fogalomként a címer szót „jelkép” értelemben gyakorta használta, konkrét ábrázolásokat pedig útleírásaiban említett meg gyakran.³⁰ Jelentett számára történeti hivatkozást, mint például Csernoch János hercegprímás aranymisén mondott ünnepi beszédében.³¹ Prohászka írásaiban legtöbbször a magyar államcímere, pontosabban annak saját címerében is idézett két alkotóelemére: a hármas halomra és a keresztre utalásokat találhatunk. Visszatérő gondolata, hogy a magyar-

²⁸ Prohászka Ottokár: A philosophia perennisről. In: *Uő.*: Az elme útjain. (ÖM XIV.) 181.

²⁹ SzfvPL – Pecséttár – 85.

³⁰ Pl. Prohászka Ottokár: Utak és állomások. (ÖM XVI.) 66, 73, 160, 190, 267.

³¹ Prohászka Ottokár: A hercegprímás aranymiséjén. In: *Uő.*: Sion hegyén. (ÖM XXV.) 268–269. Az a kiindulópontja, hogy a prímás kispapként az érseki kápolnában milyen címereket láthatott. Azok többsége egy szétszakított Magyarország korából – a 17. századból – származtak. Immár Csernoch címere is ott függ a kápolnában, és az ország ismét – immár Trianon okán – szétszakított.

ság elválaszthatatlan a kereszténységtől, melyet az államcímer is jelképez: „Kitéphetném-e a magyar címerből a kettős keresztet s letörhetném-e a Szent-koronáról a görbült keresztet, s gondolhatnám-e ezek után, hogy különválasztottam azt, ami keresztény attól, ami nemzeti?”³² Vagy máshol egy emelkedett stílusú történeti áttekintés a századfordulón: „Jött a magyar; [...] is szorította a népek tengere; de volt horgonya, s azt ledobta az árba. A horgony a kereszt volt, s az leszegeződött a hármás bércre, azóta is ott ragyog a magyar címerben.”³³ Aktuálpolitikai összefüggésben is feltűnnek az államcímer alkotóelemei szövegeiben. A világháború éveiben írja: „Sokan bizony hiába keresnek, hogy hol pihennek szeretteik, s az ilyenek szemében aztán úgy tűnik, mintha maga az a hármás hegy Magyarország címerében három sírhalom volna, mely alatt pihennek a névtelen hősök, s mintha azt a nagy, fehér kettős keresztet sírkeresztül tűznék oda Magyarország géniusza.”³⁴ Szónoki fogásként arra is találunk példát, hogy a Katolikus Néppárt program három összetevőjét a magyar címer bércéhez kösse, így tegye plasztikussá hallgatói számára.³⁵

Azt tehát leszögezhetjük, hogy a püspök számára a saját címerében is feltűnő hármás halom egyértelműen Magyarország szimbóluma volt. A magyar heraldika – mint közismert – nem szerette különösebben a lebegő címerábrázolásokat, így került III. Béla kettős keresztje alá előbb a 13. században pénzérméken, majd pecséteken és az államcímerben a hármás halom. Anton Macedo portugál szerző 1687-ben a hármás halmot Magyarország jelentős hegyeivel azonosította, a XVIII. században meginduló hazai heraldikai szakirodalom a Tátra–Mátra–Fátra vonulatait látta bennük.³⁶ Bár léteztek más értelmezések is, Prohászka gyermekéveiben Ivánfi Ede piarista szerzetes már egyenesen így fogalmazott a kérdésről: „hogy ezen három halom három fő hegységünket, t. i. a Tát-rát[,] Fát-rát s Mátrát jelenti: azt nemzetünk legigénytelenebb tagja is tudja.”³⁷ Az egyházi iskolák nevelésében e tézis vélhetően helyt kapott. Prohászka pedig a piaristák diákja volt Nyitrán, s a jezsuiták növendéke Kalocsán.³⁸

IV. A főpapi címer interpretációja

Prohászka címeréről hosszabban először Schütz Antal értekezett.³⁹ A *Vigília* hasábjain 1938-ban megjelent *Turul és kereszt* című írás azonban nem tekinthető heraldikai szakelemzésnek. Emelkedett stílusú visszaemlékezés ez a püspökre, amelyet ha-

lálának 10. évfordulóján mondott el eredetileg a rádióban az életmű legnagyobb szakértője. A beszédnek csak a vázát adja a címer három elemének – a címbe idézettekén túl a jelmondat kulcsszavának, a reménynek – megidézése.

Az emlékbeszéd jellemzőbb saját korára, mint a megidézett személyre. Schütz első mondatai is az aktualizálást sugallják: „Turul és kereszt. Két külön világ. Ma köztünk jár a kísértés szembeállítani, sőt harcba keverni. Pedig együvé válnak.”⁴⁰ A turul természetesen Schütz Antal az ősi és pogány magyarság szimbólumaként kezeli; a keresztet annak a hitnek jelképeként, melyet Prohászka apostoli módon hirdetett. Mint mondja: „Neki kellett magyarul megszólaltatni az élet és művészet nyelvén azt, ami annyira hiányzik a magyar léleknek, és ami nélkül mégsem lehet el: a keresztény metafizikumot és misztikumot.”⁴¹ Felhívja a figyelmet a püspök jelmondatában lévő szüntelen, hitből fakadó reménységre is. A turul és a kereszt, s e jelképek által a pogányság és a kereszténység szembeállítása drámai hatású, kézenfekvő szónoki lehetőség, amellyel Schütz kiválóan élt is.

Egy címerábrázolás ragadozó madár figurájának ornitológiai értelemben történő meghatározása gyakorta okoz problémát. Prohászka címerállatának azonosítását a mitikus turulmadárral azonban Schütz Antal részéről kétségkívül tévedésnek érezzük. Prohászka ugyanis egész publikált életművében összesen egyetlen beszédében, azon belül két ízben használja a „turul” kifejezést, 1910-ben.⁴² Egyáltalán nem valószínű, hogy címerébe olyan állatot választott, melyhez sok minden nem kötötte. A „sólom”, a „karvaly” vagy a „héja” szavakat is csak alig többször használta. Ezzel szemben a „sas” újra és újra felbukkan szövegeiben, különösképpen is a püspökké történő kinevezése körüli esztendőkből. A sas gyakori szereplő legfontosabb olvasmányában, a *Szentírásban* is. Így mi – Schütz Antal állítása és Dieballa Mária csodálkozása ellenére – továbbra is sasnak tekintjük a címerállatot.

Schütz megjegyzi még: „Ki volt Prohászka és mi lett nekünk, minek látta ő hivatást és elkötelezettségét velünk szemben ihletett invencióval megmondja a címere.” Ezzel egyetértünk – ám következő zárójelben odavetett mellékmondata szintén erős kételyeket ébreszt. Schütz azt írja, hogy a címer „valószínűleg nem az ő elgondolása” – ami több mint valószínűtlen.⁴³

V. Az egyes címerelemek szimbolikája

A címerszimbolika tárgyalása mindig nehéz kérdés, ha a tulajdonos nem nyilatkozik címerválasztásának okairól. Ilyenkor tág tere van a szubjektív ítéleteknek. Prohászka – mint említettük – saját címeréről soha nem nyilatkozott. A fentiekben is hangsúlyoztuk, és eztán is következetesen jelezni kívánjuk, hogy csak értelmezési lehetőségeket tudunk felvillantani, esetleg azok valószínűségének fokát jelezve – de biztosat a szán-

³² *Prohászka Ottokár*: A kereszténység és a belső élet. In: *Uő.*: Az Úr házáért. (ÖM XX.) 310.

³³ *Prohászka Ottokár*: A magyar kereszténység hálaadása. In: *Uő.*: Élet igéi II. (ÖM XVII.) 31.

³⁴ *Prohászka Ottokár*: A haza vértanúja. In: *Uő.*: Isten és a világ – Missziós levelek. (ÖM I.) 265.

³⁵ *Prohászka Ottokár*: Képviselői programbeszéd. 1896. In: *Uő.*: Élet igéi III. (ÖM XVIII.) 222.

³⁶ *Bertényi Iván*: Kis magyar címertan. Bp., 1983. 80.

³⁷ *Ivánfi (Jancsik) Ede*: A Magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek címerai. Pest, 1869. 32.

³⁸ *Szabó Ferenc*: Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927). Bp., 2007. 30–35.

³⁹ *Schütz Antal*: Turul és kereszt. *Vigília*, 4 (1938) 4–8. Ezúton is köszönöm Felsővályi Ákosnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a szövegre.

⁴⁰ Uo. 4.

⁴¹ Uo. 6.

⁴² *Prohászka Ottokár*: A Gyermekszanatórium-egyesület közgyűlésén: Gyermekmentés. In: *Uő.*: Élet igéi III. (ÖM XVIII.) 255.

⁴³ *Schütz A.*: Turul és kereszt i. m.

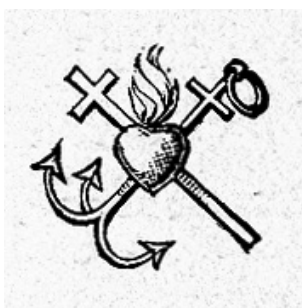
dékről nem mondhatunk. Ugyanakkor Prohászka esetében a – gyakorta költői magasságokba törő – gazdag írott életmű, valamint legfontosabb olvasmányai – különösen a Szentírás – bőségesen nyújtanak szempontokat a választott címerkép elemeinek értelmezéséhez.

V.1. – *A hármás halom* egyértelmű Magyarország-szimbólum voltáról már szóltunk.

V.2. – *A kereszt* egyrészt természetesen – és ebben Schütz Antalnak kétségkívül igaza van – a kereszténység egyik legfontosabb szimbóluma, utalás a megváltásra, Krisztus keresztjére. Ekképp annyira általános jelkép, hogy külön elemzését nem tartom szükségesnek.

Másrészt tudnunk kell, hogy a *kereszt mozgatása* önálló jelentéstartalmakat is hordoz. Uthalhat a kereszt hordozására – azaz a nehézségek tudatos vállalására;⁴⁴ valamint Krisztus keresztthalála (és feltámadása) hírének eljuttatására valahová – azaz az igehirdetésre, az evangelizációra. Ilyen megfontolásból válik gyakorta a misszionáriusok ikonográfiai attribútumává.

Harmadrészt tisztában kell lennünk azzal, hogy Szent Pál szeretethimnusza⁴⁵ nyomán a hit-remény-szeretet hármasságának igencsak gyakori volt szimbólumokkal történő közös ábrázolása. A keresztény ikonográfiában a kereszt a hit, a horgony a reménység, a lángoló szív a szeretet jelképe. Gyakorta előfordul, hogy e szimbólumok egymás mellett, mintegy összefonódva jelennek meg. Prohászka több elmélkedés-kiadásának belső címlapján láthatunk ilyen ábrázolást (21. kép).

21. kép

V.3. – *A mondatszalg* is a hívő ember reménységére fókuszál. A konkrét megfogalmazás, a „dum spiro spero” alak – főpapi címerekben meglehetősen ritka módon – nem a Bibliára vagy az egyházi hagyományra megy vissza. A mondás a profán klasszikus irodalom terméke. Bár sokan Senecának tulajdonítják, valójában Marcus Tullius Cicero egyik levelében fordul elő.⁴⁶

(Szó volt a hitről és a reményről – felvetődhet, hogy megbújjik-e a szeretet ábrázolása is a címeren? Nem lenne-e logikus annak a feltűnése is? – Erre ismét több válaszunk is lehet. Az egyik értelmezés az, hogy a sas mégiscsak Szent János evangélistára való utalás. Hiszen ő az, aki egyik levelében egy szavas definícióként úgy írja le az Istent: ő a szeretet.⁴⁷ A másik lehetséges értelmezés indirekt. Prohászka egész életében élte a keresztényi szeretetet: a gyakorló karitás ikonjává lett. Azaz a szentpáli három fogalomból azt programszerűen megvalósította – a másik kettőt is élte volna, de sorsszerűen ezekkel vol-

tak nehézségei. Megrázó, amikor az index-ügy után először a Szentszéknél jár, így foglalja össze naplójában tapasztalatait: „Hazajöttem; Rómában tiszteltem a pápát; hazahoztam Itáliából sértetlenül hitemet.”⁴⁸ Reménye is meg-megsapant: gyakorta gyötörte depresszió. Naplóiban „elsötétülés”-ről ír 1911-ben (indexre kerülésének évében), 1915-ben (a háború láttán), és halála évének első naplóbejegyzésében is: „A belső szenvedések, elsötétülések, szárazságok, hangulat[ta]lanságok, kedvetlenségek, kiszólások, szomorúság; világösszeomlás, életüresség... Mikor a lélek s a hit s annak mécsje egymagukra maradnak, s minden, ami segít, s ami rezonál, a háttérben elvész; a sötétség elnyeli...”⁴⁹

V.4.a. – *A sas* esetleges János evangélistával való azonosítását korábban alapvetően elvetettük. Így viszont kötelességünk, hogy címerállattá emelésének oka után nyomozzunk. Egy főpapi címer esetében egyrészt a Szentírásban, másrészt a címertulajdonos műveiben való említések áttekintése adhat segítséget.

Az ószövetségi zsidóság számára a sas alapvetően tisztátalan állatnak számított.⁵⁰ Ugyanakkor bizonyos tulajdonságai miatt vonzódtak hozzá. A szentírás lapjain hasonlatok sokaságában szerepel. Gyorsasága,⁵¹ veszélyes volta,⁵² természetéből fakadó égbetörése⁵³ vagy épp tollának hossza⁵⁴ emeli a sast hivatkozási alappá. Erőtől duzzadó állat.⁵⁵ Előfordul prófétai látomásokban,⁵⁶ megtalálhatjuk mitikus lények leírásában akár egészében, akár „alkotóelemként” is.⁵⁷ Sasszárny teszi alkalmassá a repülésre az Újszövetségben a Jelenések könyvének asszonyát is.⁵⁸ A sas rejtelem is, miként a Példabeszédek könyve megfogalmazza: „Három dolog van, amit csodálatosnak látok, és négyet sehogy se tudok megérteni: a sasnak útját az égen, a kígyó útját a sziklán, a hajó útját a mély tengeren, és a férfi útját az asszonymál.”⁵⁹

Prohászka szövegeiben a sas képe általában költői elemként jelenik meg. Leggyakoribb jelzője a „királyi” – azaz fenséges, rangos lényt lát benne, akinek kötelessége megőriznie méltóságát, s akinek egyszersmind ketrec ez a világ. Megemlékezik az amerikai címer sasáról is, mely vagdalkozni is tud csőrével. Legerőteljesebb – az ex libris ismeretében némiképp ismerősnek ható – képe a sasról: „Úgy állunk mi az Isten végtelenségével szemben; fényt látunk, de semmi mást; gyöngé a szemünk, többet nem láthatunk, sőt szívesen lesüt-

⁴⁴ Vö.: Mt 10,38.; Mt 16,24.; MK 8,34; Lk 9,34; Lk 14,27.

⁴⁵ 1Kor 13.

⁴⁶ Ad Atticum 9, 11.

⁴⁷ 1Jn 4,8.

⁴⁸ *Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek 1.* (Szerk. Barlay Ö. Szabolcs.) Szeged–Székesfehérvár, 1997. 347. (1913. október 15.)

⁴⁹ *Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek 3.* Szerk. (Frenyó Zoltán–Szabó Ferenc SJ.) Szeged–Székesfehérvár, 1997. 347. (1927. január 15.)

⁵⁰ Lev 11,13; MTörv 14,13.

⁵¹ Jób 9,26; Oz 8,1; 2Sám 1,23; Jer 4,13; Siral 4,19.

⁵² MTörv 28,49; Hab 1,7–8.

⁵³ Jób 5,7; Jer 49,16; Jer 49,22; Abd 1,4; Péld 23,5.

⁵⁴ Dán 4,30.

⁵⁵ Zsolt 103,5b.

⁵⁶ Ez 17,2; Jel 8,13.

⁵⁷ Jel 4,7; Dán 7,4.

⁵⁸ Jel 12,14.

⁵⁹ Péld 30,18–19.

jük szemünket a földre; hiszen nem vagyunk sasok, hogy a napba nézzünk.”⁶⁰

V.4.b. – A sas röpte

Kerültük eddig – egy kivétellel – azoknak a képeknek a felidézését, melyekben a sas lényén túl mozgása, röptének iránya is fontos elem. Pedig láthatjuk a különbségekből – nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt sem. Vegyük ezeket sorra, előbb a Bibliából:

Prohászka saját műveiben a sassal kapcsolatban leggyakrabban a Szentírást egy Mózes énekében használt kép kapcsán idézi, magyarul-latinul egyaránt.⁶¹ A vers így hangzik:

„Mert az Úrnak a népe lett a része,
Jákob jutott neki örökségül. [...] Védőn körülvette, oltalmazta,
Óvta, mint szeme világát.
Mint a sas, amelyik a fészket védi,
Ott lebeg a fiókája fölött.
Kiterjeszti szárnyát, felkapja,
Tulajdon szárnyán hordozza.”⁶²

Voltaképp ugyanezt a képet idézi fel a tóra egy másik megfogalmazása is: „Láttátok, mit tettem az egyiptomiakkal, s hogy mintegy sasszárnyon hordoztalak benneteket, s ide hoztalak magamhoz.”⁶³ – azaz a repülő sas Isten gondoskodásának szimbóluma is lehet. De biblikus értelmezés a sas röptének kifürkészhetetlenségében, emberi akarattal nem befolyásolható voltában Isten nagyságát meglátni is. Ahogy Jób könyvének kérdése alázza meg az embert: „A te parancsodra száll a sas fölfelé és építi a fészket a magasságokba?”⁶⁴ Egy harmadik bibliai említése a repülő sasnak pedig már a mondatszalag „remény” – bizakodás fogalmához is kötődik: „Akik az Úrban bíznak, új erőre kapnak, szárnyra kelnek, mint a sasok. Futnak, de nem fáradnak ki, járnak-kelelnek, de nem lankadnak el.”⁶⁵ Ez az értelmezés a hit aktivizáló erejéről szól.

Prohászka szövegei – akárcsak fennmaradt címerverziói – igen élesen elkülönülnek a tekintetben, hogy miként mozog bennük a sas. A szövegek nagy részében vagy moccanás nélkül lebeg – vagy felfelé, az égbe törekszik a madár.⁶⁶

⁶⁰ *Prohászka Ottokár*: A Szentháromság titka. In: *Uő*: Élet igéi II. (ÖM XVII.) 235.

⁶¹ Pl. *Prohászka Ottokár*: Szent Ignác lelkigyakorlatainak szelleme. In: *Uő*: Magasságok felé. (ÖM VIII.) 261.; *Uő*: Az igazi szeretet. In: *Uő*: (ÖM VIII.) 171–172. Érdekesebb interpretáció: „olyan a keresztény remény, mint a sas, melyhez Mózes hasonlította az Urat; leereszkedik ez a sas, szárnyára veszi s emeli a magasba az embert.” *Uő*: A keresztény reményről. In: *Uő*: Élet igéi II. (ÖM XVII.) 174.

⁶² MTörv 32,9–11.

⁶³ Kiv 19,4.

⁶⁴ Jób 39,27.

⁶⁵ Iz 40,31.

⁶⁶ E két markáns irányon kívül, mint a determináltság józan tudomásulvétel találkozhattunk a repülő sassal. Pl.: „...a sas ne bukják a vízbe, mert az az elem őt legyőzi; hanem emelkedjék a levegőbe; szárnyai erejében ott majd úrrá lesz óceán és orkán fölött.” (*Prohászka Ottokár*: A vallásosság jelentkezései a világháborúban. In: *Uő*: Korunk lelke. (ÖM X.) 261.) E gondolathoz tartozik a „fel majd le” repülési irány is: „A sasoknak is le kell szállniuk a földre, táplálékot itt szednek, melynek erejében ismét a felhőkbe térhetnek.” *Uő*: Mire

A lebegő sas képe legtöbbször Prohászka elmélkedéseiben jelenik meg. A hitben való elmélyülést, ezáltal a világi dolgok fölé emelkedettséget idézi meg alakjával. Lássunk néhány idézetet erre vonatkozóan, elsőként a kötet előszavából: „Ahogy a sas nem fél, hogy elmerül, mikor az ég mélységében úszik, hiszen erejének érzetétől ittas: úgy legyen a lélek, mikor az Istennek s belénk áradó erejének, a minket hívogató szeretetnek, a krisztusi élet heroikus sugallatainak, az örök, halhatatlan élet szenvedélyének öntudatára ébred s mélységeire ereszkedik.”⁶⁷ Vagy máshol: „az ünnepet megteremti a lélekben az erős hit, a kiemelkedés világból, halálból; napra ébreszt, melynek nincs alkonya, harmatos, üde, pihent, tavaszi napra. Fölemel, királylyá tesz, és a magasból nézem e világot, a várost, a falut, a rétet, a mezőt; mint a sas úszom fönt!”⁶⁸ Egy úrnapi szövegben pedig ezt olvashatjuk: „Mint ahogy a sas a magas égen úszva gyönyörködik a mélységen: úgy úszunk mi a magasban s gyönyörködünk Istenünkben; mint ahogy szárnya feszül, s mégis élvez: úgy vagyunk mi; értelmünk elapad, de érzésünk tengerré dagad.”⁶⁹ Urunk színváltozásának jelene kapcsán is ezt fogalmazta meg: Tábor hegye jelenti „azt az ünneplő fölségét a gondolatoknak, melyekre szert teszünk az imában, melyek a lélek felett úgy keringenek, mint a sas a bérc felett, mikor kifeszített szárnyakkal, szárnya-libbenése nélkül úszik az égen.” Ugyane szövegben kicsit később pedig ezt olvassuk: „Megirigyeljük a sast, mely szárnya-libbenése nélkül kering a hegyek felett; mi is élvezetet találunk abban a korlátlan szabadságban, hogy valaki egy talpalatnyi földön állva a világból kiemelkedik.”⁷⁰

Az utóbbi idézetek 1903-ból valók. A többi az *Elmélkedések az evangéliumról* című kötetben jelent meg, melyet először 1908-ban adtak ki. A mű genezise ismert: a szövegek magja korábbi, Prohászka által esztergomi spirituálisként a kispapoknak tartott elmélkedéseiből nőtte ki magát a végleges verzió. Szabó Ferenc a kézirat rendezését, kiegészítését 1906-1907-re, tehát Prohászka püspöki működésének kezdetére datálja.⁷¹ Nyugodtan kijelenthetjük, hogy püspökké szentelésének – s így címerválasztásának – idején ezek az összefüggések már éltek benne. Ha tehát az autentikus címer jelentését keressük, leginkább itt kell tapogatóznunk.

Az 1920-as évek közepén készült portrén megtörténik az eredendően lebegő madár feltörekvővé, növekvővé való átfarmálása. Egy hivatalos, több előtanulmányon keresztül formálódó portré végső verzióján hibás címert szerepeltetni – elképzelhetetlen. Azt kell feltételeznünk, hogy a „címertörés” nem volt Prohászka ellenére. Lehet, hogy maga sugallta; s lehet, hogy az eredendően a művész figyelmetlenségén múlt

kell ma a teológiában súlyt fektetni? In: *Uő*: Hit és ész. (ÖM XV.) 229–230. Hasonló még: *Uő*: Isten-gyermekség. In: *Uő*: Élet igéi II. (ÖM XVII.) 8.

⁶⁷ *Prohászka Ottokár*: Előszó. In: *Uő*: Elmélkedések az Evangéliumról I. (ÖM VI.) 2.

⁶⁸ *Prohászka Ottokár*: 278. [elmélkedés]. In: *Uő*: Elmélkedések az Evangéliumról II. (ÖM VII.) 12.

⁶⁹ *Prohászka Ottokár*: 425. [elmélkedés]. In: *Uő*: Elmélkedések az Evangéliumról II. (ÖM VII.) 193.

⁷⁰ *Szabó Ferenc*: Prohászka Ottokár és a Biblia. In: Prohászka – tanulmányok, 2007–2009. (Szerk. Mózessy Gergely.) Székesfehérvár, 2009. 123.

⁷¹ *Prohászka Ottokár*: A tradíció elve nemzetben s egyházban. In: *Uő*: Korunk lelke. (ÖM X.) 27.

változtatásra maga adta áldását – mert felfedezte benne a lel-kével rokon vonást.

Prohászka többször írt az égbe törő, felemelkedő sasról. Egy 1896-os tanulmányában olvashatjuk a kérdést: „A sas nem lendül-e föl merész ívben felhők közé «Isten kegyelméből?»”⁷² 1903-ból való a következő szöveg, melyben a szentírás már ismert képét idézi: „Szárnyalás kell az igazi szeretetnek, mely szárnyainak árnyékával is enyhülést, üdülést hoz a szenvedő világnak; extatikus lendület kell neki, mely repülni tanítja az áldozatnak „szeráfjait, — mely mint Mózes énekének sasmadara «provocans pullos ad volandum», fiókjai fölött repked, s ébreszti bennük a vért, mely magasba tör.”⁷³ Rendkívül erőteljes és személyes egy következő évben elmondott szentbeszédének fordulata: „Nekem az a sas kell, mely hegyek, kertek, bércek fölé emelkedik. És ez a krisztusi lélek.” S idézünk még fel egy Szent Imre születésének 900. évfordulójához kötődően 1907-ben elmondott ifjúságnak szánt prédikációt: „... egakad szemünk a vijjogó s a szélvész szárnyain a magasba fölcsapó sasnak lendületén; ezt a föl-föltörő, dacoló, emelkedő erőt csodáljuk; csodáljuk a természetben, csodáljuk a kegyelemben. Itt, a kegyelem országában is [...] szárnyalnak sasok. Kiemelkednek szentjeink a földről, ki az ég felé...” Érdekes módon ezek a szövegek is a középkorú Prohászka alkotásai. Azaz nem mondhatjuk, hogy a címertörés háttérében új gondolatok állnak; csak azt, hogy az idősödő, egyre határozottabban misztikussá váló Prohászka visszanyúl korábbi képeihez.

Az oldalirányú repülés iránya a fenti kontextusban – mely szerint a lebegő sas szinte mozdulatlan, csak élvezi a repülést – voltaképp mellékes. Azonban a címer sasa *tesz* is valamit: keresztet hoz magával, a hármassal, tehát Magyarország fölé. Így pedig már korántsem mindegy, hogy *honnan* érkezik. Az autentikus címeren abba az irányba száll a sas, me-

lyet gondolkodásunkban a térképek tájolása miatt nyugatról keletre való mozgásként érzékelünk. Prohászka életében ez lehetett program: nyugatról – egészen konkrétan Rómából, az Egyház szívéből – elhozni Magyarországra a modern teológia szemléletét és annak kibontakozóban lévő társadalmi tanítását. Ennek szellemében élt és cselekedett: ezt választhat-ta tudatosan címeréül.

Ha megváltoztatjuk a repülés irányát – ahogy azt Polgár Marianne alkotása nyomán sokan tettük – pontosan ellentettjére fordul ez a geográfiai irányultság. „*Ex oriente lux*” – mondjuk rá-rácsodálkozva a keleti egyház tiszta hagyományaira időnként; de Prohászka életében az effajta nyitottság még nem volt általános. (Bár ő ebben is meghaladta korát.⁷⁴) Ezért úgy vélem, hogy a tévedéssel egy értelmezési síkot, s talán a legfontosabbat veszíthetjük el.

V.5. – *A további torzult elemek (tekercs illetve ág) szimbolikájáról, lehetséges jelentéstartalmáról* korábban szóltunk, ezeket itt nem kívánjuk megismételni.

Összegzés

Felállítottunk egy tablót, felvonultattuk az eltérő ábrázolásokat, kerestük ezek közt az összefüggéseket. Megpróbáltuk értelmezni a címerképet – de arról végső soron biztosat nem mondhatunk: nem jelenthetjük ki, hogy Prohászka Ottokár számára a kép ezt vagy azt jelentette. Szerzteágazó értelmezési lehetőségeket rejt magában az ábrázolás; egyik vagy másik mellett 100 százalékos biztonsággal letenni voksunkat oktalanság lenne. Épp olyan tehát a címer, mint tulajdonosa maga, akinek polihisztor egyénisége számtalan megközelítést kínál. Ezúttal egy heraldikait.

⁷² *Prohászka Ottokár*: Az igazi szeretet. In: *Uő*: Magasságok felé. (ÖM VIII.) 171–172.

⁷³ *Prohászka Ottokár*: Krisztus kegyelmei. In: *Uő*: Élet igéi II. (ÖM XVII.) 15.

⁷⁴ Ld. pl. 1889-es írását: „A nyugati egyház sohasem tagadta meg az orthodoxiát, és a keleti egyház sohasem vetette el magától a katholicizmust. Az elválasztó jelleg, melyeket a néptörzsek antagonizmusa élesebbre hegyezett, ellenséges állást foglalnak el egymással szemben; de valamikor nagyon jól megfértek, aminthogy egyszer ismét megférnek az általános egyház teljességében» létezett.” *Prohászka Ottokár*: Ázsiai tünetek – Fiumében. In: *Uő*: Az Úr házáért. (ÖM XX.) 98.

MERÉNYI-METZGER GÁBOR Gróf Benyovszky Móric gyermekei

A Benyovszky család genealógiájával foglalkozó régibb szakirodalom Benyovszky Móricnak csupán két, illetve három gyermekéről – Sámuelről, Rózáról, Zsófiáról tesz említést.¹ A legújabb kutatások tükrében azonban már négy gyermekről – Sámuelről, Károlyról, Rózáról és Zsófiáról – tudunk.² Sőt, a Benyovszky család egyik kései tagjának, Benyovszky Móricné Lukácsovich Veronikának állítása szerint a „madagaszkári királynak” összesen öt utódja volt.³ És, hogy kik is voltak ezek a gyermekek, akik Benyovszky Móric és Hönsch Anna Zsuzsanna frigyéből születtek?

Benyovszky Móric és feleségének esküvőjére a lengyelországi Wielkanocban, a helyi evangélikus templomban, 1768. április 20-án került sor.⁴ Erről az eseményről tanúskodik egy, eredetileg a lengyelországi Bytomban, 1769. október 15-én kelt és Szepesszombat városa által, 1787. június 23-án újból kiállított és hitelesített házasságlevél.⁵ E házasságból – az eredeti anyakönyvi források alapján – tehát a következő gyermekek születtek:

1. Benyovszky Sámuel (1768–1772)

A sorrendben első gyermek a Szepes vármegyei Szepesszombaton, 1769. február 25-én látta meg a napvilágot.⁶ Benyovszky Móricné kutatásai szerint viszont Benyovszky Sámuel ugyan Szepesszombaton, de nem 1769-ben, hanem 1768-ban született.⁷ A Lőcsei Állami Levéltárban található anyakönyvben szereplő bejegyzés igazolja Benyovszky Móric állítását, tudniillik: „Vitézlő Benyovszky Móric úr” és „Hönsch Anna Zsuzsanna asszony” Sámuel nevű törvényes fia Szepesszombaton született és ugyanott, 1768. december

Die 8-va obris	Magyarország Sámuel fia néne Jacobus	Patris Jacobi Au. Klut. Matris Julanna Lut.	antes zertin Kecserm Lut. Jos. Jacobus Liptag Lut. Maria Kecserm Lut.	Jacobus 2. 2. Jac. M. m. k.
Die 9-va obris	Magyarország Sámuel fia néne Samuel	Patris Petr. D. Maurijus Benyovszki Lut. Matris Anna Julanna Hönsch Lut. Prevaricatorum 6-ki Precepti.	Patrisi fateri Petr. D. Donat Váradis mará Lut. Petr. D. Anna Maria Várad Jacmarin Lut. Jos. Ioan. Christian Lut. Ewa Lontagin Lut.	Samuel Idem

1. Benyovszky Sámuel keresztelési anyakönyvi bejegyzése

9-én Urmb Jakab plébános keresztelte meg. A keresztszülei Várady Szakmáry Donát, Várady Szakmáry Anna Mária, Schmid János Krisztián és Szontágh Éva voltak.⁸

Benyovszky Sámuel szülővárosában 1772. szeptember 22-én hunyt el.⁹ Ezt az egykorú halotti anyakönyv is bizonyítja.¹⁰ Fia halálának időpontjában Benyovszky Móric Franciaországban tartózkodott, így csak késve szerzett tudomást fia elhunytáról. Emlékirataiban – 1773. augusztus 8. után – erről a tragikus eseményről a következőképpen emlékezett meg: „Francziaországban feltaláltam nagybátyámat De Benyow grófot, a ki Bar város és vár parancsnoka, a Szt.-Lázár-rend vitéze és a Szt.-Lajos-rend lovagja volt. E tisztelt atyámfia segélyével és Ő felsége jóvoltából azon helyzetbe jutottam, hogy expresszust [futárt] küldhettem Magyarországba a nőmért és gyermekemért. A nőm az év vége felé meg is jött, de az a fájdalom érte, hogy a fia meghalt, éppen a futárom megérkezésekor.”¹¹

¹ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. I. köt. Pest, 1857. 311.; Kerekesházy József–Kallos Lajos Károly: A madagaszkári király családja. Bp., 1937. I. tábl.

² Szluha Márton: Árva, Trencsén, Zólyom vármegye nemes családjai. Felvidéki nemes családok. I. köt. Bp., 2006. Benyovszky családja, VI. tábl.

³ Benyovszky Móricné: Benyovszky Móric családja. In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, 3. sz. Érd, 1987. 64.

⁴ Janusz Roszko: Awanturnik nieśmiertelny. Katowice, 1989. 58.

⁵ Magyar Országos Levéltár. P 47 A Benyovszky család iratai. 8. cs., 15. tétel, 16. fol.

⁶ Szluha M.: i. m. Benyovszky családja, VI. tábl.

⁷ Benyovszky M.: i. m. 64.

⁸ Štátny Archív v Levoči (a továbbiakban: ŠAL). Zbierka cirkevných matrík. Inv. č. 763. Rímsko-katolícky farský úrad Spišská Sobota. Matrika narodených, sobášnych a zomrelých. Zv. 290., str. 64.

⁹ Szluha M.: i. m. Benyovszky családja, VI. tábl.; Benyovszky M.: i. m. 64.

¹⁰ ŠAL. Zbierka cirkevných matrík. Inv. č. 763. Rímsko-katolícky farský úrad Spišská Sobota. Matrika narodených, sobášnych a zomrelých. Zv. 290., str. 306.

¹¹ Jókai Mór: Gróf Benyovszky Móricz életrajza, saját emlékiratai és útleírásai. II. köt. Bp., 1891. 78.

2. Benyovszky Móric Károly Lajos Ágost (1773–1774)

Benyovszky Móric második gyermekét Károlynak hívták és szintén Szepesszombaton, 1770-ben látta meg a napvilágot.¹² Benyovszky Móricné kutatásai szerint viszont Károly Madagaszkár szigetén, 1774. február 2-án született.¹³ Ezek az adatok azonban nem fedik a valóságot: mind a születési hely, mind pedig az 1770-es születési év téves. A madagaszkári születési hely és az 1774-es születési év már közelebb jár az igazsághoz. Érdekes módon Benyovszky Móric az emlékirataiban nem tesz említést második fia születésének pontos idejéről. Abban csupán annyit közöl, hogy 1774-ben – még a Madagaszkárra történt elutazása előtt – Île de France (ma Maurice, azaz Mauritius) szigetén „Búcsúlátogatásaim és a viszontlátogatások megtörténvén, február 2-án mulatságot rendeztem a Grandé Rivière partján a fiam születésének évfordulója alkalmából”.¹⁴ Benyovszky francia nyelven – 1772 és 1776 között – írott hivatalos madagaszkári jegyzőkönyvében viszont egyáltalán nem szól második fia születéséről. Ebben csupán arra utal, hogy „búcsúlátogatásait és a viszontlátogatásokat” követően, február 2-án mulatságot rendezett a Grande Rivière partján.¹⁵

Az emlékiratban olvasható „évforduló” kifejezés azonban megtévesztő, mivel arra utal, hogy a gyermek valamelyik korábbi év február 2-án született és 1774-ben csak a születésnapját ünnepelte meg az apa. És, hogy a fordítás a hibás, azt az is bizonyítja, hogy egy Párizsban, 1773. február 6-án kelt levélben az alábbiakat írta Emánuel öccsének: „Talan még nem tudod, hogy megnősültem, így tehát van kedves hitvesem, aki bár nem ismer, szeret téged. Fiam négy éves korában meghalt, Sámuel volt a keresztnéve.”¹⁶ Mivel másik gyermekéről nem tesz említést, ezért a második fia 1773. februárjában még bizonyosan nem élt és így csak az 1773. év második felében, vagy az 1774. év legelején szülehetett meg. A fentiek ismeretében megállapíthatjuk, hogy Benyovszky második gyermeke nem Szepesszombaton és nem is Madagaszkáron, hanem Île de France szigetén, azon belül pedig nagy valószínűséggel a Grande Rivière folyó torkolatától nem messze fekvő Port Louis városában, 1774. február 2. előtt látta meg a napvilágot. Benyovszky Móric családjával együtt ugyanis a fentebb már említett ünnepség napján, azaz 1774. február 2-án elhagyta a szigetet és áthajózott Madagaszkárra, ahová 1774. február 14-én érkezett meg.¹⁷ S hogy Benyovszky második fia pontosan mikor született meg, arra J. Roszko kutatásai alapján kaphatunk választ. Ő a Francia Nemzeti Levéltárban rábukkant egy 1773. november 22-én kelt levélre, amelyet Benyovszky Móric a francia tengerészeti és gyarmatügyi miniszternek, Pierre Étienne Bourgeois de Boynes márkinak küldött, és amelyben

– többek között – azt közli, hogy fia született, aki a Móric Károly Lajos Ágost nevet kapta a keresztségben.¹⁸

Ezt igazolják saját kutatásaim is, melyeket részint a Mauritiusi Nemzeti Levéltárban, részint a francia Tengerentúli Nemzeti Levéltárban folytattam.¹⁹ Mindkét eredetileg francia nyelvű, és szinte teljesen megegyező szövegű anyakönyvi bejegyzésből kiderül, hogy „Báró Benyovszky Móric Ágost úr, a teuton Fehér Sas Rend lovag parancsnoka, a nevét viselő önkéntes hadtest ezredese és tulajdonosa és gróf Henszky Anna Zsuzsanna úrnő” Móric Károly Lajos Ágost nevű törvényes fia Port Louis-ban, 1773. november 18-án született meg és ugyanott keresztelte meg őt 1773. november 22-én François Contenot apostoli prefektus. A fiú keresztszülei Charles Louis de Ternay lovag, Île de France és Île de Bourbon kormányzó tábornoka, valamint Julia Magon született La Pierre voltak. Említésre méltó adalék, hogy a fenti dokumentumban nem csak az apa szerepel „hibásan” – vagy inkább jogtalanul – báróként, hanem az anya is „új” vezetéknevet és ráadásul még grófi címet is „kapott”.

Benyovszky Móric második gyermeke Madagaszkár szigetén, 1774. július 1-én hunyt el.²⁰ Ez az adat azonban némi korrekcióra szorul. Benyovszky Móric emlékiratai szerint Károly fia 1774. július 11-én hunyt el Madagaszkár szigetén. 1774. júliusában ugyanis az alábbiakat írja: „Egyetlen fiam, báró Benyovszky Károly Móricz Lajos Ágoston végtelen szomorúságomra meghalt a járványos betegségben, e hó 11-én reggel hét órakor”.²¹ A madagaszkári jegyzőkönyvben szó szerint ugyanez feljegyzés olvasható.²² Madagaszkáron ekkoriban még nem volt önálló római katolikus egyházközség, de Foulpointe-ban már működött egy katolikus misszió. Ennek az anyakönyve ugyan megsemmisült, de a matrikula mutatókönyve szerencsénkre fennmaradt. Ebből csupán az derül ki, hogy „báró Benyovszky” fia 1774. július 11-én elhunyt.²³ A gyermek halálhelye nagy valószínűséggel Benyovszky Móric fő madagaszkári telephelye, a ma már nem létező Louisbourg lehetett. A Madagaszkárra, 1774. február 14-én történt megérkezése után ugyanis a családfőt annyira lekötötték a vezetési és szervezési feladatok, hogy szinte ki sem mozdult Louisbourg-ból és nyilván a felesége és újszülött fia is ott voltak vele. Az emlékirataiban és a madagaszkári jegyzőkönyvében is az áll, hogy ebben az időszakban szinte el sem hagyta a telephelyét és így például Foulpointe-ba bizonyosan sem ő, sem pedig a felesége nem utazott el.²⁴

¹² *Szluha M.*: i. m. Benyovszky családja, VI. tábl.

¹³ *Benyovszky M.*: i. m. 64.

¹⁴ *Jókai M.*: i. m. 99. (A Grande Rivière nevű folyó Mauritius észak-nyugati részén található, közel a fővároshoz, Port Louis-hoz.)

¹⁵ Protocole du Régiment des Volontaire de Benyovszky crée en 1772. Benyovszky Móric madagaszkári jegyzőkönyve 1772–1776. Bp., 2004. (a továbbiakban: Protocolle) 56.

¹⁶ *Jókai M.*: i. m. 384.

¹⁷ *Jókai M.*: i. m. 99–100.; Protocolle 56.

¹⁸ *Janusz, R.*: i. m. 165.

¹⁹ Archives Nationales de Maurice. Registres paroissiaux. Église Catholique de Port-Louis. Registre paroissial de baptême, mariage et sépulture. KA 59P, fol. 39.; Archives Nationales d’Outre-Mer (a továbbiakban: ANOM). Dépôt des papiers publics des colonies. État civil. 1DPPC, vol. 2948., nr. 358.

²⁰ *Szluha M.*: i. m. Benyovszky családja, VI. tábl.; Benyovszky Móricné pedig csak annyit közöl, hogy a gyermek Madagaszkáron, 1774-ben halt meg. (i. m. 64.)

²¹ *Jókai M.*: i. m. 123.

²² Protocolle 94.

²³ ANOM. Dépôt des papiers publics des colonies. État civil. 1DPPC, vol. 4363.

²⁴ *Jókai M.*: i. m. passim.; Protocolle passim. – Louisbourg mellett szőlő továbbá az a – egy korabeli térképen is jól látható – tény, mely szerint ezen településen állt a kormányzó, azaz Benyovszky háza. (Ld. Protocolle 450.) A térképen szerepel még Louisbourg temetője – amely ma már szintén nincs

358
 Bapt
 Maurice Charles
 Louis Auguste
 de Benyovszky

Le vingt Deux Novembre mil sept cent soixante huit, J'oussigné
 Prestre apostolique et vicair general de monsigneur archevesque de
 Paris ait baptisé Maurice, Charles, Louis Auguste Né le Dis hui
 dufours au filz legitime de Messire Maurice Auguste Baron de
 Benyovszky Chevalier Commandeur de l'ordre de l'aigle blanc teutonique
 Colonel et propriétaire de l'Empire de Volontaires de son nom, et de Dame
 Anne Surane Comtesse de Hendzky, parrin à este Honnime Charles
 Louis Chevalier d'etermay, Chevalier de l'ordre de Saint Jean de
 Jerusalem Lieutenant general de l'Armee de France en Dalmatie,
 et marie Dame Julie de Pierre Grouse de Monsieur Magnan
 qui ont signé avec le Curé de Saint Jean Le Baron de Benyovszky
 Julie de Pierre Magnan
 de l'archevêque d'etermay
 Des autres signes
 Le c. de s. mart
 De Marigny
 Prout de Marigny

Pauline de l'Empire
 de l'Empire
 Curé
 Vaïse

2. Benyovszky Móríc Károly Lajos Ágost keresztelési anyakönyvi bejegyzése

3. Benyovszky Anna Zsuzsanna Róza (1779–1816)

Benyovszky Móríc harmadik, Zsuzsanna nevű gyermeke a korábbi genealógiai kutatások szerint a Trencsén vármegyei Beckón 1779. január 18-án született.²⁵ Benyovszky Mórícné kutatásai viszont azt bizonyítják, hogy Benyovszky Róza Zsuzsanna a Trencsén vármegyei Vieszkán (1899-től Beckókisfalu) 1779 januárjában látta meg a napvilágot.²⁶ Mivel semmilyen információval nem rendelkeztem arról, vajon a gyermek római katolikus, vagy evangélikus vallású volt-e, ezért áttanulmányoztuk a Vieszkához legközelebb eső (a helységben ugyanis nem volt egyházközség) római katolikus és evangélikus egyházközségek anyakönyveit. Így megnéztem a trencsényi és vágújhelyi evangélikus lelkészségek, valamint a beckói római katolikus plébánia keresztelési matrikuláit. A gyermek születési adataira végül a beckói római katolikus plébánia anyakönyveiben bukkantam rá. Ebből kiderül, hogy „Méltóságos gróf Benyovszky Móríc úr, ő szent felsége tábornoka és született Hönsch Zsuzsanna” Anna Zsuzsanna Róza nevű törvényes lánya Vieszkán, 1779. január 18-án szü-

letett és Beckón, 1779. január 19-én Balogh János plébániai adminisztrátor keresztelte meg. A keresztstülei Hönsch János György, bölcsei Budayné született Hebetancz Mária Klára és Hönsch Éva Katalin voltak.²⁷ Maga Benyovszky Móríc egy Neuschlossban, 1778. december 23-án kelt levelében a következőket írta Emánuel öccsének lánya várható születéséről: „Több levelet kaptam a nőmtől. A legközelebbi napokban le kell betegednie”, azaz szülni fog.²⁸ 1779. március 16-án – szintén Neuschlossból – pedig már arról tudósította őt: „Legkedvesebb nőm a Jeanette-el [Benyovszkyné testvére] és a kis leánykámmal együtt megérkezett nálam, a családom körében vagyok tehát”.²⁹

Gróf Benyovszky Anna Zsuzsanna Róza a Szepes vármegyei Lucsivnán 1794 körül feleségül ment Várady Szakmáry Donáthoz, majd a Trencsén vármegyei Beckón, 1816. október 29-én hunyt el.³⁰

meg – is, ahol nagy valószínűséggel eltemették Benyovszky második gyermekét.

²⁵ Szluha M.: i. m. Benyovszky családja, VI. tábl.

²⁶ Benyovszky M.: i. m. 64.

²⁷ Štátny archív v Bratislave (a továbbiakban: ŠAB). Zbierka cirkevných matrík. Inv. č. 37. Rímsko-katolícky farský úrad Beckov. Matrika narodených. Zv. 1748–1800., str. 258.

²⁸ Jókai M.: i. m. 412.

²⁹ Jókai M.: i. m. 413.

³⁰ ŠAB. Zbierka cirkevných matrík. Inv. č. 44. Evanjelický a. v. farský úrad Beckov. Matrika zomrelých. Zv. 1791–1866., str. 40.

4. Benyovszky Zsófia Augustina Mária Jozefa (1780–1817)

Benyovszky Móric negyedik gyermeke Zsófia állítólag szintén Vieszkán, 1781-ben látta meg a napvilágot.³¹ A legújabb kutatások azonban ellentmondanak ennek, tudniillik Benyovszky Zsófia nem Magyarországon, hanem valószínűleg Párizsban született.³² Ez pedig könnyen elképzelhető, mivel a család 1781 decemberében már bizonyosan a francia fővárosban tartózkodott. Pontosabban nem is Párizsban, hanem a mellette fekvő Passy-ban. Bizonyíték erre Benyovszky Móricnak innen, 1781. december 24-én Benjamin Franklin, az Egyesült Államok párizsi nagykövetéhez írt levele, melyben azzal a kéréssel fordult az amerikai diplomatához, hogy hadd mutassa be neki a feleségét.³³ Tehát nem csak Benyovszky Móric, hanem a neje és így feltehetően két lánya is Passyban tartózkodott a jelzett időpontban.³⁴ A passyi katolikus anyakönyvekben sajnálatos módon nem szerepelnek Benyovszky Móric leányának születési adatai.

Benyovszky Zsófia tehát valahol teljesen máshol látta meg a napvilágot. A Benyovszky család például 1780. április 26-án és 1780. május 20-án Bécsben időzött, mivel ezeken a napokon innen írt Móric leveleket Emánuel öccsének.³⁵ És, hogy nem csak Benyovszky, hanem a neje is egy ideig Bécsben élt, azt a gróf 1780. április 26-án kelt levele bizonyítja, melyben arról szólt, hogy: „nőm a következő napok egyikén vissza fog térni Bécsben”.³⁶ A bécsi katolikus egyházközségek matrikuláiban azonban nem bukkantam rá Zsófia születési adataira.

Benyovszky Móric 1781. július 6-án, 1781. július 29-én és 1781. október 7-én viszont Fiumében volt, amit öccséhez írott levelei is igazolnak.³⁷ Itt „csodák csodájára” a város keresztelési matrikuláiban sikerült megtalálnom a Zsófia születésére vonatkozó bejegyzést.³⁸ Eszerint „Méltóságos gróf Benyovszky Móric úr és házastársa méltóságos Anna Zsuzsanna született Hönsch úrnő” Zsófia Augustina Mária Jozefa nevű törvényes lánya Fiumében, 1780. november 2-án született és ugyanott, 1780. november 10-én keresztelte meg őt Tomasso Martino de Peri kanonok. A keresztzülei gróf Gyulay Sámuel tábornok helyett a fia, gróf Gyulay Ignác és Almássy Pál fiumei alkormányzó felesége, született Kapy Anna Mária voltak.

Gróf Benyovszky Zsófia Augustina Mária Jozefa a Nyitra vármegyei Boriban, 1800. július 13-án feleségül ment Ocskay Rudolffhoz, majd ugyanott, 1817. február 19-én hunyt el.³⁹

³¹ *Szluha M.*: i. m. Benyovszky családja, VI. tábl.; *Benyovszky M.*: i. m. 64.

³² *Júlia Hautová*: Potomkovia Platyovcov a Mórica Beňovského. In: *Zemianstvo na Slovensku v novoveku*. Zv. II. Martin, 2010. 376.

³³ American Philosophical Society Library (a továbbiakban: APSL). Mss. B F85. Benjamin Franklin Papers. XXIII/139.

³⁴ Az amerikai Eufrosina Dvoichenko-Markov kutatásai szerint erre a talákozásra valóban sor került, mégpedig 1781. december 24-e és 1782. január 2-a között. Ld. erről *Eufrosina Dvoichenko-Markov*: Benjamin Franklin and Count M. A. Benyowski. In: *Proceedings of the American Philosophical Society*. Vol. 99., Nr. 6. Philadelphia, 1955. 410.

³⁵ *Jókai M.*: i. m. II. L–LI.

³⁶ *Jókai M.*: i. m. II. L.

³⁷ *Jókai M.*: i. m. II. LII–LIII.

³⁸ Državni arhiv u Rijeci. HR-DARI-275. Zbirka matičnih knjiga s primorsko-goranskog područja, istočne Istre i Kvarnerskih otoka. Matične knjige župe Rijeka. Sv. 423., str. 126.

³⁹ ŠAB. Zbierka cirkevných matrík. Inv. č. 92. Rímsko-katolícky farský úrad Borovce. Matrika narodených, sobášených a zomrelých. Zv. 1793–1852., str.

5. Egy ismeretlen keresztnévű lány (1784/1785–1786)

Benyovszky Móric ötödik, ismeretlen keresztnévű gyermekéről nem tud a magyar genealógiai szakirodalom.⁴⁰ Benyovszky Móricné kutatásai szerint viszont a Benyovszky házaspárnak bizonyosan volt egy ötödik gyermeke, egy lány, aki az Amerikai Egyesült Államokban, Maryland államban, Baltimore városában, 1786-ban született.⁴¹ Ez azonban nem teljesen fedi a valóságot. Benyovszky Móric és családja (neje és két lánya) ugyanis 1784. április 14-én indult el Angliából és hajójuk 1784. július 8-án kötött ki Baltimore-ban. Innen Benyovszky – a családja hátrahagyásával – 1784. október 25-én továbbhajózott Madagaszkárra, ahová 1785. július 7-én érkezett meg.⁴² Így a házaspár ötödik gyermekének mindenképpen a Baltimore-ba történt érkezés, azaz 1784 júliusa és Benyovszkynak a városból való távozása után maximum kilenc hónappal, azaz 1785 júliusa között kellett megszületnie. És, hogy ez a gyermek lány volt és Baltimore-ban született, az Benyovszkynak Benjamin Franklin 1786. március 8-án írt leveléből ismert. Ebben az asszony sajnálattal közölte, hogy Baltimore-ban született harmadik lánya elhunyt.⁴³ Mivel a Benyovszky házaspár Anna Zsuzsanna Róza és Zsófia Augustina Mária Jozefa nevű lányait – mint fentebb láttuk – bizonyosan római katolikus templomokban keresztelték meg, ezért nagy valószínűséggel ez, a Baltimore-ban született harmadik lány is ennél az egyháznál nyerte el a keresztség szentségét. A baltimore-i katolikus egyházközségek anyakönyveiben azonban nem szerepel a kislány születéséről bejegyzés. Hasonlóképpen nem található róla említés a helyi evangélikus és református egyház matrikuláiban sem. Haláláról azonban van információnk. Benyovszky Móricné kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a kislány Baltimore-ban halálozott el, 1786-ban.⁴⁴ Ezt a halálzási dátumot erősíti meg a gróf feleségének fentebb idézett levele is.

Benyovszky azok közé a történelmi alakok közé tartozik, akiről, bár sokat tudunk, életének több részlete mégis homályban van, s bár emlékiratai, sőt madagaszkári jegyzőkönyve, valamint egyéb dokumentumok is kézzelfoghatóbbá teszik amúgy is legendákba vesző személyiségét, mégis vannak még kérdőjelek életútját illetően. Kitűnik ugyanakkor, hogy fellelhetők még írott források, jelen esetben néhány újonnan megtalált anyakönyvi bejegyzés, amelyet más dokumentumok adataival összevetve kiegészíthető lett az életrajz egy kis részlete, s ennek segítségével Benyovszky családjára vonatkozóan néhány kérdést sikerült tisztázni.

98.; ŠAB. Zbierka cirkevných matrík. Inv. č. 2747. Evanjelický a. v. farský úrad Vrbové. Matrika zomrelých. Zv. 1783–1827., str. 456.

⁴⁰ *Szluha M.*: i. m. Benyovszky családja, VI. tábl.

⁴¹ *Benyovszky M.*: i. m. 64.

⁴² *Francis S. Wagner*: Benyovszky Móric Amerikában. In: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 3. sz. Érd, 1987. 50.

⁴³ APSL. Mss. B F85. Benjamin Franklin Papers. XLI/137.

⁴⁴ *Benyovszky M.*: i. m. 64.

Beszámoló a VII. Vexillológiai Napról

A Zászlómúzeum, a Magyarországi Zászló Társaság és a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság közös szervezésében 2011. április 2-án valósult meg a múzeum ez évi konferenciája, a VII. Vexillológiai Nap. Az immár hetedik alkalommal megtartott tudományos ülést – amelynek helyszíne a Zászlómúzeum volt – jelenlétével megtisztelte Jakab István, a Magyar Országgyűlés alelnöke, aki megnyitóbeszédében méltatta a történeti segédtudományok körébe tartozó vexillológiai kutatások jelentőségét és fontosságát, s az éves konferencia megrendezésének szükségességét is kiemelte. Balogh László – a Zászlómúzeum alapítója, a Magyarországi Zászló Társaság elnöke – nyitóbeszédében örömmel nyugtázta, hogy magas rangú állami vezető látogatott el a múzeum rendezvényére és külön öröm, hogy a konferencia szakmai jelentőségét is méltatta. A Zászlómúzeumot fenntartó önkormányzat részéről Zentai Oszkár, a Józsefvárosi Önkormányzat Humánszolgáltatási Bizottságának elnöke vett részt a megnyitón, s egyúttal javaslatot tett, illetve szükséges intézkedéseket helyezett ki látásba a Zászlómúzeum jobb, korszerűbb elhelyezése érdekében, ugyanis az intézmény jelenlegi helyiségei szűkösek és nem felelnek meg a célnak. Bízunk abban, hogy a mostaninál méltóbb helyet találnak a gyűjtemény elhelyezésére.

A konferencia előadói különböző szakterületeket képviseltek, így a szakmai nap előadásai számos kuriózummal lepték meg a közönséget. Az előadott témák vexillológiai és más történeti kutatások érdekes eddig be nem mutatott részterületeire is felhívták a figyelmet. Az előadók különböző megközelítésben, más és más szempontok szerint vizsgálták a zászlók történetét, a fórum így alkalmas volt arra is, hogy az eltérő tudományterületeket képviselő kutatók megosszák egymással kutatási eredményeiket. Az előadásokhoz tartozó vetített képek számos eddig nem látott forrást jelenítettek meg. A konferencia jelentősége abban is megmutatkozott, hogy többen eddig még nem ismertették és publikált kutatási eredményeket tártak a közönség elé.

A konferencia első előadója Szálkai Tamás volt, aki nemzetközi kitekintésként a spanyol állami és regionális lobogókról tartott előadást. Gyulai Éva Borsod vármegye koronaőrző bandériumának zászlóiról szóló prezentációjában az írott források illetve képi ábrázolások összehasonlító vizsgálatára vállalkozott. Karsai László egyetemi tanár Szálasi Ferenc és a Nyilaskeresztes Párt jelképeiről beszélt, s eddig kevésbé is-

mert forrásokra hívta fel a figyelmet. Horváth Zoltán „A világ zászlói” internetes portál magyarországi szerkesztője a modern vexillológiai kutatás aktuális kérdéseiről, valamint az ismeretszerzés új módjairól tartott előadást, s az internetes szakmai fórumok révén a nemzetközi kapcsolattartás jelentőségét emelte ki. A délutáni szekció ülésein főként a múzeumi és levéltáros kollégák ismertették kutatási eredményeiket. Szemán Attila a bányavárosi és bányászászlókról tartott színes prezentációt, Cs. Kottra Györgyi a Hadtörténeti Múzeum zászlóiról és történeti kontextusáról beszélt, Biró Aurél levéltáros pedig a fővárosban őrzött Szűz Mária ábrázolású iskolai zászlókról. Munkássága méltatandó, hiszen kutatásaival és forrás-publicációival az eddig iskolákban, templomokban és más helyeken lappangó történeti forrásértékkel rendelkező zászlókat kutatta fel, s hívta fel rájuk a figyelmet. Egyúttal szorgalmazta a különböző közgyűjteményekben lappangó zászlók adatbázisban való rögzítését, illetve egységes feldolgozásának szükségességét. Érdekes előadást hallottunk Rainer Páltól, aki egy családi zászló legendáját fedte fel. Katkóné Bagi Éva textilrestaurátor a szegedi Móra Ferenc Múzeum zászlógyűjteményének Szűz Mária ábrázolású zászlóiról tartott beszámolójában a restauratori megközelítést is hangsúlyozta, amely igen fontos területe kell hogy legyen a vexillológiai kutatásoknak. Szabó Júlia protokoll szakértő a hazai és nemzetközi zászló etikett működését mutatta be, utalva arra, hogy a hazai és nemzetközi jogalkotás és annak gyakorlati alkalmazása sem mindig követi a protokoll előírásait. Pandula Attila egyetemi docens előadásában az árpádsávos zászlók történetének ismertetésével rendkívül gazdag, más kutatók számára is érdekes információkat hordozó forrásokat ismertetett, valamint az árpádsávos zászlók körül kialakult tévedéseket korrigálta. Felhívta arra is a szakma figyelmét, hogy a vexillológiai kutatók között még nem alakult ki egységes, komplex és következetes zászlóleírási gyakorlat, amelynek módszertani kidolgozását javasolta. A témák bemutatását viták és beszélgetések követték, amely során felvetődött a zászlógyártás és készítés történeti kutatásainak hiányossága, illetve a mai zászlókészítők helyzetének igen nehézkes sorsa is, amely egyúttal a szakma kihalásának a veszélyére is felhívja a figyelmet. A szakmai nap sikerét jól mutatja, hogy ha lehetséges, akkor nem egy évet várva, hanem már idén ősszel egy újabb vexillológiai napot rendeznek a szervezők.

Török Róbert

KÖNYVISMERTETÉS

Zsoldos Attila: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2011. (Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 382 p. (ISBN 978-9627-38-3)*

Zsoldos Attila legújabb kötete a hazai középkorkutatás kiemelkedő jelentőségű segédkönyve. Közvetlen kutatástörténeti előzménye – és egyben mintája – Engel Pál későközépkori adattára (Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. [Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.]). Zsoldos Árpád-kori archontológiája mind szerkezetében, mind pedig módszertanában követi Engelét. A néhány oldalas bevezető (9–11.), illetve a jelmagyarázat (12.) után a szerző hat nagyobb egységben közli az 1000–1301 közötti Magyar Királyság méltóságviselőinek az okleveles források, illetve az elbeszélő kútfők alapján rekonstruálható listáit. A bárók (13–76.), illetve a főpapok (77–103.) után a kancellária legfontosabb tisztségviselői (105–121.), majd az ispánok (123–249.) következnek, de bekerültek a munkába a kisebb udvari tisztségek betöltői (251–255.) és a várnagyok is (257–267.). A szerző a függelékben (271–277.) vette számba azokat az Árpád-korban bizonyosan létezett megyéket, várispánságokat, illetve királyi uradalmakat, amelyek ispánjairól nem őriztek meg adatot forrásaink. Szintén a függelékben kaptak helyet a Magyar Királyság határain kívüli eső igazgatási egységek méltóságviselőire vonatkozó információk, valamint néhány forráskritikai észrevétel egyes oklevelekkel kapcsolatban. Az archontológiai összeállítást a tájékozódást nagymértékben megkönnyítő mutató (279–358.) egészíti ki. A kötetet a táblázatokban, illetve a jegyzetapparátusban szereplő rövidítések jegyzéke zárja (359–382.). A munka valamennyi fejezetét gazdag jegyzetapparátus kíséri.

Zsoldos az adatközlés módjában, a szerkezeti egységek megválasztásában csupán néhány ponton tért el az Engel által meghatározott alapelvektől. Ezek a különbségek – ahogyan arra a recenziált kötet előszava is utal – a vizsgált periódus eltérő forrásadottságaival, illetve az Árpád-kornak a középkor későbbi századaitól különböző intézménytörténeti sajátosságaival magyarázhatók. Míg a 14–15. század vonatkozásában valóban lehetetlen vállalkozás lett volna a korszak teljes okleveles forrásanyagának feldolgozása, addig a magyar állam első három évszázadának méltóságviselőivel foglalkozó

történész már jóval inkább törekedhet a teljességre. Zsoldos azonban joggal jegyzi meg, hogy a jelen munkában fel nem dolgozott datálatlan oklevelek is rejthetnek még értékes adatokat az 1301 előtti időszak politikai elitjére vonatkozóan. A szerkezetbeli kisebb különbségek oka az, hogy az Árpád-kori viszonyokat vizsgáló kutató nem mindig ugyanazon méltóságok viselőivel kapcsolatban kíván vagy tud adatokat közölni, mint a már a korai rendi korszakra is kitérő elődje. Zsoldos részletesebben is feldolgozza az Engel művében kisebb hangsúllyal szereplő kancelláriát, a fennmaradt adatok hiányosságai miatt nem készülhetett viszont Engeléhez hasonló, az *aula* tagjait tartalmazó archontológiai tábla. A kisebb udvari tisztségek betöltői egy rövidebb, néhány oldalas összeállításban szerepelnek. A kötetben említett méltóságviselőket a névmutató nem nemzetségnevek, hanem személynevek szerinti betűrendben tartalmazza: a Zsoldos által választott megoldást forrástani okok magyarázzák, hiszen a mutatóban feltüntetett személyek diplomáinkban is így jelennek meg.

A munka igen sok helyen pontosítja ismereteinket: a Korai magyar történeti lexikon (Főszerk. Kristó Gyula, szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994.) szócikkeiben megtalálható – és a kutatásban eddig kiindulópontként használt – adatokat több tucatnyi alkalommal korrigálja. Engel művéhez képest újdonságot jelent, hogy az egyes archontológiai táblák előtt rövid összefoglalást és tájékoztató irodalomjegyzéket találhatunk az adott tisztség vagy igazgatási egység Árpád-kori történetéről is. Az itt szereplő rövid megyetörténetek talán a megyei intézményrendszer korai évszázadait bemutató új monográfia vázlatának is tekinthetők.

A kötet elsődleges célja az Árpád-kori magyar állam politikai elitjére vonatkozó adatok összegyűjtése volt. A királyi udvar tisztségviselői és a várnagyok mellett Zsoldos ezért sorra veszi a megyéispánokat, illetve az etnikai különkormányzatok és uralkodói szolgálónépek ispánjait is, az ezeknél alacsonyabb rangú tisztségviselőket viszont érthető okokból már nem. A bárók mellett elsősorban politikai szerepük miatt kerültek be a munkába a felső klérus tagjai, az érsekek és a püspökök – a közép-, valamint az alsópapságot viszont a mű már nem tárgyalja.

Az archontológiai összeállítások hasznáról Engel már részletesen szólt (Archontológia. In: A történelem segédtudományai. Szerk. Bertényi Iván. Bp., 2003. [A történettudomány

kézikönyve I.] 27–32.). A nem annyira a segédtudományok egyikének, mint inkább a történeti kutatás egy speciális módszerének tekintendő archontológia eredményeit elsősorban a politikatörténet és a társadalomtörténet hasznosíthatja – az utóbbi azért, mert a politikai elit jobb megismerése lehetőséget teremt arra, hogy pontosabban lássuk az arisztokrácia szerkezetét és a korszak társadalmi mobilitását. Az Árpád-kori világi archontológia ekképp nemcsak a vizsgált periódus politikatörténetét, de társadalomtörténetét érintő kutatásokra is megtermékenyítőleg hathat: joggal tart tehát számat a történészszakma kiemelt érdeklődésére.

Csáky Judit

Georg Scheibelreiter: Wappenbild und Verwandtschaftsgeflecht. Kultur- und mentalitätsgeschichtliche Forschungen zu Heraldik und Genealogie. Böhlau Verlag–Oldenbourg Verlag, Wien–München, 2009. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Bd. 53.). 352 p. (ISBN 978-3-205-78319-0, ISBN 978-3-486-58935-1)

A (magyarul) *Címerkép és rokoni szál. Kultúr- és mentalitás-történeti kutatások a heraldikában és a genealógiában* című könyv a német szerző nemzetközi genealógiai és heraldikai konferenciákon tartott előadásából, folyóirat-publikációiból nyújt egyfajta válogatást. A kiadvány elsődleges rendszerezési elve a címben ígért kultúr- és mentalitástörténeti tanulmányok levonása a genealógia és a heraldika módszereinek és eredményeinek felhasználásával, másrészt viszont az írások tematikájának időbeli egymásutánja teszi a 18 tanulmányt „fejezetek”-ké. Fontos, ugyanakkor csak a rövid előszóban jelzett kikötés (ami a kötet elolvasásakor válik igazán szembeütővé), hogy Scheibelreiter „szellem-történeti utazása” a történeti korszakok közül a középkort emeli ki vizsgálatának tárgyául. A szerző ezzel kapcsolatos rövid indokolása szerint a kötet hangsúlya azért eshetett a középkorra, mert a címerek és a családtörténetek iránti érdeklődés a középkor folyamán volt a legnagyobb.

A genealógiai és heraldikai tárgyú írások megoszlásában aránytalanság figyelhető meg az utóbb említett segédtudomány javára. Indokolhatja ezt az a szubjektív tény, hogy a szerző tudományos munkássága elsősorban a heraldikai kutatásokon alapszik, hosszabb felsorolás mellőzésével elég a szerző *Heraldik* c. kézikönyvét említeni (*Georg Scheibelreiter: Heraldik.* Oldenbourg Historische Hilfswissenschaften, Wien–München, 2006.).

A kötet előnye, hogy egy-egy külön fejezetet szán a módszertani elméletek ismertetésére (*Heraldik als Geschichtsquelle. Einige grundsätzliche Überlegungen, Namengebung und Genealogie im Mittelalter. Tradition und gesellschaftlicher Wandel, Zur Typologie und Kritik genealogischer Quellen*), továbbá külön foglalkozik a genealógia kultúrtörténeti hátterével, főként a német terület tanulságait emelve ki a *Genealogie* c. tanulmányban. Érdekes módon ezek az értelmezéshez fontos fejezetek nem a kötet elején kaptak helyet, hanem – a *Heraldik* című kivétellel – a kiadvány zárásaként, ami logikailag nehezen indokolható.

A könyv – a bevezető és a heraldikai elméleti alapokat rendszerező részt követően – a protoheraldikus hagyomány vizsgálatával folytatódik: *Wappen und protoheraldische Zeichen. Einige Betrachtungen zum Wandel der mittelalterlichen Mentalität.* Ebben az osztrák és német tudósok által elfogadott álláspontot erősíti meg a szerző, miszerint a germán hit- és mondavilág motívumai – jelentésüket elvesztve – a korai címerpajzsok ábrázolásain tértek vissza (avagy maradtak fenn). Ezt követően a kötet logikusan tér rá a címerszimbolika vizsgálatára, különös tekintettel a nyugat-európai heraldikában gyakori állatábrázolások tárgyalására: *Das Tier als Symbolträger in vorheraldischer Zeit (bis ca. 1230); Tiersymbolik und Wappen im Mittelalter: Grundsätzliche Überlegungen.*

Nem volt érdektelen egy külön tanulmányt szentelni a sas és az oroszlán címertani jelentőségének (*Adler und Löwe als heraldische Symbole und Naturverständnis des Mittelalters*), hiszen a 13. század elejéig az állatábrázolások körülbelül 80%-át ez a két motívum uralta. Scheibelreiter kijelenti: „als Wappentiere gegen der Löwen gar nicht in Betracht kommen”. Mindamellet jogosan mutat rá a szerző – többek között – arra, hogy az „oroszlán uralma” korán sem egyértelmű, hiszen a nyugati folklór királyi állata a medve volt. Utóbbi megállapítás csak egy példa azok közül a felvetések közül, amiket bőven fellelhetünk a kötet hasábjain, és amelyekkel kapcsolatban a felvonultatott nagyszámú forrás adhat megerősítést.

Az identitást alkotó korai elemek, az emberi valóságot meghatározó állat-identifikáció vagy – ezzel összefüggésben – a totemizmus, a mágia meghatározta önkép a késő középkor során módosult, de a közösséghez (család, nemzetség) való tartozás, az egyén közösségen keresztül önértelmezése jelentősebb volt a névnel is – állítja Scheibelreiter. Ennek vizsgálata az udvari kultúrán keresztül (*Höfisches Geschichtsverständnis. Neuf Preux und Neuf Preuses als Sinnbilder adeliger Weltansicht*) a nemesek, lovagok között a legkézenfekvőbb (*Wappen und adeliges Selbstverständnis im Mittelalter*). Az utóbb kiemelt fejezetek példái szintén a német–francia területről kerültek ki, a középkor folyamán pedig a források számának és típusának növekedése – illetőleg ezek fennmaradása – olyan családok tagjainak identitásáról enged következtetéseket levonni, mint a klosterneuburgi Babenbergerek vagy az Anjou-Plantagenetek. Az említett családokkal kapcsolatos genealógiai kutatások ugyanakkor csak részben adhatnak választ a középkori identitással kapcsolatban felmerülő számos kérdésre (*Das Wappen der Anjou-Plantagenêts als Symbol ihres Selbstverständnisses, Der Babenberger-Stammbau aus Klosterneuburg. Rückwärts gewandte Heraldik als Chiffre historischen Geschehens*). A szándék, ami a fizikai világ valóságának elemei segítségével az emberi szellem valóságát próbálja meg feltárni, az olvasókban azt az érzetet keltheti, hogy a kultúr- és mentalitástörténeti (rész)eredmények ellenére inkább feltevések követik egymást.

A könyv kiállítása visszafogott, a tanulmányok végéhez illesztett mellékletek (festmény-részletek, pecsétrajzok, családfák ágrajzai, oklevél- és kódexrészletek stb.) fekete–fehér nyomásuk ellenére kiváló minőségben, részletes képaláírásokkal ellátva nagy segítséget nyújtanak az olvasás során. A részle-

tes, pontos lapalji jegyzeteket a kötet végén rövidítésjegyzék, 4 oldalnyi forrás-, 22 oldalnyi irodalomjegyzék egészíti ki.

Összességében figyelemre méltó, hogy a kiadvány megkísérli a genealógia és a heraldika eredményeinek mentalitástörténeti értelmezését. Scheibelreiter megfigyeléseivel, felmutatott tanulságaival maga is újabb kérdéseket indukál, amelyek

remélhetőleg az e témában folytatott diskurzust kimozdítják abból a stabilnak tűnő álláspontból, hogy a szellemtörténet eredményeire tudományos biztonsággal nem lehet alapozni.

Gilányi Magdolna

Konferencia a szatmári béke 300. évfordulóján

A Magyar Országos Levéltár 2011. május 6-án „*Fáj a lelkem nagy nyomorúságokon*” – *Asszonysorsok a Rákóczi-szabadságharcban* címmel konferenciát rendezett a szabadságharcot lezáró szatmári béke 300. évfordulója alkalmából. A konferencia több szempontból is rendhagyó volt: nem a hadi eseményeknek igyekezett újabb emléket állítani, hanem a férfiak megpróbáltatásai helyett asszonyaik világát helyezte a középpontba. Megtudhattuk, miként támogatták a székely nemesasszonyok kuruc vagy éppen labanc férjeiket, illetve a háború viszontagságai között az egymással rokoni kapcsolatban álló asszonyoknak hogyan sikerült a szembenálló feleket a közös családi események alkalmával egy asztalhoz ültetniük. Az előadások révén megelevenedett előttünk Aszalay Ferenc fejedelmi titkár felesége, Némethi Borbála, II. Rákóczi Ferenc fejedelem nagynénje, Rákóczi Erzsébet, özvegy Batthyány Ádámné Strattmann Eleonóra, illetve Korponayné Géczy Julianna, ismertebb nevén a lőcsei fehér asszony alakja is. Különféle társadalmi rétegből való asszonyok élettörténetét ismerhettük meg (például azt, hogy Asztalos Zsuzska miként győzte le a háborút), bepillantást nyerhettünk a korabeli szülés vagy öltözködés történetébe. Újabb ismereteket szerezhettünk a Nógrád vármegyei nemesasszonyok és a thökolyánus özvegyek sorsáról is.

A konferencia keretei között mutatták be a Károlyi család nemzeti levéltárának Rákóczi-kori irataiból készített DVD-t is (Szerk. Laczlavik György).

A konferencia rendhagyó volt abból a szempontból is, hogy szünetében nyílt meg a levéltár „*Egy puszta házban, üres kamarában*” – *Károlyi Sándorné és a kuruc világ* című időszakos kamarakiállítás, amelyet Kovács Ágnes ismertetett (Barkóczy Krisztináról tartott előadása szintén a konferencia programját színesítette). A megnyitó résztvevői Sebestyén Márta és Andrejszki Judit hangjában és játékában is gyönyörködhetnek.

A konferenciához kapcsolódó tárlat Károlyi Sándor felesége, Barkóczy Krisztina és a Károlyi család mindennapjaiba enged bepillantást, ahol nemcsak iratokat, hanem a kor több jelentős tárgyi emlékét is megtekinthetik a látogatók. Így például a Magyar Nemzeti Galériától kölcsönkapott, Károlyi Sándor lányát, Klárát 18. századi díszöltözetben ábrázoló

portrét. Náray Tamás divattervezőnek e festmény alapján készített ruhakölteménye szintén megcsodálható a kiállításon. A Kralovánszky Márta által készített, 18. századi férfi öltözködést pedig a Gödöllői Királyi Kastély Múzeum jóvoltából tekinthetik meg az érdeklődők. A Magyar Nemzeti Múzeumtól kölcsönkapott korabeli cipő, legyező, fejfedő és hímzések ugyancsak a kiállítást ékesítik.

Barkóczy Krisztina igen okos, művelt asszony volt, szeretett olvasni. Férje ládászámra küldte neki a magyar nyelvű könyveket, nagybátyja, Koháry István verseit pedig éjszakánként át olvasta. Gyermekait magyar szellemben nevelte, ebben sok segítséget kapott, nemcsak édesanyjától, hanem az általa támogatott katolikus papoktól és ferences szerzetesektől – például Kelemen Didák atyától, akit szinte már családtagként kezelt. Latinul és németül soha nem tanult meg. Bécsbe nem járt, mert azt vallotta: az ott élők könnyen elfelejtik magyarságukat. Nem vetette meg a kétkézi munkát sem: ruhákat készített, főzött, süített, kertgazdasága pedig párját ritkította. Kitartó volt és fáradhatatlan. Szüksége is volt rá, hiszen oly gyakran távol lévő férje helyett nemcsak szűkebb családja, hanem cselédei, sőt a családi birtokok lakosságának jólétéről is gondoskodnia kellett. Férjének engedelmes, ugyanakkor egyenrangú, méltó társa volt.

Ezt az egyenrangúságot példázza a kiállításon szereplő nagyméretű, festett családfa is, amely Károlyi Sándor megbízásából, nem sokkal a szatmári békekötést követően készült. Erre utal az, hogy a családfán már a Károlyi család bővített, grófi címere látható – Károlyi Sándor csak 1712. április 5-én kapott grófi rangot III. Károlytól. A szürkébe játszó háttéren kis földhalomból emelkedik ki az 1669-ben született Károlyi Sándor és két évvel fiatalabb felesége, Barkóczy Krisztina – a korban mindenképpen egyedülálló – kettős ősfája, amely hét generációt foglal egybe. A mondatszalogok az ismeretlen felmenőknél üresen állnak, a családfa tetején látható széles sávon pedig a hét generáción túlnyúló, ismerni vélt ősök neve szerepel. A házaspár két gyermekének, az 1705-ben született Ferencnek és az 1697-ben született Klárának adatait ott tüntették fel, ahol a Károlyi és a Barkóczy ősök ága kettéválik.

Laczlavik György–Trostovszky Gabriella

E számunk szerzői

CSÁKÓ JUDIT PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

GILÁNYI MAGDOLNA egyetemi hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba)

LACZLAVIK GYÖRGY főlevéltáros, csoportvezető (Magyar Országos Levéltár, Bp.)

MERÉNYI-METZGER GÁBOR tudományos kutató (Gyula)

MOLNÁR ANDRÁS főlevéltáros, igazgató (Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg)

MÓZESSY GERGELY gyűjteményigazgató (Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár)

TÓTH KRISZTINA adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

TÖRÖK RÓBERT muzeológus (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Bp.)

TROSTOVSKY GABRIELLA főlevéltáros, főigazgató-helyettes (Magyar Országos Levéltár)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5-1 íves (20-40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

– A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.

– Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).

– A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.”. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszamos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikusan úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemélést (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak.

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.

– Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.

– A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.

– A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címerlevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslis nem.